

บทที่ 4

บริบทชุมชน

พื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ คือ ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุมอำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และ อำเภอแม่ฮาด จังหวัดเชียงใหม่ ใช้วิธีการคัดเลือกชุมชนแบบเจาะจงจำนวน 2 ชุมชน ได้แก่ บ้านหนองบัวงาม ตำบลแม่ฮาด อำเภอแม่ฮาด จังหวัดเชียงใหม่ และ บ้านสันทรายคองน้อย ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นตัวแทนของชุมชนในการศึกษา ด้วยเหตุผลเพราะเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนได้มีการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยผลการศึกษาเป็น ดังนี้

4.1 พื้นที่ศึกษาชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

4.1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีอาณาเขตตั้งแต่คอยเวียงผาอำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ จนจรดแม่น้ำกกที่อำเภอแม่ฮาด จังหวัดเชียงใหม่

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ที่มีการก่อรูปและพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ร่วมกัน อีกทั้งในอดีตมีการแบ่งเขตการปกครอง โดยให้ชุมชนในบริเวณอำเภอฝาง อำเภอแม่ฮาด และอำเภอไชยปราการ เป็นเขตปกครองเดียวกัน คือ เมืองฝาง จึงมีการเรียกชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางทั้งหมดว่า “คนเมืองฝาง” ทั้งที่อาจจะมีย่านเรือนอยู่ในเขตอำเภอแม่ฮาด หรืออำเภอไชยปราการก็ตาม

ต่อมาทางราชการได้แยกตำบลแม่ฮาด ตำบลแม่สาวและตำบลแม่ฮาด ออกจากอำเภอฝาง ยกฐานะให้เป็นกิ่งอำเภอ ให้นามว่า กิ่งอำเภอแม่ฮาด ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ.2510 และเวลาต่อมาอีก 6 ปี ได้ประกาศยกฐานะกิ่งอำเภอแม่ฮาด ขึ้นเป็นอำเภอแม่ฮาด เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2516

ส่วนอำเภอไชยปราการ นั้น มีประกาศของกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2530 แบ่งท้องที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ให้ตั้งกิ่งอำเภอไชยปราการขึ้น ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2531 และ ยกฐานะเป็นอำเภอไชยปราการ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2537

4.1.2 ที่ตั้ง/ ลักษณะทางภูมิศาสตร์

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ คือ อำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และ อำเภอแม่ฮาด จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่รวมทั้งหมด ประมาณ 2,135.716 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,334,842 ไร่ มีความสูงตั้งแต่ 400 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง

โดยอำเภอไชยปราการ มีพื้นที่ประมาณ 570 ตารางกิโลเมตร ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 128 กิโลเมตร

อำเภอฝาง มีพื้นที่ประมาณ 829.015 ตารางกิโลเมตร หรือ 518,135 ไร่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 152 กิโลเมตร

อำเภอแม่ฮาด ตั้งอยู่ทางทิศเหนือสุดของจังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ประมาณ 736.701 ตารางกิโลเมตร หรือ 475,725 ไร่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 173 กิโลเมตร

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	รัฐฉาน ประเทศพม่า และ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	อำเภอเชียงดาว และ อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	อำเภอแม่สรวย อำเภอเมือง และ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และ รัฐฉาน ประเทศพม่า

4.1.3 ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีลักษณะเป็นแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ ธรณีสัณฐานฝางหรือแอ่งฝางนั้น เป็นที่ลุ่ม ล้อมรอบด้วยเทือกเขาหรือภูเขา ซึ่งเป็นผลจากการเลื่อนตัวของเปลือกโลก ตามแนวแผ่นเปลือกโลก ทำให้ผิวโลกได้รับแรงดึง (Oligocene - Miocene) เกิดเป็นแอ่งมีรูปร่าง ยาวรี ทอดตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ ตามทิศทางของแรงกระทำ (Pull – Apart Basin) เหตุนี้เอง ที่ทำให้แอ่งฝางมีถึงสามอำเภอในแอ่งเดียว พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา เป็นที่ราบลุ่มน้ำ และที่ราบเชิงเขา โดยแอ่งที่ราบลุ่มน้ำฝางอยู่ระหว่างแนวโอบล้อมของเทือกเขาแดนลาวทาง ทิศเหนือ อ้อมลงมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ จรดกับเทือกเขาฝืนน้ำทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ทอดตัวปิดล้อมลงมาทางใต้ ตามแนวเทือกเขาของดอยเวียงผา ในเขตอำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ แอ่งฝางมีแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่าน คือ แม่น้ำฝาง ซึ่งไหลจากอำเภอไชยปราการขึ้นไป ทางทิศเหนือผ่านอำเภอฝาง อำเภอแม่ฮาด และบรรจบกับแม่น้ำกก ซึ่งไหลมาจาก ประเทศพม่า ผ่านทางวัดท่าดอน ตำบลท่าดอน อำเภอแม่ฮาด จังหวัดเชียงใหม่ บริเวณที่แม่น้ำ ทั้งสองสายมาบรรจบกันนี้ เรียกว่า “สบฝาง” เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากรธรรมชาติเหมาะสมต่อระบบเกษตรกรรม

4.1.4 สภาพภูมิอากาศ

สภาพอากาศโดยทั่วไปของพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง แบ่งเป็น 3 ฤดูกาล ดังนี้

1. ฤดูฝน ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ซึ่งพัดจากอ่าวเบงกอล และอ่าวไทยพัดพาเอาความชุ่มชื้นมาทำให้เกิดฝนตก ระหว่างเดือนมิถุนายน- เดือนตุลาคมโดยฝนจะตกชุกประมาณ เดือนสิงหาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่อปี 239.2 มิลลิเมตร
2. ฤดูแล้ง ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ที่พัดจากประเทศจีน นำเอาความหนาวเย็นและความแห้งแล้งสู่แผ่นดิน ระหว่างเดือนพฤศจิกายน- เดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งอากาศจะหนาวจัด มีหมอกหนา อุณหภูมิต่ำสุดวัดได้ประมาณ -4 องศาเซลเซียส ในปี พ.ศ.2542 ที่ค้อย่างขาง อำเภอฝาง ส่วนอุณหภูมิเฉลี่ยในช่วงฤดูหนาวอยู่ระหว่าง 10-19 องศาเซลเซียส
3. ฤดูร้อน อยู่ในช่วงระหว่างเดือนมีนาคม – เดือนพฤษภาคม อุณหภูมิจะสูงสุดในเดือนเมษายน ประมาณ 39 - 40 องศาเซลเซียส ซึ่งพื้นที่ลุ่มน้ำฝางจะมีฤดูฝน และ ฤดูแล้งยาวนานกว่าฤดูร้อน

4.1.5 การคมนาคม

การคมนาคมทางบก เส้นทางสายหลักที่ใช้สัญจรในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีดังนี้

1. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 107 (เชียงใหม่ - ฝาง) เป็นถนนลาดยางแอสฟัลท์ติก เริ่มต้นจากศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ ขึ้นไปทางทิศเหนือผ่านอำเภอแม่ริม อำเภอแม่แตง อำเภอเชียงดาว อำเภอไชยปราการ และอำเภอฝาง ตามลำดับ ซึ่งอำเภอไชยปราการห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 127 กิโลเมตร อำเภอฝาง 152 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ 3 ชั่วโมง เป็นเส้นทางที่ใช้ติดต่อระหว่างตัวเมืองเชียงใหม่ กับอำเภอไชยปราการ และอำเภอฝาง รวมทั้งชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียง
2. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1089 (ฝาง-ท่าตอน) เป็นถนนลาดยางแอสฟัลท์ติก เป็นเส้นทางที่ใช้ติดต่อระหว่างอำเภอฝาง กับอำเภอแม่เอย ซึ่งอำเภอแม่เอยมีระยะทางห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ประมาณ 167 กิโลเมตร
3. ถนนสายแม่เอย – แม่จัน เป็นถนนลาดยางแอสฟัลท์ติก ระยะทาง 65 กิโลเมตร สามารถเดินทางไปอำเภอแม่จันเพื่อเดินทางต่อไปยัง อำเภอแม่สาย และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ในอดีตชาวบ้านแถบอำเภอแม่เอย มักจะเดินทางไปติดต่อค้าขายกับชุมชนในจังหวัดเชียงราย มากกว่าที่จะเดินทางไปตัวเมืองเชียงใหม่ เพราะว่ามีระยะทางใกล้ ทำให้การเดินทางรวดเร็วกว่า โดยใช้ระยะเวลาในการเดินทางจาก อำเภอแม่เอย ถึง อำเภอแม่จัน และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ประมาณ 1 ชั่วโมง

4. เส้นทางเลียะงเมืองฝาง (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 107 ตอนทางเลียะงเมืองฝาง) เป็นเส้นทางระบายการจราจรของชุมชนในตัวอำเภอฝาง

5. ทางหลวงชนบท เป็นเส้นทางสายหลักระดับตำบลที่ใช้ในการติดต่อกับพื้นที่ชุมชนโดยรอบ

ทั้งนี้ จะมีโครงข่ายถนน ตรอก ซอย แยกเข้าสู่ทุกหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ทั้งเส้นทางลาดยางแอสฟัลท์ติก ถนนคอนกรีต ซึ่งเส้นทางดังกล่าวจะใช้งบประมาณขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนชุมชนที่อยู่ห่างไกลยังเป็นถนนลูกรัง และทางเกวียนซึ่งใช้สัญจรได้เฉพาะฤดูแล้ง ส่วนฤดูฝนนั้นถนนจะเป็นดินโคลน เต็มไปด้วยหลุมบ่อ มีความยากลำบากในการเดินทาง ชาวบ้านที่จำเป็นต้องไปทำธุระภายนอกชุมชนก็จะต้องใช้วิธีเดินเท้า ทำให้ใช้เวลาเดินทางหลายชั่วโมง

การคมนาคมทางน้ำ ในอดีตชาวบ้านนิยมใช้เส้นทางนี้ในการเดินทางและขนส่งทั้งเรือโดยสาร และ แพ โดยเริ่มจากท่าน้ำที่บ้านท่าดอน อำเภอแม่เฒ่า ล่องตามลำน้ำแม่กกไปยังอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ปัจจุบันการคมนาคมทางบกมีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น จึงหันไปใช้การเดินทางทางบก ทั้งนี้ การคมนาคมทางน้ำนั้น ได้เปลี่ยนเป็นการใช้ประโยชน์เพื่อการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ซึ่งได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวทั้งคนไทยและคนต่างชาติ

4.1.6 ลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่ศึกษา

ชุมชนกรณีศึกษาจำนวน 2 ชุมชน ประกอบด้วย บ้านสันทรายคองน้อย ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ และ บ้านหนองบัวงาม ตำบลแม่่นาวาง อำเภอแม่เฒ่า จังหวัดเชียงใหม่

บ้านสันทรายคองน้อย

บ้านสันทรายคองน้อย นั้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอฝางประมาณ 2 กิโลเมตร สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นทั้งเนินเขาที่ราบเชิงเขา และที่ราบลุ่ม ทางทิศตะวันออกเป็นเนินเขาสลับกันเป็นลูกๆ จนถึงเขตป่าสงวนแห่งชาติดงแม่หลักหมื่น ซึ่งเป็นภูเขาสูงและลาดชัน มีพื้นที่ป่า 13 ตารางกิโลเมตร เป็นป่าเต็งรังผสมสน มีต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้สัก ไม้ตะเคียนทอง เต็ง รัง พลวง เหียง มะค่า ฝั่ กระจายสลับกับไม้เล็กไม้พุ่ม ส่วนพื้นที่ในเขตอนุรักษ์(C) ของป่าสงวนแห่งชาติดงแม่หลักหมื่น จะอยู่สูงขึ้นไปในเขตป่าต้นน้ำ เรียกว่า “ป่าอนุรักษ์เวียงคั่ง” ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า ทำให้เกิดน้ำซึมหรือตาน้ำ ไหลออกมาจากพื้นดิน สร้างความชุ่มชื้นให้กับผืนดิน เกิดพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่มีความหลากหลายของพืชพรรณต่างๆ และเมื่อน้ำซึมเหล่านั้นไหลมารวมกัน ก็ก่อให้เกิดแหล่งน้ำธรรมชาติที่หล่อเลี้ยงชีวิตในพื้นที่ราบลุ่ม ได้แก่ ลำห้วยดงแม่หลักหมื่น ห้วยน้ำทราย และหนองน้ำธรรมชาติ เช่น หนองเขียว หนองป่าบอน หนองป่าหญ้าข้าวนก หนองหอธรรม หนองป่าบง หนองเขียวคำคำ

หนองแดง หนองเขียวหลวง พื้นที่เนินเขาด้านทิศตะวันออกนี้ ในอดีตชาวบ้านได้แผ้วถางเพื่อทำการเพาะปลูกพืชผล เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด ถั่วลิสง ลำไย พริก เป็นต้น ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวได้ถูกนายทุนกว้านซื้อไปทำเป็นสวนส้มเกือบทั้งหมด สำหรับที่อยู่อาศัยนั้นมีการตั้งบ้านเรือนอยู่ระหว่างเชิงเขากับที่ราบลุ่ม โดยทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เป็นที่ราบลุ่ม เป็นผืนนาที่กว้างใหญ่ติดกับพื้นที่ของหมู่บ้านใกล้เคียงจนจรดแม่น้ำฝาง การใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่นา เนื่องจากมีความเหมาะสมในด้านการเพาะปลูกหลายประการ ทั้งความอุดมสมบูรณ์ของดินตะกอนที่แม่น้ำพัดพามาทับถมกันเป็นเวลานาน เป็นที่ราบลุ่มสามารถกักเก็บน้ำได้ดี อีกทั้งยังรับน้ำจากลำห้วย และ หนองน้ำธรรมชาติที่มีน้ำไหลตลอดทั้งปี ทำให้สามารถเพาะปลูกได้ทุกฤดูกาล และ ทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง

ประวัติความเป็นมาของบ้านสันทรายคองน้อย

ก่อนปี พ.ศ. 2430 พม่าและไทยใหญ่เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ในระหว่างนั้นนายคองน้อย เป็นที่ไว้วางใจ และสนิทสนมกับคนของรัฐบาลอังกฤษ มีการติดต่อค้าขายกับชาวอังกฤษอยู่เรื่อยๆ แต่ต่อมาเมื่อพม่าได้อำนาจคืนและจัดตั้งรัฐบาลขึ้น ชาวไทยใหญ่ที่ติดต่อกับชาวอังกฤษก็ถูกเพ่งเล็งจากรัฐบาลพม่า ชาวไทยใหญ่ผู้มีอำนาจมีฐานะที่ไม่ยอมร่วมมือกับรัฐบาลพม่าถูกตามจับ จึงเกิดความแตกแยกกันออกเป็นสองฝ่าย นายคองน้อยก็เป็นคนหนึ่งที่รัฐบาลพม่าต้องการตัว จึงได้อพยพลี้ภัยเข้ามาอยู่ในเขตประเทศไทย

โดยในปี พ.ศ. 2430 นายคองน้อยได้นำชาวไทยใหญ่(เงี้ยว) ประมาณ 4-5 ครอบครัว อพยพมาจากเมืองป๋น รัฐฉาน ประเทศพม่า เข้ามาลี้ภัยในเมืองไทย สำหรับนายคองน้อยนั้น เป็นที่นับถือของชาวไทยใหญ่ โดยแต่เดิมชื่อ “น้อย” คำว่า คอง นั้น มาจากที่นายคองน้อย เป็นผู้มีความดี มีฐานะดี ชาวไทยใหญ่จึงเรียกกันว่า “คองน้อย” เช่นเดียวกับที่คนเมืองเหนือจะเรียกคนที่ฐานะร่ำรวยว่า “พ่อเลี้ยง” เริ่มแรกนายคองน้อย ได้นำผู้คนที่ติดตามมาด้วย พักอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านเวียงหวาย ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง เมื่ออาศัยอยู่ได้ 2-3 เดือน มีพรานป่าที่อยู่ใน บ้านเวียงหวาย ได้ชักชวนพ่อคองน้อย ไปล่าสัตว์ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำฝาง ก็ได้มาพบพื้นที่ ที่เหมาะแก่การทำนา ทำไร่ พ่อคองน้อย ได้พิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้ว จึงชักชวนกลุ่มผู้ติดตามอพยพมาตั้งหลักแหล่งบุกเบิกที่ดินทำมาหากิน สร้างบ้านเรือน อยู่ทางทิศใต้ของเนินเขาที่ปกคลุมด้วยป่าไม้หนาทึบ มีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่จำนวนมาก ใกล้กันกับพื้นที่สร้างบ้านเรือน มีมะขามป้อมขนาดใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง จึงเรียกเป็นชื่อบ้านว่า “บ้านมะขามป้อม” แต่เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ราบลุ่ม เมื่อถึงฤดูฝนน้ำป่าก็จะไหลหลากเข้าหมู่บ้าน ขึ้นและไปทั่วบริเวณ ทั้งคนและสัตว์เลี้ยงได้รับความลำบาก นายคองน้อย จึงได้ปรึกษากับชาวบ้านว่าจะโยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนบนที่ดอน และเห็นว่าแนวป่าทางทิศตะวันตก มีพื้นที่หนึ่งสภาพพื้นที่เป็น

ดินทราย ฤดูน้ำหลากก็ไม่ท่วมถึง อากาศดี จึงพากันโยกย้ายมาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใหม่ เรียกว่า “บ้านสันทราย” ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2435 ก็ได้สร้างอาราม หรือ สำนักสงฆ์ขึ้นทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ซึ่งในบริเวณนั้นมีต้นมะม่วงอยู่ 3 ต้น ในปี พ.ศ. 2441 ก็มีคนพื้นเมืองอพยพมาจากเมืองพร้าว สันกำแพง มีนายอุ่น และ นายน้อยจันตา เป็นหัวหน้ากลุ่ม มาตั้งบ้านเรือนขึ้นทางทิศตะวันตก เรียกว่า “บ้านสันโป่ง” 6-7 ปี ต่อมา ก็ได้ย้ายขึ้นไปอาศัยอยู่บนเนินเขาทางทิศเหนือบ้านสันทรายของนายคองน้อย ห่อมบ้านของคนพื้นเมืองที่ย้ายมาอยู่ที่นี่ เรียกว่า “บ้านสันทรายเหนือ” แต่ชาวบ้านก็ได้มาทำบุญที่สำนักสงฆ์มะม่วง 3 ต้น ร่วมกัน ซึ่งพระสงฆ์และสามเณรที่จำพรรษาอยู่เป็นคนไทยใหญ่ มีเจ้าอาวาส ชื่อ พระกอวอ ซึ่งนิมนต์มาจากวัดเวียงหวาย มาจำพรรษาอยู่ประมาณ 5- 6 ปี ต่อมาในปี พ.ศ. 2470 (ตามใบประวัติของวัด) ทั้งสองห่อมบ้านได้ปรึกษาหารือกันที่จะย้ายวัดให้มาอยู่กลางหมู่บ้าน เพราะจะทำให้สะดวกในการมาทำบุญและทำกิจกรรมด้านการพัฒนาวัดของชาวบ้าน และ เห็นว่ามีที่ตั้งของวัดร้างซึ่งปรากฏซากปรักหักพังของก้อนอิฐโบราณอยู่จำนวนมาก จึงเห็นพ้องต้องกันว่าจะสร้างวัดใหม่ขึ้นแทนที่วัดร้าง (ซึ่งเป็นที่ตั้งวัดในปัจจุบัน) แต่บริเวณโดยรอบเป็นป่ารก ชาวบ้านได้ช่วยกันถางหญ้าสร้างกุฏิ ศาลา ขึ้นใหม่ ในเวลาต่อมาก็ได้รวมสองห่อมบ้านเข้าเป็นหมู่บ้านเดียวกันให้ชื่อว่า “บ้านสันทรายคองน้อย” ส่วนชื่อ วัดคลองศิลา นั้น มีการตั้งขึ้นในตอนหลังเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นก็มีการขยายพื้นที่ทำกิน สร้างที่อยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น ทำให้บ้านสันทรายคองน้อยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2541 บ้านสันทรายคองน้อย หมู่ 6 ได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน โดยแบ่งเขตหมู่บ้านตามถนนหน้าวัดด้านทิศเหนือ แยกเป็น บ้านใหม่คองน้อย หมู่ 17

บ้านหนองบัวงาม

บ้านหนองบัวงาม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากที่ว่าการอำเภอแม่เอย ประมาณ 10 กิโลเมตร ลักษณะของพื้นที่เป็นทั้งภูเขา ที่ราบเชิงเขา และที่ราบลุ่ม โดยทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นภูเขาสลับกับเนินเขา ซึ่งบริเวณนี้ชาวบ้านจะปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ถั่วเขียว ถั่วดำ และทศได้เป็นที่ราบจนจรดแม่น้ำฝาง เป็นพื้นที่ที่กว้างใหญ่ สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำนาเป็นหลัก หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวก็จะปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ พริก ผักกาดเขียวปลี กระเทียม หอมแดง เป็นต้น ปัจจุบันพื้นที่ส่วนใหญ่ทั้งที่ราบเชิงเขา เนินเขา และที่ราบลุ่ม ได้เปลี่ยนเป็นของนายทุน ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนเป็นสวนส้มรวมหลายพันไร่ ส่วนที่ดิน

ที่ยังเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านนั้น ในส่วนพื้นที่นั้นยังคงมีการทำนาข้าว และ ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กระเทียม พริก สำหรับที่ค่อนได้เปลี่ยนไปปลูกส้มเกือบทั้งหมดเช่นกัน

ประวัติความเป็นมาของบ้านหนองบัวงาม

บ้านหนองบัวงาม เดิมนั้นชาวบ้านเรียกกันว่า “บ้านน้ำป่อसान” ด้วยความที่บ้านหนองบัวงาม มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ก่อให้เกิดแหล่งน้ำธรรมชาติมากมาย โดยเฉพาะหนองน้ำ ซึ่งมีพันธุ์พืชและมีสัตว์น้ำมากมาย เป็นแหล่งหากินของชาวบ้าน และสัตว์อื่นๆหนองน้ำกลางทุ่งนา เต็มไปด้วยนกนานาชนิด โดยเฉพาะนกกระยาง ซึ่งคนเมืองเรียก “นกยาง” มักจะบินมาหากินบริเวณหนองน้ำ และถ่ายมูลไว้มากมาย จนชาวบ้านเรียกกันว่า “หนองจิ้งกยาง” และเรียกเป็นชื่อหมู่บ้านมาจนกระทั่งปัจจุบัน แต่ทางหน่วยงานราชการเห็นว่า “จิ้งกยาง” เป็นคำที่ไม่สุภาพ จึงเปลี่ยนชื่อจาก “บ้านหนองจิ้งกยาง” มาเป็น “บ้านหนองบัวงาม”

ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2473 บ้านหนองบัวงาม มีผู้คนอาศัยอยู่แค่ 10 หลังคาเรือน เนื่องจากการเดินทางเข้าถึงหมู่บ้านค่อนข้างลำบาก มีแค่เส้นทางเดินเท้าซึ่งต้องผ่านป่ารกทึบ ทำให้ไม่มีผู้คนอยากอพยพเข้ามาอยู่มากนัก ต่อมาเมื่อทางราชการได้ทำเส้นทางสาย เชียงใหม่-ฝาง จึงเริ่มมีคนอพยพเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้น มีทั้งคนเมืองและคนไทยใหญ่ ซึ่งคนเมืองส่วนใหญ่ก็จะอพยพมาจากอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ และผู้คนจากภาคอีสาน ส่วนคนไทยใหญ่มากจากรัฐฉาน ประเทศพม่า และปัจจุบันกลุ่มคนไทยใหญ่ที่อพยพเข้ามาเมื่อราว 70 – 80 ปีก่อน ก็ได้รับสัญชาติไทยแล้ว ด้วยความที่นับถือศาสนาพุทธ และมีภาษา วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน จึงไม่ก่อให้เกิดปัญหาหรือความขัดแย้งระหว่างสองกลุ่มชน ในส่วนของความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีที่มีความแตกต่างกันนั้น ก็ยังคงมีการสืบทอดสู่รุ่นลูกหลานของตน โดยไม่มีการรังเกียจ ละเมิด หรือดูหมิ่นซึ่งกัน จึงทำให้ผู้คนทั้งสองกลุ่มอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

ปัจจุบันยังคงมีผู้คนอพยพเข้ามาทำมาหากินในชุมชน โดยเฉพาะไทยใหญ่ ทั้งการเข้ามาเป็นแรงงานในสวนส้ม และรับจ้างภาคเกษตรของชาวบ้านในหมู่บ้าน สำหรับข้อมูลของชาวไทยใหญ่ที่อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนนั้น ไม่สามารถยืนยันจำนวนที่แน่ชัดได้ เนื่องจากมีการหลบหนี เข้ามาอย่างผิดกฎหมายตามแนวตะเข็บชายแดนของทั้ง 3 อำเภอ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าเขายากต่อการตรวจตราของเจ้าหน้าที่ มีการหลบซ่อนตัวอยู่ในสวนส้ม สถานประกอบการอื่นๆ อีกจำนวนมาก อีกทั้งแรงงานที่เข้ามาอยู่ในชุมชนโดยไม่ขึ้นต่อนายจ้างนั้น ก็ยังไม่ทราบได้ว่ามีคนไทยใหญ่จำนวนเท่าใดที่แจ้งต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

4.1.7 สภาพทางเศรษฐกิจ

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำฝางเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญ มีผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์ทั้ง คนเมือง ไทยใหญ่ ปะหล่อง ปกาเกอญอ ลาหู่ เมี่ยน ลีซอ ม้ง อาข่า อพยพเข้ามาเพื่อเสาะแสวงหาที่ทำกิน และได้ตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ทั้งที่ราบลุ่มแม่น้ำ เิงเขา และบนพื้นที่สูง ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ปลูกพืชไร่ เลี้ยงสัตว์ ครั้นเมื่อมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคให้ดีขึ้น เริ่มมีชาวจีน อินเดียในประเทศไทยอพยพจากพื้นที่แถบภาคกลาง เข้ามาประกอบธุรกิจค้าขาย นอกจากนี้ยังมีชาวจีนฮ่ออิสระ และจีนฮ่อที่เป็นอดีตทหารจีนคณะชาติกลุ่มใหญ่ที่อพยพมาสมัยเปลี่ยนการปกครองของจีน เกิดชุมชนจีน หมู่บ้านจีนฮ่อขึ้นหลายหมู่บ้าน เริ่มมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลักนอกเหนือจากการทำนา ทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากขึ้น มีการก่อตั้งโรงงานขนาดเล็ก และขนาดกลาง เช่น โรงงานหน่อไม้ป๊อบ เห็ด ผักกระป๋อง ลิ่นจี และลำไยกระป๋อง นอกจากนี้ยังมีการสร้างถนนเชื่อมต่อทางหลวงสายหลักไปจนถึงจังหวัดเชียงราย ทำให้เกิดการพัฒนาด้านการค้าและการท่องเที่ยวอย่างรวดเร็ว ซึ่งแต่เดิมนั้นถนนจะสิ้นสุดที่ตำบลท่าตอน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่

ความหลากหลายทางเชื้อชาติของกลุ่มคน และความแตกต่างในลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ก่อให้เกิดความแตกต่าง หลากหลายในการประกอบอาชีพของผู้คนในชุมชนต่างๆ ดังนี้

1. เกษตรกรรม

วิธีการผลิตบนพื้นที่สูงกับที่ราบลุ่มนั้น มีความแตกต่างกันด้วยสภาพพื้นที่ และวัฒนธรรมการผลิตของชุมชน ดังนี้

พื้นที่สูง กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูง ได้แก่ มูเซอ(ลาหู่) อีเก้อ(อาข่า) เย้า(เมี่ยน) แซ่,แม้ว(ม้ง) ปกาเกอญอ(กะเหรี่ยง) ผู้คนกลุ่มนี้ยังชีพด้วยการทำไร่ เช่น ปลูกข้าวไร่ ข้าวที่ปลูกนั้นจะเป็นข้าวไร่พันธุ์พื้นเมือง ซึ่งจะเป็นข้าวเจ้าเนื่องจากชาวเขาส่วนใหญ่จะนิยมรับประทานข้าวเจ้า แต่เนื่องจากการปลูกข้าวไร่นั้นให้ผลผลิตค่อนข้างน้อย จึงจะปลูกให้พอกินในครัวเรือนเท่านั้น นอกเหนือจากนี้ก็จะปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะหมูพันธุ์พื้นเมืองสีดำ ซึ่งจะเลี้ยงแทบทุกครัวเรือนเพื่อบริโภคและประกอบพิธีกรรมของชนเผ่า หลังฤดูการเพาะปลูกหรือฤดูการเก็บเกี่ยวก็จะล่าสัตว์ ชาวเขาบางกลุ่มก็จะปลูกฝิ่น ซึ่งฝิ่นเป็นพืชที่ขึ้นได้ดีในสภาพอากาศที่หนาวเย็นตลอดทั้งปีโดยเฉพาะในที่สูง ต่อมาเมื่อรัฐบาลประกาศให้ฝิ่น เป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมาย จึงได้เปลี่ยนวิธีการผลิตมาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจตามการส่งเสริมของภาครัฐ

ซึ่งพืชหลักที่เพาะปลูกในปัจจุบัน คือ ข้าว ส่วนพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ มันฝรั่ง ข้าวโพด
กะหล่ำ ถั่วลิสง ส้มสายน้ำผึ้ง เป็นต้น

พื้นที่ราบลุ่ม คนเมือง และคนไทยใหญ่จะอาศัยอยู่ในพื้นราบ มีวิถีการผลิตที่
คล้ายคลึงกัน โดยส่วนใหญ่จะทำนา ปลูกข้าวไร่ ซึ่งจะปลูกข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง ปลูกพืชผัก
สวนครัวและเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น โดยวัว ควายนั้นจะเลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน
ในไร่นา และบรรทุกของ หรือที่เรียกว่า “วัวต่าง” ส่วนหมู เป็ด ไก่ นั้นจะเลี้ยงเพื่อบริโภคและ
พิธีกรรมต่างๆ ส่วนผู้ที่มีฐานะค่อนข้างดีก็จะเลี้ยงม้าเพื่อบรรทุกของไปขายในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น
เชียงราย รัฐฉาน เป็นต้น

พัฒนาการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

1. ยุคการผลิตแบบดั้งเดิม พึ่งพาฐานทรัพยากรอย่างเป็นธรรมชาติ

วิถีการผลิตของชุมชนแต่ดั้งเดิมนั้น จะปลูกข้าวเป็นหลัก เพราะข้าวเป็นอาหาร
หลักของ คนในชุมชน ชาวบ้านจึงกล่าวกันว่า “แม้ในยามขาดแคลนขอให้มีข้าวอยู่ในหลอง
(ผู้ฉาง) เท่านั้น” ข้าวที่ปลูกกันทั่วไปในกลุ่มน้ำฝางนั้น เป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งคนเมือง
นิยมบริโภคข้าวเหนียว ส่วนชาวเขานั้นจะบริโภคข้าวเจ้าซึ่งจะปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน
เท่านั้น ข้าวที่ปลูกนั้นแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

- ข้าวที่ปลูกในนา ได้แก่ ข้าวเหนยนอง ข้าวแก้ว ข้าวกล้วย ข้าวกำฝ้าย
ข้าวกำข้าวลาย เป็นต้น

- ข้าวที่ปลูกบนที่ดอน (ข้าวไร่) ได้แก่ ข้าวชิวขาว ข้าวชิวแดง ข้าวฮ้าว เป็น
ต้น ซึ่งในการปลูกข้าวไร่นั้น ชาวบ้านมักจะปลูกข้าวโพด แดงกวา แดงไทย แดงโม ฟัก
เขียว ฟักทอง ข้าวฟ่าง และลูกเดือย ผสมผสานไว้ในไร่ข้าว ซึ่งทำให้ได้บริโภคพืชผักหลากหลาย
ชนิด

เป็นการรักษาพันธุ์พืชพื้นบ้านไว้ไม่ให้สูญหายอีกด้วย

โดยการปลูกข้าวทั้งในที่นา และข้าวไร่จะไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี หรือสารเคมี
ทางการเกษตรเลย แต่จะใช้ปุ๋ยคอก หรือปุ๋ยหมัก หากมีวัชพืชก็จะใช้วิธีการถอน ส่วนศัตรูพืชนั้น
จะใช้พืชสมุนไพร และ วิธีกล เช่น การใช้กิ่งไม้มาปักกลางนาข้าวเพื่อไล่แมลง การทำหุ่นไล่กา
การใช้เครื่องมือดักจับสัตว์ การใช้ไม้เคาะเพื่อให้เกิดเสียงดัง เป็นต้น ซึ่งวิธีการดังกล่าว
เป็นองค์ความรู้พื้นบ้านที่แม้จะไม่สามารถกำจัดได้อย่างเด็ดขาด แต่มีหลักคิดว่า ผลผลิตที่ได้นั้น
ส่วนหนึ่งจะแบ่งให้ เทวบุตร เทวคา อีกส่วนหนึ่ง ให้กับสัตว์ แมลง ส่วนที่เหลือก็ให้กับมนุษย์
วิธีคิดดังกล่าว ใช้หลักของการเกื้อกูลและสมดุลในระบบนิเวศ ที่สำคัญไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อ
สุขภาพอนามัย และสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

2. ยุคการเข้ามาของระบบเกษตรเชิงพาณิชย์

หลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง โดยเฉพาะการขยายตัวของระบบการเกษตรจากการผลิตเพื่อบริโภค มาเป็นการผลิตเพื่อขาย มีการนำพันธุ์พืชชนิดใหม่เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านเพาะปลูก ซึ่งพันธุ์พืชชนิดใหม่นั้น ชาวบ้านกลับไม่ได้บริโภคเอง ทั้งไม่นิยมบริโภค และเกินความต้องการ ที่จะบริโภค ซึ่งยุคของการพัฒนาระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ สามารถเรียบเรียงตามระยะเวลา และพันธุ์พืชที่มีการส่งเสริมให้เพาะปลูกในชุมชน ดังนี้

- ยาสูบ

ประมาณ พ.ศ. 2512 มีบริษัทเทเวศร์ จำกัด ได้นำเอายาสูบ เข้ามาปลูกในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ยาริด ก่อนที่ยาริดจะเข้ามาชาวบ้านก็ปลูกยาสูบไว้เช่นเดียวกัน เรียกว่า ยาเมือง ซึ่งมีหลายพันธุ์ ได้แก่ ยาตั้ง ยาเลื่อยหางไก่ และ ยาใบมน เป็นต้น ส่วนยาริดที่บริษัทนำเข้ามาต่างจาก ยาเมือง เพราะยาริดที่ปลูกจะต้องใส่ปุ๋ยและใช้สารเคมีฉีดพ่นเพื่อกำจัดแมลงศัตรูพืช และ ทางบริษัทจะให้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงแก่ชาวบ้านด้วย ได้แก่ แลนเนท โพลิดอน และ ปุ๋ยตราใบไม้ ผลผลิตที่ได้ชาวบ้านก็จะขายให้กับบริษัททั้งหมด สภาพของต้นยาริดนั้นจะเล็กและสูง ยาสูบที่ได้จะไม่ลุนมาก เหมือนกับยาเมือง ซึ่งความต้องการของบริษัทก็จะต้องการยาสูบที่กลั่นไม่ลุนมากนัก แต่ด้วยความที่กลั่นของยาริดไม่ค่อยลุนนั้น ทำให้มีแมลงรบกวน ซึ่งจำเป็นต้องใช้สารเคมีในการกำจัด

- ถั่วเหลือง

ประมาณ พ.ศ. 2520 เกษตรอำเภอได้นำถั่วเหลืองเข้ามาให้ชาวบ้านทดลองปลูก ซึ่งถั่วเหลืองที่นำเข้ามานั้นมีหลายพันธุ์ ได้แก่ พันธุ์ สจ.5 ตาดำ ตาแดง และพันธุ์เชียงใหม่ 60 โดยครั้งแรกได้ทดลองปลูกในพื้นที่ดอน เมื่อพบว่าผลผลิตที่ได้มีคุณภาพดี คุ่มค่าต่อการลงทุน หลังจากนั้นจึงมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น หลายคนได้ทดลองปลูกถั่วเหลืองในที่นา โดยปลูกในช่วงฤดูแล้งหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเพราะถั่วเหลืองจะไม่ต้องการน้ำมากนัก และยังสามารถบำรุงดินให้ดีขึ้น ทำให้ข้าวมีคุณภาพดีและผลผลิตเพิ่มขึ้นในฤดูกาลต่อไป ซึ่งในช่วงดังกล่าวชาวบ้าน เริ่มมีการปลูกข้าวเพื่อขาย โดยจะทำนาปีละ 2 ครั้ง คือ นาปี และนาปรัง ผลผลิตข้าวที่ได้จะเก็บไว้ส่วนหนึ่งเพื่อบริโภค ที่เหลือจึงจะขาย เมื่อเทียบมูลค่าการผลิตแล้ว ถั่วเหลืองทำรายได้ให้เกษตรกรดีกว่าข้าวอย่างมาก ชาวบ้านจึงนิยมปลูกถั่วเหลืองทดแทนข้าวนาปรัง ซึ่งปัจจุบันบางพื้นที่ยังมีการปลูกถั่วเหลืองในที่นาช่วงฤดูแล้ง และ ปลูกบนพื้นที่ดอนในช่วงฤดูฝน โดยเฉพาะพื้นที่ตำบลแม่नावาง อำเภอแม่เอย

หลังจากนั้นมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชต่างๆ หลายชนิด พร้อมกับส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรควบคู่ไปด้วย เพื่อเร่งผลผลิต พืชหลักที่ชาวบ้านปลูกได้แก่ ข้าว กระเทียม ข้าวโพด และถั่วเหลือง โดยผลผลิตที่ได้นั้นจะขายให้กับพ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นคนในพื้นที่ และกลุ่มพ่อค้าชาวจีนในอำเภอฝาง เนื่องจากยังไม่มีพ่อค้าจากต่างถิ่นเข้าไปรับซื้อผลผลิตมากนัก

- ลินจี้ และ ลำไย

มีการนำลินจี้ ลำไยเข้ามาปลูกในพื้นที่ โดยเฉพาะลินจี้ ซึ่งจะนิยมปลูกกันมากในพื้นที่ดอนและที่สูง เพราะลินจี้จะให้ผลดีในเขตที่มีอากาศค่อนข้างหนาวเย็น พันธุ์ที่นิยมปลูกกันมาก ได้แก่ พันธุ์สงฮวย โอวเฮียะ และ จักรพรรดิ ลินจี้พันธุ์เหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีรสชาติดี จึงเป็นที่นิยมของผู้บริโภคอย่างมาก ทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำฝางขึ้นชื่ออย่างมากในการผลิตลินจี้

- ข้าวบาส

ประมาณ พ.ศ. 2527 – 2528 ทางบริษัทสยามมัสติ จำกัด ได้นำเอาข้าวบาสมาให้ชาวบ้านปลูกโดยทางบริษัทได้ประกันราคาไว้ในราคาระดับโลกรวมละ 3 - 4 บาท แต่เมื่อชาวบ้านนำผลผลิตไปขายจริง ทางบริษัทกลับมีขั้นตอนมากมายในการตรวจ ที่สำคัญคือ การตรวจวัดความชื้น ซึ่งพบว่าข้าวของชาวบ้านมีความชื้นสูงมาก เป็นข้ออ้างให้บริษัทลดราคาให้ต่ำลง ซึ่งทำให้ชาวบ้านขาดทุน และเป็นหนี้อากการกู้ยืมเงินมาลงทุน

- ผักกาดเขียวปลี

ประมาณ พ.ศ. 2534 - 2535 หลายบริษัทนำผักกาดเขียวปลี มาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก โดยจะปลูกในช่วงฤดูหนาว เพราะผักกาดจะเจริญเติบโตและเข้าหัวได้ดีในสภาพที่อากาศหนาวเย็น โรคและแมลงยังไม่ค่อยรบกวนอีกด้วย ซึ่งในระบบการปลูกนั้นจะผ่านพ่อค้าคนกลาง โดยพ่อค้าคนกลางจะเข้ามาชักชวน และเอารายชื่อ จำนวนพื้นที่ปลูกของชาวบ้านไปให้บริษัทคำนวณจำนวนของผลผลิต ให้ได้ใกล้เคียงกับความต้องการของบริษัท หลังจากเริ่มปลูกทางบริษัทจะให้ปุ๋ยมาใช้ก่อน และจะหักเงินจากยอดขายของชาวบ้านในภายหลัง ทางบริษัทได้ประกันราคาผักกาดเขียวปลีไว้ในราคาระดับโลละ 3 บาท แต่เมื่อถึงเวลาขายจริงกลับเลือกซื้อแต่ผักที่คุณภาพดีเท่านั้น ส่วนผักที่หัวเล็กๆ ก็จะรับซื้อในราคาที่ต่ำลงมา ซึ่งก็ทำให้ชาวบ้านขาดทุนเช่นเดิม

3. การขยายตัวของอุตสาหกรรมเกษตร

นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของระบบเกษตรพาณิชย์ และเนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญ ย่อมได้รับผลพวงของการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลักอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กลุ่มทุนขนาดใหญ่ เริ่มให้ความสนใจเข้ามาประกอบธุรกิจด้านการเกษตร ส่งผลให้ระบบการผลิตได้ขยายฐานจากเกษตรกรรายย่อยที่

ทำการผลิตในพื้นที่ 5 – 10 ไร่ เป็นอุตสาหกรรมการเกษตรแบบครบวงจร ในพื้นที่หลายพันไร่ เพื่อส่งออกโดยนักธุรกิจ หรือผู้ประกอบการขนาดใหญ่ กิจกรรมดังกล่าว คือ สวนส้ม

ส้มเขียวหวานเริ่มเข้ามาปลูกในเขตลุ่มน้ำฝาง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 โดยพ่อค้าชาวไทยเชื้อสายจีน เมื่อผลผลิตส้มรุ่นแรกออกสู่ตลาด ได้ทำกำไรให้กับพ่อค้าชาวจีนดังกล่าวเป็นอย่างมาก จึงมีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นทุกๆ ปี โดยปี พ.ศ. 2527 ได้ทำการเช่าพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติลุ่มน้ำแม่ฝาง ตำบลม่อนปิ่น อำเภอฝาง จำนวน 701 ไร่ จากนั้นก็เริ่มมีการทดลองปรับปรุง และขยายพันธุ์ส้มต่างๆ โดยส้มที่มีชื่อเสียงที่สุด คือ ส้มพันธุ์สายน้ำผึ้ง ส้มพันธุ์ฟรีเมื่องค์

สำหรับส้มสายน้ำผึ้ง ได้รับการปรับปรุงและพัฒนาสายพันธุ์มาโดยตลอด โดยบริษัทสวนส้มเชียงใหม่ฝาง จำกัด จนทำให้ส้มสายน้ำผึ้งได้รับความนิยม และมีราคาสูงขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 เป็นต้นมา จนมีผู้ประกอบการสวนส้มอื่นให้ความสนใจหันมาปลูก โดยมีพื้นที่ปลูกประมาณ 500–1,000 ไร่ ขึ้นไป อีกทั้งยังมีเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่ปลูกประมาณ 50 – 100 ไร่ ขึ้นไป อีกเป็นจำนวนมาก

ตาราง 4.1 พื้นที่ปลูกส้มในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง 3 อำเภอ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 – 2544

พ.ศ.	อำเภอฝาง			อำเภอแม่อาย			อำเภอไชยปราการ		
	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่ให้ผล (ไร่)	ผลผลิต รวม(ตัน)	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่ให้ผล (ไร่)	ผลผลิต รวม(ตัน)	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่ให้ผล (ไร่)	ผลผลิต รวม(ตัน)
2538	3,250	1,430	7,722	340	12	0	-	-	0
2539	4,351	1,885	10,876	1,510	340	1,360	-	-	0
2540	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2541	12,146	9,604	48,020	5,915	2,155	8,620	59	38	73
2542	17,011	12,146	36,438	6,220	4,354	17,416	153	59	5
2543	17,392	16,500	82,500	6,220	4,420	17,680	2,798	32	37
2544	24,950	20,884	93,978	6,220	4,420	15,470	2,766	1,106	3,097

ที่มา : สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่, 2544

การขยายพื้นที่ปลูกส้มเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จากข้อมูล ของสำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่ ปีพ.ศ. 2544 มีผู้ประกอบการสวนส้มในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางที่ขึ้นทะเบียนปลูกส้มกับสำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

- อำเภอฝาง	จำนวน	24,950	ไร่
- อำเภอแม่อาย	จำนวน	6,220	ไร่
- อำเภอไชยปราการ	จำนวน	2,766	ไร่
รวมทั้งหมด	จำนวน	33,936	ไร่

แต่จากการประมาณการของเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝาง พบว่าในปี พ.ศ.2545-2546 มีพื้นที่ปลูกส้มในลุ่มน้ำฝาง จำนวนกว่า 100,000 ไร่ ในขณะที่งานวิจัยตามโครงการวิจัยเพื่อกำหนดขอบเขตและแนวทางประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการทำพืชเศรษฐกิจขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง (2546) ของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ร่วมกับนักวิจัยชาวบ้าน กลับระบุว่าพื้นที่ปลูกส้มในพื้นที่ 3 อำเภอ มีประมาณ 3 แสนไร่ เพราะมีการบุกรุกพื้นที่ป่า ทั้งป่าสงวน ป่าอนุรักษ์ รวมถึงพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน และมีพื้นที่ปลูกส้มอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนประมาณ 100,000 กว่าไร่ โดยสัดส่วนของสวนส้มต่อที่อยู่อาศัยและที่ทำกินในแต่ละอำเภอ คือ สวนส้ม : ที่ทำกิน - ที่อยู่อาศัย อำเภอฝาง สัดส่วน 50 : 50 อำเภอแม่อาย 70 : 30 อำเภอไชยปราการ 30 : 70 ปัจจุบันไม่มีหมู่บ้านใดในลุ่มน้ำฝางที่ไม่มีสวนส้มในเขตชุมชน

ในส่วนของ บริษัทสวนส้มเชียงใหม่ฝาง จำกัด ซึ่งเป็นผู้ประกอบการสวนส้มขนาดใหญ่ ที่มีพื้นที่สวนส้มจำนวนมาก และมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักเป็นอย่างดีของผู้บริโภค กล่าวว่า นับตั้งแต่ ปีพ.ศ.2545 – 2547 ธุรกิจสวนส้มเติบโตขึ้นมากจากเดิมเฉพาะ อำเภอฝาง อำเภอไชยปราการ และอำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ปลูกไม่ถึงหมื่นไร่ แต่ปัจจุบันมีไม่ต่ำกว่า 1.5 แสนไร่ ซึ่งกำลังการผลิตจะเต็มที่ ในปี พ.ศ.2549 -2550 โดยในส่วนของสวนส้มเชียงใหม่ฝาง มีพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด 5,000 ไร่ สามารถให้ผลผลิตได้แล้ว 3,000 ไร่ หรือปีละประมาณ 2 หมื่นตัน ส่วนอีก 2,000 ไร่ จะเริ่มให้ผลผลิตได้ประมาณปี พ.ศ.2550-2551 ทั้งนี้ส่วนใหญ่จะส่งขายในประเทศไทยโดยตลาดภายในประเทศ มีมูลค่าปีละประมาณ 200-300 ล้านบาท ขณะที่ตลาดต่างประเทศมีมูลค่า 40 ล้านบาท

ในปี พ.ศ.2549 ยอดการส่งออกส้มนอกฤดูกาล (เดือนเมษายน -มิถุนายน) ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มียอดส่งออกกว่า 300 ตู้คอนเทนเนอร์ หรือ มูลค่ากว่า 200 ล้านบาท จากเดิมปีละ 10 - 20 ล้านบาทเท่านั้น ในส่วนของสวนส้มเชียงใหม่ฝาง ส่งออก 70 ตู้คอนเทนเนอร์ เมื่อเทียบกับปี พ.ศ.2548 ที่มีแค่ 20 ตู้คอนเทนเนอร์ และ คาดว่าอนาคตตัวเลขส่งออกจะเพิ่มสูงขึ้น

ปัจจุบัน ผู้ประกอบการสวนส้มขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ไม่เพียงแต่ปลูกส้มเพื่อขายผลส้มสดเท่านั้น หากแต่ยังทำเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ และขนาดกลางอย่างครบวงจร โดยมีการสร้างโรงงานเพื่อคัดผลส้ม แร็กซ์ส้ม คั้นน้ำส้ม เพื่อทำเป็นน้ำส้มคั้นสดบรรจุขวด และ

กระป๋อง เป็นต้น เป็นต้นตัวแทนจำหน่ายสารเคมีทางการเกษตร อีกทั้งผู้ประกอบการยังมีการเปิดสวนส้มให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยมีการสร้างบ้านพัก จัดภูมิทัศน์ และจัดโปรแกรมชมสวนส้มให้กับนักท่องเที่ยวอีกด้วย

- เกษตรกรรายย่อย

ปัจจุบันประชากรประมาณร้อยละ 80 ของพื้นที่ลุ่มน้ำฝางประกอบอาชีพเกษตรกรรม และมีพื้นที่ทำกินไม่เกินครัวเรือนละ 5 ไร่ ส่วนครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินเกิน 10 ไร่นั้นมีจำนวนไม่มากนัก โดยพื้นที่ราบลุ่มจะทำนาข้าว ซึ่งบางพื้นที่จะทำนาปีละ 2 ครั้ง เนื่องจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการทำนาปรังในแต่ละปี พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ส้ม ข้าว กระเทียม หอมแดง มันฝรั่ง หอมหัวใหญ่ พริก ลิ้นจี่ และถั่วเหลือง

การเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะเลี้ยงในเชิงเศรษฐกิจ เช่น การเลี้ยงไก่ของบริษัทยังพันธุ์ไข่ และพันธุ์เนื้อ ในรูปแบบฟาร์มปิด ฟาร์มสุกร โคนม โคนเนื้อ ส่วนไก่พันธุ์พื้นเมืองนั้นจะเลี้ยงเพื่อบริโภคในครัวเรือนมากกว่าที่จะเลี้ยงเพื่อขาย

ขณะเดียวกันในช่วง พ.ศ. 2544 - 2545 เกิดกระแสตื่นส้มขึ้นในกลุ่มชาวนาข้าราชการ และผู้ประกอบการรายย่อยอื่นๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ซึ่งได้พากันหันมาปลูกส้มแทนพืชชนิดอื่น เนื่องจากเห็นว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ดีกว่า นอกจากนี้ยังมีเกษตรกรในพื้นที่ใกล้เคียงและจากต่างจังหวัด โดยเฉพาะผู้ประกอบการสวนส้มเดิม จากรังสิตและราชบุรี ได้เข้ามาซื้อที่ดินเพื่อปลูกส้มจำนวนมาก มีการบุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ป่า และปรับเปลี่ยนที่นาเพื่อปลูกส้ม ทำให้พื้นที่สวนส้มขยายตัวอย่างรวดเร็ว ไม่เพียงแต่พื้นที่ลุ่มน้ำฝางเท่านั้น หากแต่ยังขยายไปในพื้นที่ใกล้เคียงทั้งอำเภอพร้าว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และ จังหวัดเชียงราย อีกด้วย

- รูปแบบการส่งเสริมระบบเกษตรกรรม

1. การส่งเสริมด้านการเกษตรของเอกชน

กลุ่มที่มีบทบาทในการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางมากที่สุดคือ บริษัทจำหน่ายสารเคมีทางการเกษตร เพราะมีการสร้างแรงจูงใจ และ ชี้นำให้เกษตรกรเกิดความเชื่อถือ อีกทั้งยังเป็นผู้นำหลักคิด วิธีการของการใช้สารเคมีทางการเกษตรมาเผยแพร่แก่เกษตรกรด้วย หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็นผู้กำหนดการใช้สารเคมีของเกษตรกรในพื้นที่ โดยทางบริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาในชุมชน สอบถามถึงสภาพการเพาะปลูกผลผลิต ปัญหาต่างๆ ของเกษตรกร จากนั้นจะแนะนำและจูงใจให้เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยทางบริษัทมีเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารกำจัดศัตรูพืช จำหน่ายให้กับเกษตรกร และจะมีผู้เชี่ยวชาญเข้ามาให้คำปรึกษาเรื่องโรค แมลง และเยี่ยมชมถึงในสวน เพื่อศึกษาการเจริญเติบโตของพืช สภาพปัญหาต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ ส่วนใหญ่บริษัทจะเข้ามาตรวจสอบสวนของเกษตรกรประมาณเดือนละ 2 ครั้ง หรือถ้าหากเกษตรกร

มีปัญหาที่ติดต่อบริษัทไปได้ทุกเวลา อีกทั้งยังรับซื้อผลผลิตในราคาประกันอีกด้วย ที่สำคัญทางบริษัทจะมีการจัดเลี้ยง มีดนตรีมาแสดงให้ชม แจกข้าวของ เครื่องใช้มากมาย โดยให้เกษตรกรสมัครเป็นสมาชิกของบริษัทซึ่งจะได้รับส่วนลด และสิทธิพิเศษอีกมากมาย ในการซื้อผลิตภัณฑ์ของบริษัท และหากเกษตรกรคนไหนทำยอดซื้อตามเป้า ทางบริษัทก็จะพาไปเที่ยวต่างจังหวัด หรือต่างประเทศ กลยุทธ์ดังกล่าวของบริษัทนับว่าได้ผลอย่างมาก เพราะทำให้เกษตรกรร่วมทำธุรกิจกับบริษัทจำนวนมาก ทำให้พื้นที่ทางการเกษตรของเกษตรกรรายย่อยขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างเข้มข้น ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน อีกทั้งต้นทุนการผลิตก็เพิ่มสูงขึ้น

2. การส่งเสริมด้านการเกษตรของภาครัฐ

ในส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น เกษตรอำเภอ และเกษตรตำบล ไม่ค่อยมีบทบาท ในด้านการส่งเสริมมากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นการสำรวจข้อมูลพื้นที่การเพาะปลูกพืชในแต่ละปี การอบรมให้ความรู้ด้านคุณภาพดิน การใช้ปุ๋ย และสารเคมีทางการเกษตร ซึ่งส่วนใหญ่เกษตรกรจะไม่ค่อยให้ความสำคัญเท่าใดนัก เพราะเจ้าหน้าที่ของรัฐมักจะไม่ค่อยเข้ามาศึกษาสภาพปัญหา และพบปะเพื่อให้คำแนะนำแก่เกษตรกร ต่างกับกลยุทธ์ของบริษัทที่เขาถึงเกษตรกร และสร้างความไว้วางใจได้อย่างมาก

- แหล่งทุน

ในอดีตนั้น แหล่งเงินกู้ที่สำคัญของชาวบ้านก็คือเพื่อนบ้าน เหตุผลของการกู้ยืมเงินก็เพื่อนำมาซื้อข้าว โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินไม่มากนัก และมีสมาชิกหลายคน เมื่อทำการเพาะปลูกในแต่ละฤดูกาล ก็มักจะได้อะไรที่ไม่เพียงพอต่อการบริโภค หรือ บางครอบครัวก็กู้ยืมเงินมาเพื่อลงทุนในการผลิต เช่น ซื้อจอบ มีด ไขว่ คราด เป็นต้น ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้เกษตรกรไม่สามารถทำได้ โดยส่วนใหญ่จะไปขอกู้ยืมจากคนที่ค่อนข้างมีฐานะในหมู่บ้าน ซึ่งก็มักจะไม่ค่อยให้กู้ยืมเท่าใดนัก เพราะกลัวว่าจะไม่ได้เงินคืน เนื่องจากคนที่ฐานะยากจนนั้นก็จนมากถึงขนาดไม่มีข้าวกิน ต้องขูดหัวมันมาหนึ่งกินแทนข้าว เพื่อประทังชีวิต หรือ บางครัวเรือนที่ข้าวมีน้อยก็จะนำกล้วย มัน ฟักทอง หรือกลอยมาผสมข้าว แล้วนำไปนึ่งเพื่อให้มีปริมาณเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน การกู้ยืมเงินในอดีตนั้น มี 2 วิธี วิธีแรก คือ การจ่ายดอกเบี้ยเป็นข้าวเปลือก ซึ่งผู้ให้กู้ยืมจะนิยมเก็บดอกเบี้ยเป็นข้าวเปลือก เนื่องจากสามารถเก็บไว้ขายได้ โดยมักจะขายให้กับคนยากจนที่ผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปี และในการคิดอัตราดอกเบี้ยนั้นขึ้นอยู่กับผู้ให้กู้ยืม เช่น กู้ยืม 1,000 บาท ต้องจ่ายดอกเบี้ยเป็นข้าวเปลือก 100 ตัง หรือ ประมาณ 150 ตัง ภายในระยะเวลา 4 เดือน คือ ในช่วงทำนาปีจนถึงช่วงเก็บเกี่ยว หากกู้ยืมเพิ่ม ดอกเบี้ยก็จะเพิ่มขึ้นตามไปด้วย อีกวิธีหนึ่ง คือ การขายข้าวเขียว โดย

ก่อนที่จะลงมือทำนาก็จะไปขอขายข้าวเขียว คือ ข้าวที่ยังไม่ได้เก็บเกี่ยว หรือ บางครั้งเป็นข้าวที่ยังไม่ได้ปลูกด้วยซ้ำไป ในราคาต่างละ 5 บาท เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายก่อน โดยราคาข้าวในช่วงที่เก็บเกี่ยวเสร็จแล้วราคาต่างละ 12 บาท ซึ่งส่วนต่างของราคาผลผลิตดังกล่าว นายทุน หรือ เจ้าหนี้ยี่ก็จะเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ ในการคำนวณปริมาณข้าวนั้น จะใช้ฐานการคำนวณจากผลผลิตในปีที่ผ่านมา ซึ่งส่วนใหญ่จะขายเพียงบางส่วนเท่านั้น เพื่อให้มีข้าวเหลือไว้บริโภคในครัวเรือนด้วย

ปัจจุบัน แหล่งทุนของชุมชนได้เพิ่มมากขึ้น ทั้งแหล่งทุนของภาครัฐ และเอกชน ดังนี้ - แหล่งทุนของภาครัฐ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ชกส.) และกองทุนหมู่บ้าน หรือ กองทุนเงินล้าน ซึ่งในส่วนของกองทุนหมู่บ้านนั้น ช่วยให้ชาวบ้านมีแหล่งทุนในการประกอบอาชีพ และชุมชนได้เรียนรู้ด้านการบริหารจัดการกองทุน แต่ปัญหาที่ตามมามากมาย เช่น การทะเลาะเบาะแว้งเนื่องจากการจัดสรรเงินให้กู้ยืมไม่ลงตัว การไม่ชำระคืน หรือ ชำระคืนไม่ตรงเวลา บางคนก็ไม่ได้นำเงินไปลงทุนประกอบอาชีพตามคำร้องขอกู้ยืม ก่อให้เกิดความแตกแยกในชุมชน ที่สำคัญทำให้ชาวบ้านต้องเป็นหนี้เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากคิดว่าเป็นเงินที่รัฐบาลจัดสรรให้ถ้าไม่กู้ก็จะเสียเปรียบผู้อื่น ทำให้ชาวบ้านตั้งคำถามว่าแท้จริงแล้วกองทุนดังกล่าวได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนเพียงใด และจำเป็นจะต้องมีกองทุนดังกล่าวหรือไม่

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ชกส.) นับว่าเป็นแหล่งทุนใหญ่ของชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนในชุมชนจะเป็นสมาชิกและกู้ยืมเงินจาก ชกส. โดยที่ดอกเบี้ยของชกส. นั้น จะคิดตามเครดิตของสมาชิกแต่ละคน เช่น สมาชิกที่ยังไม่เคยกู้ และกู้ยืมเงินครั้งแรกจะยังไม่มีเครดิต ดังนั้นดอกเบี้ยจะแพงที่สุด คือ ร้อยละ 10 บาทต่อปี แต่หากชำระเงินต้น และ ดอกเบี้ยตามระยะเวลาที่กำหนดก็จะมีเครดิตขึ้นอีกขั้นหนึ่ง และเมื่อทำการกู้ยืมในครั้งถัดไปก็จะได้รับการคิดอัตราดอกเบี้ยลดลงอีก 1 บาท เป็นร้อยละ 9 บาทต่อปี เป็นต้น เพราะฉะนั้นหากใครต้องการจะกู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยถูก ก็จะต้องทำการกู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยที่แพงเสียก่อน และต้องชำระคืนให้ตรงเวลา เพื่อสร้างเครดิตให้กับตัวเอง นอกจากนี้ ปัจจุบัน ชกส. ยังเป็นตัวแทนขายวัสดุ – อุปกรณ์ ทางการเกษตร เช่น ปุ๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เครื่องฉีดพ่นสารเคมี เป็นต้น ชกส. ยังเป็นตัวแทนจำหน่ายเครื่องใช้ไฟฟ้า และสินค้าอื่นๆ อีกด้วย เมื่อเกษตรกรไปทำการกู้ยืมเงินกับ ชกส. ทางเจ้าหน้าที่ก็จะชักชวนให้เกษตรกรซื้อสินค้าต่างๆ ที่ ชกส. เป็นตัวแทนจำหน่ายในราคาที่ถูกลงกว่าท้องตลาด หรือบางครั้งก็สามารถที่จะผ่อนชำระได้ ทั้งนี้ ชกส. ไม่เคยรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรเลย กระบวนการดังกล่าวเป็นการเร่งให้เกิดการขยายตัวของระบบเกษตรพาณิชย์ที่ต้องลงทุนสูง ทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติ และ สร้างภาวะหนี้สินให้แก่เกษตรกรในชุมชน

- แหล่งทุนของเอกชน ได้แก่ นายทุนรายย่อย หรือ เงินกู้ยืมนอกระบบ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีฐานะทั้งในและนอกชุมชน จะปล่อยเงินให้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ย ร้อยละ 3 – 5 บาทต่อสัปดาห์ บางรายมีถึงร้อยละ 10 บาทต่อวัน ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะกู้ไปใช้หนี้ ธกส. และ กองทุนหมู่บ้าน หรือ กองทุนเงินล้าน ในรูปแบบหมุนเวียน คือ พอถึงเวลาใช้หนี้คืน ธกส. ชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่มีเงินจึงจำเป็นต้องกู้ยืมเงินนอกระบบไปชำระหนี้ก่อน เนื่องจากไม่ต้องใช้หลักฐาน และ ยุ่งยากเหมือนแหล่งเงินกู้อื่นๆ ถึงแม้ดอกเบี้ยจะแพงก็ต้องยอม เพราะหากชำระเกินระยะเวลาที่กำหนดจะทำให้เสียเครดิต และ เมื่อกู้ยืมครั้งต่อไปดอกเบี้ยจะไม่ลดลง แต่ถ้าหากชำระคืนทันเวลาที่กำหนดก็จะมีสิทธิกู้ได้อีก และวงเงินกู้ก็จะเพิ่มขึ้น เมื่อได้รับเงินกู้จาก ธกส. หรือกองทุนหมู่บ้านแล้ว ก็จะนำไปใช้คืนเงินกู้ยืมนอกระบบ หมุนเวียนอย่างนี้ไปเรื่อยๆ ทำให้ไม่สามารถหลุดจากวงจรของหนี้สินได้เลย อีกทั้งยังต้องแบกรับหนี้สินที่เพิ่มขึ้นทุกปี

2. การค้าขาย

การค้าขายของเมืองฝางในช่วง พ.ศ. 2470 – 2500 นั้น มักจะทำการค้ากับชาวไทยใหญ่ในรัฐฉาน และผู้คนในเชียงร่าย การเดินทางไปค้าขายที่รัฐฉานของพม่า นั้นใช้เส้นทางที่ใช้กันในปัจจุบัน หากแต่ในอดีตเป็นเส้นทางเดินเท้า โดยเดินทางจากเมืองฝางไปบ้านเวียงหวายเข้าสู่รัฐฉาน ระยะทางประมาณ 35 กิโลเมตร ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองฝางทำการค้าขายกับรัฐฉานมากที่สุด เพราะระยะทางที่ใกล้ และพม่ามีความรุ่งเรืองค่อนข้างมากจากการเข้าปกครองของอังกฤษ ทำให้สินค้าขายง่ายและได้ราคาดี นอกจากนี้ผู้ที่เดินทางไปค้าขายในรัฐฉานนั้น ยังมีการค้าฝิ่นด้วย เพราะอังกฤษได้เปิดให้มีการค้าขายฝิ่นได้อย่างเสรี ส่วนในเขตเมืองฝางนั้น มีการค้าขายฝิ่นบ้างแต่ไม่มากนัก มีโรงฝิ่นที่ถูกกฎหมาย จนกระทั่งในพ.ศ.2500 สมัยที่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศให้ฝิ่นเป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมาย มีการห้ามปลูกฝิ่น ห้ามค้าขายฝิ่น โรงฝิ่นจึงถูกยกเลิกไป

หลังจากมีการแบ่งเขตแดนระหว่างไทยกับพม่าอย่างชัดเจนแล้ว จึงเริ่มมีการเปลี่ยนมาค้าขายกับเชียงร่าย และ เชียงใหม่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งการค้าขายกับเชียงร่ายนั้นจะใช้วิธีการขนสินค้าลงแพล่องไปตามลำน้ำกก จนถึงเชียงร่าย ซึ่งสะดวกกว่าที่จะใช้การเดินเท้าเพราะเส้นทางไปเชียงร่ายนั้นค่อนข้างลำบาก มีเพียงทางเดินเท้าเล็กๆ ที่เต็มไปด้วยป่ารก และอันตรายจากสัตว์นานาชนิด สำหรับการค้าขายกับเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ นั้น ต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทางเป็นแรมเดือน

การค้าขายของเมืองฝางในยุคแรกนั้น จะใช้วัวต่าง(เทียมเกวียน) เพื่อนำสินค้าไปขาย ซึ่งกลุ่มนี้ต้องใช้เวลาเดินทางนับเดือนเลยทีเดียว ต่อมาเริ่มมีการใช้ม้าในการขนสินค้า เพราะสามารถเดินทางได้รวดเร็วถึงวันละ 20 - 30 กิโลเมตร เมื่อเปรียบเทียบกับวัวที่เดินทางได้

เพียงไม่เกินวันละ 10 กิโลเมตรเท่านั้น ยุคที่สาม เป็นการใช้คนหาบ หรือ ลูกหาบ คนที่รับจ้างเป็น ลูกหาบส่วนใหญ่จะเป็นคนเมืองพื้นราบ โดยจะเป็นลูกจ้างของคนไทยใหญ่ ซึ่งในอดีตชาวไทยใหญ่ที่ฐานะร่ำรวยนั้นมักค่อนข้างมาก บางครอบครัวเลี้ยงช้าง ม้า มีที่ดินมากมาย และมักจะจ้างคนเมืองทำไร่ทำสวนให้กับตนเอง ยุคถัดมา เปลี่ยนมาใช้ล้อเข็น หรือ รถเข็นเพื่อขนส่งสินค้า เพราะสามารถบรรทุกได้มากกว่าคนหาบหลายเท่า อีกทั้งมีการทำถนนให้กว้างขึ้น ทำให้เดินทางได้สะดวกรวดเร็ว จากนั้นก็เริ่มมีการใช้รถยนต์ในการขนส่งสินค้า เป็นช่วงที่ชาวไทยใหญ่เริ่มลดบทบาทในการค้าขายลงไป คนจีนก็เริ่มเข้ามามีบทบาทแทน และกิจการก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะปัจจุบัน ร้านค้า หรือ กิจการขนาดใหญ่ บริเวณที่ว่าการอำเภอทั้ง 3 อำเภอ ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนที่มีผู้อาศัยอยู่อย่างหนาแน่น และเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญนั้น มักจะเป็นกิจการของคนจีนแทบทั้งสิ้น

ปัจจุบันผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายนั้นมีหลายรูปแบบ ทั้งการค้าขายผลผลิตทางการเกษตร โดยจะเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรแล้วนำไปขายให้กับผู้บริโภค ผู้ค้ารายใหญ่ หรือ โรงงานอุตสาหกรรม ส่วนร้านค้านั้น มีทั้งร้านที่ขายสินค้าอุปโภคบริโภค ในครัวเรือน วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องจักรทางการเกษตร เครื่องใช้ไฟฟ้า รถจักรยานยนต์ รถยนต์ ร้านเครื่องเงิน และ ทองรูปพรรณ เป็นต้น โดยมีทั้งร้านค้าส่งขนาดใหญ่ ซึ่งผู้ประกอบการอาชีพค้าขายส่วนใหญ่จะเป็นคนจีน หรือคนภายนอกชุมชน ซึ่งจะสร้างอาคารพาณิชย์อยู่ริมเส้นทางคมนาคมสายหลัก และ จะหนาแน่นในเขตตัวเมือง ส่วนคนในชุมชนนั้น มักจะเปิดร้านขายของชำ ร้านขายวัสดุอุปกรณ์ทางการเกษตรเล็กๆ อยู่ในชุมชนของตนเอง

3. การบริการ

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าเขา มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ภูมิอากาศที่เย็นสบายตลอดทั้งปี สามารถเดินทางผ่านไปยังจังหวัดเชียงใหม่ได้ ทำให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากในแต่ละปี โดยเฉพาะในช่วงฤดูหนาว อีกทั้งยังมีผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์อาศัยอยู่ในพื้นที่ จึงทำให้กิจการด้านการบริการเกิดขึ้นจำนวนมาก ทั้งผู้ประกอบการขนาดใหญ่ และ ขนาดเล็ก เช่น โรงแรมขนาดกลาง ห้องพักรายเดือน รีสอร์ท ร้านอาหาร ร้านคาราโอเกะ และ นวดแผนโบราณ เป็นต้น

4. อุตสาหกรรม

การประกอบการโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางนั้น มีการขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ซึ่งโรงงานอุตสาหกรรมที่สำคัญ ได้แก่ โรงงานแปรรูปผักและผลไม้ โรงงานหน่อไม้เปียก โรงงานทำความสะอาด และ แก้วช้ำส้มสายน้ำผึ้ง เป็นต้น

5. รับจ้าง

ผู้คนในชุมชนลุ่มน้ำฝางที่ประกอบอาชีพรับจ้างเพียงอย่างเดียว มีประมาณ ร้อยละ 15 ของประชากรทั้งหมด โดยจะมีทั้งการรับจ้างในพื้นที่ทั้งในส่วนของภาคเกษตร โรงงานอุตสาหกรรม การบริการ แรงงานก่อสร้าง เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งจะไปทำงานนอกพื้นที่ เช่น ในตัวเมืองเชียงใหม่ ต่างจังหวัด หรือต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่ไปรับจ้างนอกพื้นที่จะเป็น แรงงานในภาคอุตสาหกรรม และ การบริการ ส่วนการประกอบอาชีพรับจ้างของเกษตรกรนั้น จะเป็นการออกไปรับจ้างหลังฤดูเก็บเกี่ยว ทั้งในและนอกพื้นที่ ซึ่งก็จะมีจำนวนไม่มากนัก เพราะเกษตรกรมักจะปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด โดยทั้งก่อนและหลังฤดูการเก็บเกี่ยวก็จะปลูกพืช เศรษฐกิจชนิดอื่น เพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว

4.1.8 สภาพทางสังคม

การก่อรูปและพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคต่างๆ ของชุมชน ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง โดยเฉพาะเขตอำเภอฝาง และ อำเภอแม่อาย เกี่ยวข้องกับชาวไทยใหญ่ที่อพยพมาจากรัฐฉาน ประเทศพม่า มากกว่าคนไทยกลุ่มอื่นๆ อีกทั้งคนพื้นเมือง และ คนไทยใหญ่เมื่อมาอาศัยอยู่ร่วมกันก็ได้สร้างพื้นที่ทางสังคม และ ผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรม เพื่อแสดงความเป็นตัวตน ของตนเองอย่างต่อเนื่อง

ชุมชนลุ่มน้ำฝางในปัจจุบัน จะกระจายตัวอยู่ตามที่ราบ ที่ราบเชิงเขา ลุ่มแม่น้ำ และ ลำห้วย โดยมีพื้นที่ไร่นากระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในระหว่างชุมชนต่างๆ ส่วนชุมชนเมือง จะเรียงรายตามเส้นทางคมนาคมสายหลัก ในเขตตัวอำเภอทั้งสามอำเภอ และเขตตำบลใหญ่ๆ ซึ่งจะมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ ย่านการประกอบธุรกิจ เช่น ตลาด ร้านค้า สถานบริการต่างๆ

- การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

การตั้งบ้านเรือนของชุมชนในอดีตนั้น จะเลือกชัยภูมิที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำ เพราะ นอกจากจะใช้น้ำในการอุปโภค บริโภคแล้ว ยังต้องใช้น้ำในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์อีกด้วย จึงพบบ้านเรือนอยู่ใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ลำห้วย ทั้งนี้ต้องเป็นพื้นที่ที่น้ำไม่ท่วม ในฤดูน้ำหลากด้วย และ มีการตั้งเป็นกลุ่มบ้าน หรือ ป๊อกบ้าน โดยกลุ่มบ้านหนึ่งจะมีบ้าน ประมาณ 4-5 หลังคาเรือน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเครือญาติกัน แต่ละกลุ่มบ้านจะตั้งอยู่ห่างกันมาก บ้าง น้อยบ้าง ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของคนในกลุ่มบ้านที่จะเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับทำกิน เมื่อมีการสร้างบ้านเรือนเพื่ออยู่อาศัย และ แฝวถางพื้นที่เพื่อทำกิน แต่หากมีภัยธรรมชาติ หรือ ทำ การเพาะปลูกไม่ได้ผล ก็จะย้ายไปเลือกทำเลใหม่ ต่อเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงต้องมีการ สร้างบ้านเรือน และ บุกเบิกที่ดินเพิ่มทำให้ แต่ละกลุ่มบ้าน หรือ ป๊อกบ้านขยายขึ้น อีกทั้งเมื่อมี

การทำถนนให้เข้าสู่พื้นที่ทำให้ผู้คนจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น โดยเลือกทำเลที่อยู่ใกล้เส้นทางคมนาคม เพื่อให้เกิดความสะดวกในการสัญจร หรือติดต่อกับเพื่อนบ้าน ทั้งนี้พื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปก็จะมีตรอกซอย แยกจากเส้นทางสายหลัก เข้าสู่บ้านทุกหลังคาเรือน

สภาพอาคารบ้านเรือน

บ้านเรือนของผู้คนส่วนใหญ่ของทั้ง 2 ชุมชนในพื้นที่ศึกษา เป็นบ้านชั้นเดียว ซึ่งมีทั้งบ้านที่ยกพื้น และไม่ยกพื้น โดยบ้านที่ยกพื้นมักจะสร้างด้วยไม้ หรือครึ่งอิฐครึ่งไม้ ส่วนบ้านที่ไม่ยกพื้นจะสร้างด้วยอิฐฉาบปูน ปัจจุบันคนในชุมชนนิยมสร้างบ้านชั้นเดียวก่อด้วยอิฐฉาบปูน มากกว่าบ้านไม้ เนื่องจากอิฐบล็อกและปูนหาซื้อได้ง่าย ตามร้านค้าวัสดุก่อสร้างที่มีอยู่ในชุมชน อีกทั้งทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนนั้นร่อยหรอลงทุกขณะ มีการตรวจตราอย่างเข้มงวดจากกลุ่มอนุรักษ์ป่าในชุมชน และ เจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า จึงทำให้การตัดต้นไม้มาสร้างบ้านนั้นเป็นไปได้ยากยิ่ง

ปัจจุบันพื้นที่อำเภอฝาง เป็นบริเวณที่ผู้ลี้ภัยชาวรัฐฉาน หรือ คนไทยใหญ่ประมาณ ร้อยละ 60 เลือกลงมาทางผ่านเข้าประเทศไทย เนื่องจากอำเภอฝาง อำเภอแม่ฮาด และ อำเภอไชยปราการ เป็นแหล่งเกษตรกรรมขนาดใหญ่ มีความต้องการแรงงานสูง โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเพาะปลูกส้มที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เส้นทางรถลอบหนิ และการประสานงานเป็นเครือข่ายที่มีการจัดตั้งเป็นอย่างดี เพื่อติดต่อแรงงานอพยพที่มีมาแต่เดิม ทำให้ผู้ที่อพยพเข้ามาใหม่มีโอกาสสูงที่จะหาเงินเพื่อมาจุนเจือตัวเองได้ในทันที (มูลนิธิเพื่อสิทธิมนุษยชนแห่งรัฐฉาน, แผนภูมิกระแสการอพยพจากรัฐฉาน รูปแบบการลี้ภัยของผู้ลี้ภัยจากรัฐฉานเข้าสู่จังหวัดเชียงใหม่ ภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2540 -2545, 2546) โดยการเข้าไปเป็นแรงงานในสวนส้ม แรงงานชาวไทยใหญ่มีทั้งอาศัยอยู่ในสวนส้ม และในชุมชน ซึ่งถ้าอาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่จะถือบัตรแรงงานต่างด้าว หรือมีใบอนุญาตทำงาน สำหรับแรงงานที่ไม่มีบัตรประจำตัวจะทำงานและพักอาศัยอยู่ในสวนส้ม โดยเจ้าของสวนส้มจะสร้างเป็นห้องแถวยาว ติดกันและให้แรงงานได้พักอาศัยห้องละ 1 ครอบครัว ได้รับค่าจ้างประมาณวันละ 60-80 บาท และ หากทำงานพิเศษ เช่น ถัดพ่นยาฆ่าแมลง หรือสารกำจัดวัชพืชก็จะได้รับค่าแรงเพิ่ม ซึ่งผู้หญิงกับผู้ชายนั้นค่าแรงจะต่างกัน โดยผู้ชายจะได้รับค่าแรงต่อวันมากกว่าผู้หญิงประมาณ 20 บาท ในวันพระ หรือ วันสำคัญทางศาสนา และงานประเพณีที่ชุมชนจัดขึ้น คนงานเหล่านี้ก็จะออกมาทำบุญด้วย สำหรับอาหารและของใช้นั้น ก็จะออกมาซื้อตามตลาดนัด หรือร้านค้าในชุมชนที่อยู่ใกล้สวนส้ม สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ข้าวสาร พี่ชพี่คนนั้นก็จะขออนุญาตเจ้าของสวนส้มเพื่อใช้พื้นที่ว่างเพียงเล็กน้อยปลูกไว้กินเอง โดยไม่ได้คำนึงถึงอันตรายจากสารเคมีทางการเกษตรเท่าใดนัก เพราะต้องประหยัดให้มากที่สุด และ การมีอาหารบริโภคในแต่ละวัน

สำคัญกว่าสิ่งอื่นใด สำหรับลูกของคนงานสวนส้มที่ผู้ปกครองก็จะพาไปเข้าโรงเรียนในชุมชนที่อยู่ใกล้สวนส้ม การรักษาพยาบาลยามที่เจ็บป่วย ส่วนใหญ่จะซื้อยาจากร้านขายยามากินเองตามอาการ หากไม่หายก็จะไปรักษาที่สถานีอนามัย หรือ โรงพยาบาลของรัฐในชุมชน ปัจจุบันมีคนงานจากสวนส้ม มารักษาในสถานพยาบาลของรัฐมากขึ้น โดยอาการเจ็บป่วยที่พบมากที่สุด ได้แก่ อาการทางผิวหนัง เช่น ผื่นคัน ฝี มีแผลพุพอง และ อาการเกี่ยวกับทางเดินหายใจ แน่นหน้าอก หน้ามืด ปวดศีรษะ เวียนศีรษะ ใจสั่น เป็นต้น ปัจจุบันยังมีคนไทยใหญ่อพยพเข้ามาอย่างไม่ขาดสาย เพื่อรับจ้างในสวนส้ม และอาชีพอื่นด้วย เช่น แรงงานก่อสร้าง ลูกจ้างร้านค้า ร้านอาหาร ร้านคาราโอเกะ หรือขนาดแผนโบราณ เป็นต้น

นอกจากคนเมือง คนไทยใหญ่ และคนเชื้อสายจีน ที่อาศัยอยู่ในพื้นราบแล้ว ชุมชนในพื้นที่ ลุ่มน้ำฝางยังประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูง บริเวณเชิงเขาและภูเขาต่างๆ อีกหลายกลุ่ม ได้แก่ ลาหู่(มูเซอ) อาข่า(อีกอ) เมี่ยน(เย้า) ม้ง(แช่ หรือแม้ว) และ ปกาเกอญอ(กะเหรี่ยง) ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวมีความเชื่อและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป ทำให้เกิดความหลากหลายในวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ และ ประเพณีวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆ

- ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ในอดีตผู้คนในชุมชนมีความผูกพันกันอย่างแนบแน่น มีการไปมาหาสู่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ ทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การเฝ้าหาคันตอนกลางคืน การจับตอกร่วมกัน ช่วงฤดูหนาวก็จะมีการก่อกองไฟบริเวณลานบ้าน เผาข้าวหลาม และผิงไฟด้วยกัน เจ้าของบ้านก็จะนำอาหารว่างมาให้ผู้เป็นแขกได้กิน ดื่ม เพื่อแก้แค้น เช่น เมี่ยง บุหรี่ น้ำชา หมากขม เป็นต้น

นอกจากนี้ คนในชุมชนก็จะช่วยเหลือกันทั้งในกิจกรรมของครัวเรือนเพื่อนบ้าน เช่น กิจกรรมด้านการเพาะปลูก สร้างที่พักอาศัย ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน และ กิจกรรมส่วนรวม เช่น ทำถนน พัฒนาวัด งานประเพณีของชุมชน เป็นต้น กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ ทำให้คนในชุมชนได้พบปะ แลกเปลี่ยน และ ปรึกษาหารือกัน ทั้งเรื่องครอบครัว สภาพดินฟ้าอากาศ การทำมาหากิน และ ปัญหาต่างๆ ของชุมชน ก่อให้เกิดความเข้าใจ เห็นใจ รู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดความช่วยเหลือ และ สามัคคีกันของคนในชุมชน จากลักษณะดังกล่าวจึงเกิดความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้นขึ้นในชุมชน

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น มีความซับซ้อนทั้งด้านสายสัมพันธ์ของครอบครัว วัฒนธรรม ความเชื่อ และ อำนาจทางการปกครองของชุมชน ดังนี้

1. ระบบเครือญาติ เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับสายสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง ด้วยความที่ระบบครอบครัวของคนในชนบทภาคเหนือ เป็นครอบครัวขยายโดยจะอยู่รวมกันแบบเครือญาติเป็นครอบครัวใหญ่ ลูกหลานได้รับการอบรมเลี้ยงดูจาก ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลุง ป้า น้า อา ซึ่งได้ช่วยปลูกฝังแนวความคิด ความเชื่อในการดำรงชีวิตตามจารีต ประเพณีของชุมชน และ ชัดเจนลักษณะนิสัยให้เป็นสมาชิกที่ดีตามระเบียบแบบแผนของสังคม ทั้งนี้ยังได้ดูแลช่วยเหลือ และแก้ไขปัญหาค้างกันและกัน ทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันกันในครอบครัวอย่างแน่นแฟ้น เมื่อสมาชิกในครอบครัวได้สมรสกับสมาชิกในครอบครัวอื่น ทำให้ทั้งสองครอบครัวกลายเป็นเครือญาติ ได้ประเทสังสรรค์ซึ่งกันก่อให้เกิดความรู้สึกอันดีต่อกัน เป็นการขยายความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติให้กว้างขึ้น

ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ยังเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อระบบอื่นในสังคม ทั้งระบบความเชื่อ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม องค์ความรู้ด้านการผลิต การจัดการทรัพยากร ระบบการปกครอง หรือ การควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ตลอดจนปัญหา หรือ ความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน และระหว่างชุมชนก็จะอาศัยกลไกของสายสัมพันธ์ทางเครือญาติในการจัดการเพื่อให้สังคมเกิดความสงบสุข การศึกษาพบว่า ในกลุ่มเครือญาติจะมีการพบปะ แลกเปลี่ยน ช่วยเหลือ และร่วมมือกันประกอบกิจกรรมมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ

ปัจจุบัน ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ไม่ผูกพันแน่นแฟ้นเช่นในอดีต เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคมและเศรษฐกิจ ระบบครอบครัวได้เปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น ซึ่งมีเฉพาะพ่อ แม่ ลูก อาศัยอยู่ร่วมกันในครัวเรือน การเปลี่ยนแปลงวิถีการประกอบอาชีพจากเกษตรกร เป็นลูกจ้างของหน่วยงานราชการ โรงงานอุตสาหกรรม ร้านค้า หรือสถานประกอบการอื่นๆ ของเอกชน ทั้งในและนอกชุมชน ซึ่งมีข้อบังคับด้านการกำหนดเวลาในการทำงาน ความเจริญด้านวัตถุและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ ทำให้การขนย้ายสิ่งของทำได้สะดวก ไม่จำเป็นต้องขอความช่วยเหลือซึ่งกันเวลากลางคืนที่เคยไปพบปะหาหรือเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง ก็จะใช้เวลาดูรายการโทรทัศน์ที่บ้านแทน หรือ จากที่เคยไปเยี่ยมเยียนญาติในต่างหมู่บ้าน ก็จะใช้วิธีโทรศัพท์ถามไถ่ข่าวคราวแทนการเดินทางไปพบปะกัน เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ทำให้การไปมาหาสู่ การร่วมทำกิจกรรมระหว่างกลุ่มเครือญาติลดลง แต่ถึงกระนั้นชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ก็ยังคงมีการเคารพนับถือกันในกลุ่มญาติพี่น้อง และให้ความสำคัญกับสายสัมพันธ์ในเครือญาติอย่างมาก สังเกตได้จากการร่วมทำกิจกรรมด้านประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อต่างๆ เช่น ปอยหลวง สลากภัตร งานศพ งานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ การเลี้ยงผีปู่ย่า ซึ่งญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ชุมชนใกล้เคียง หรือ ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ต่างพื้นที่ก็จะมาพบปะและทำกิจกรรมร่วมกัน

2. ความสัมพันธ์ในฐานะสมาชิกในชุมชนเดียวกัน จากการศึกษาพบว่า ทั้ง 2 ชุมชน มีระบบความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ เช่นเดียวกัน อันเกิดจากการที่ได้มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ของคนในชุมชน ทำให้เกิดความรู้สึกเข้าใจ เห็นใจ และเป็นมิตรที่ติดต่อกัน อีกทั้งเมื่อได้อยู่ร่วมกัน ในชุมชนเป็นระยะเวลาานาน ก็ก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างสมาชิกของชุมชนอย่างแน่นแฟ้น นอกจากนี้ทั้ง 2 ชุมชน ยังมีประวัติศาสตร์การก่อรูปของชุมชนคล้ายคลึงกัน ผู้คนในชุมชน ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ 2 กลุ่มใหญ่ คือ คนพื้นเมืองหรือคนเมือง และ คนไทยใหญ่ ซึ่งได้เข้าตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่อดีต จนถึง 2 กลุ่ม อยู่ร่วมกัน ได้โดยไม่เกิดความขัดแย้ง หรือ สร้างปัญหาต่อกัน ให้ความเคารพซึ่งกัน โดยต่างฝ่ายต่างไม่ละเมิดสิทธิของชนอีกกลุ่มหนึ่ง ดังนั้น เมื่อผ่านเวลายาวนาน ความถี่ของการพบปะ แลกเปลี่ยนช่วยเหลือซึ่งกันของชนทั้ง 2 กลุ่มก็เพิ่มขึ้น เกิดการเรียนรู้ และเข้าใจระหว่างกัน อีกทั้งการแต่งงานระหว่างคนทั้งสองกลุ่ม ก็ทำให้เกิด การเกี่ยวดองเป็นเครือญาติ เกิดการผสมผสานวิถีชีวิต วัฒนธรรมระหว่างกัน กระทั่งปัจจุบัน กลุ่มคนที่มีเชื้อสายไทยใหญ่ก็ได้รับสัญชาติไทยหมดแล้ว ในชุมชนเองก็ไม่ได้แบ่งแยกว่ากลุ่มไหน เชื้อสายไทยใหญ่ หรือคนเมือง โดยถือว่าทุกคนเป็นคนในชุมชนเดียวกัน เป็นกลุ่มเดียวกัน เป็นพวกเดียวกันทั้งหมด

ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเกิดความ เข้มแข็ง แน่นแฟ้น คือ การที่สมาชิกชุมชนมีการนับถือศาสนาพุทธเช่นเดียวกัน มีภาษา วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน โดยทั้ง 2 ชุมชน มีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ซึ่งเป็นทั้ง สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สถานที่ประชุมเพื่อทำกิจกรรมทั้งด้านประเพณี การพัฒนา ต่างๆ ของชุมชน อีกทั้งการยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทำให้คนในชุมชนไม่ เบียดเบียน และร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเป็นอย่างดี

ปัจจุบัน ถึงแม้ว่าระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนส่วนใหญ่ ยังคงมี สายสัมพันธ์ที่ลึกซึ้ง เข้าใจ เห็นใจ มีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันอยู่มาก แต่ส่วนหนึ่งก็ได้เกิด ความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนด้วยตนเอง จากสาเหตุเดียวกันทั้ง 2 ชุมชน คือ การเข้ามากว้าน ซื่อที่ดินเพื่อปลูกส้มของนายทุน การบุกรุกพื้นที่ป่า ที่สาธารณประโยชน์ การสร้างปัญหา ต่อระบบเหมืองฝาย เส้นทางน้ำ และปัญหาสารเคมีทางการเกษตร ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน ไม่เพียงก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างนายทุนกับชุมชน ชุมชนกับรัฐเท่านั้น จากการศึกษาพบว่า บ้านสันทรายคองน้อย ถึงแม้จะเกิดปัญหาความขัดแย้ง แต่คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังคงรวมกลุ่มกัน เพื่อแก้ไขปัญหา และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันค่อนข้างมาก อาจเนื่องมาจากการที่ชุมชน ดังกล่าว มีศูนย์รวมจิตใจและเป็นที่พักของคนในชุมชน ซึ่งก็คือ เจ้าอาวาส ซึ่งนอกจากจะเป็นผู้นำ

ทางศาสนาและจิตวิญญาณที่เข้มแข็งแล้ว ท่านยังเป็นแกนนำในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย

ส่วนบ้านหนองบัวงามนั้น ถึงแม้จะมีการรวมกลุ่มของคนในชุมชนประมาณ 8 - 10 คน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อบำเพ็ญสมาธิและท่องบทสวดมนต์ ซึ่งกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง มีการทำกิจกรรมทางพุทธศาสนาด้วยกัน เช่น สวดมนต์ นั่งสมาธิ การศึกษาพระธรรมคำสอน การไปจำศีลที่วัดในวัดพระ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาเกี่ยวกับการรักษาโรคด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน ซึ่งเมื่อมีคนในชุมชนป่วยกลุ่มนี้ก็จะไปร่วมสวดมนต์เพื่อให้ผู้ป่วยมีกำลังใจ หรือ หากมีการร้องขอให้รักษาด้วยสมุนไพรก็จะช่วยรักษาผู้ป่วยด้วย ซึ่งได้รับความเชื่อถือจากคนในชุมชนเป็นอย่างมาก กลุ่มดังกล่าวเป็นแกนนำสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และ แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของบ้านหนองบัวงาม แม้ว่าปัจจุบันจะเกิดความขัดแย้งเกิดขึ้นในบ้านหนองบัวงาม กลุ่มแกนนำถูกชาวบ้านกล่าวหาว่าเป็นตัวการที่ทำให้ชุมชนเกิดความขัดแย้งกับนายทุน และ เจ้าหน้าที่ของรัฐ และแกนนำบางคนถูกข่มขู่จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และนายทุนจนต้องอพยพครอบครัวไปอาศัยอยู่ที่อื่น แต่ขณะเดียวกันชุมชนก็ยังให้ความไว้วางใจด้านการรักษาอาการเจ็บป่วย และยังได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน

3. ระบบอุปถัมภ์ ถึงแม้สภาพเศรษฐกิจของผู้คนในชุมชนจะไม่มีแตกต่างกันมากนัก แต่ความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์นั้น ได้ถูกสืบทอดและถ่ายทอดโอนอำนาจจากชนชั้นปกครองดั้งเดิมซึ่งได้แก่ ข้าราชการ และ นายทุนหรือ พ่อเลี้ยง มาเป็นข้าราชการ นักการเมืองท้องถิ่น และ นายทุนที่เข้ามาทำธุรกิจในชุมชน กลุ่มคนเหล่านี้จะเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากชุมชนโดยผ่านผู้นำที่เป็นทางการ ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ มีบทบาทที่สำคัญในการปกครองและบริหารจัดการด้านต่างๆ ของชุมชน ระบบอุปถัมภ์ได้ก่อให้เกิดปัญหาและความขัดแย้งต่างๆ ในชุมชน โดยผู้นำชุมชนหลายคน เป็นนายหน้ากว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้านให้กับผู้ประกอบการสวนส้ม และเมื่อกิจการสวนส้มได้ส่งผลกระทบต่อผู้คนและสภาพแวดล้อมของชุมชน ผู้นำดังกล่าวก็จะพยายามไกล่เกลี่ยไม่ให้ชาวบ้านเอาเรื่องกับผู้ประกอบการสวนส้ม อีกทั้งไม่ใส่ใจในความเดือดร้อนของชาวบ้าน หรือ เข้าไปช่วยแก้ไข้ปัญหาใดๆ ดังจะเห็นได้จากการทำหนังสือร้องเรียนของชุมชนหลายครั้งต่อ องค์การบริหารส่วนตำบล นายอำเภอ ป่าไม้อำเภอ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่กลับไม่มีการดำเนินการจากองค์กรใดๆ เลย

- ภาษา

ชุมชนพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน ส่วนใหญ่ใช้ภาษาพื้นบ้านล้านนา(คำเมือง) ในการติดต่อสื่อสารกันทั้งในชุมชน ชุมชนใกล้เคียง และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ รวมทั้งคนไทยใหญ่ด้วย ซึ่งคนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่จะพูดภาษาคำเมือง และภาษาไทยได้ ทำให้ไม่มีปัญหาในการ

ติดต่อสื่อสารระหว่างกัน ส่วนการติดต่อประสานงานอย่างเป็นทางการกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนก็จะใช้ภาษาไทยกลาง ซึ่งเป็นภาษาทางราชการในการติดต่อสื่อสาร

- การศึกษา

คนในชุมชนทั้ง 2 ชุมชนในพื้นที่ศึกษา ส่วนใหญ่จะอ่านออกเขียนได้ ซึ่งคนรุ่นปู่ย่ามักจะไม่ได้เรียนหนังสือ เนื่องจากในอดีตระบบสาธารณสุขปก สสาธารณสุขการด้านต่างๆ ของชุมชนยังไม่ได้รับการพัฒนาระยะที่ยากจน ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงการบริการด้านต่างๆ ของรัฐได้ พ่อแม่จึงมักจะส่งลูกผู้ชายให้ไปเป็นเด็กวัด และให้บวชเรียนเพื่อที่จะได้ศึกษาธรรมะ ได้ฝึกฝนตนเองให้มีความประพฤติที่เหมาะสม ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และมีโอกาส ได้เรียนหนังสืออีกด้วย ผู้ที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วจึงมักจะเป็นที่เคารพ นับถือของคนในชุมชน ด้วยเห็นว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ มีศีลธรรม ได้รับการอบรมบ่มนิสัยมาเป็นอย่างดี ส่วนคนรุ่นต่อมาที่อายุ 40 ปีขึ้นไป มักจะจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 และ ระดับประถมศึกษาปีที่ 6

ในปัจจุบัน เด็กทุกคนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง ทั้ง 2 ชุมชน มีศูนย์รับเลี้ยงเด็กก่อนเกณฑ์ซึ่งจะรับเลี้ยงเด็กอายุตั้งแต่ 2-5 ขวบ ทำให้ผู้ปกครองสามารถที่จะประกอบอาชีพของตนได้โดยไม่ต้องกังวล และในตอนเย็นก็จะมารับเด็กกลับบ้าน สำหรับการศึกษาระดับพื้นฐานที่บ้านสันทรายคองน้อย มีสถานศึกษาประจำหมู่บ้านอยู่ 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านสันทรายคองน้อย เปิดสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กจนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 สำหรับบ้านหนองบัวงามนั้นมีสถานศึกษาประจำหมู่บ้านอยู่ 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านหนองบัวงาม เปิดสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เมื่อจบการศึกษาแล้วพ่อแม่ก็มักจะส่งให้ลูกหลานได้เข้าเรียนในระดับที่สูงขึ้น ทั้งสถานศึกษาที่มีอยู่ในอำเภอแม่สายอำเภอฝาง หรือ ในตัวเมืองเชียงใหม่ ตามสภาพเศรษฐกิจของครอบครัวที่จะสามารถเอื้ออำนวยได้ ส่วนเด็กที่ทางบ้านฐานะยากจนก็จะประกอบอาชีพรับจ้างเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว และศึกษาต่อในระบบการศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งการพัฒนากระบวนการศึกษาที่ได้เข้าถึงชุมชนมากขึ้น ทำให้คนรุ่นใหม่ในชุมชนได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น โดยส่วนใหญ่จะจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 และมีหลายคนที่จะจบการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

- การนับถือศาสนา

ความสัมพันธ์ของคนเมืองพื้นราบกับคนไทยใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝางนั้น เป็นไปด้วยดี เพราะมีพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจร่วมกัน ชาวไทยใหญ่นั้นนับถือศาสนาพุทธอย่างแรงกล้า นิยมสร้างวัดและทำบุญเป็นอย่างมาก ด้วยเชื่อว่าการสร้างวัดนั้นจะทำให้ชีวิตร่มเย็นเป็นสุข กุศลผลบุญที่เกิดจากการทำความดีนั้นจะหนุนส่งไปถึงชาติหน้า ให้เกิดในภพชาติที่ดียิ่งๆ

ขึ้นไป กลุ่มคนทั้งสองกลุ่มเมื่อได้มาอาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ได้มีวิถีความเป็นอยู่ที่เกี่ยวเนื่อง พึ่งพาอาศัย ไม่เบียดเบียน และเคารพซึ่งกันและกัน โดยคนไทยใหญ่ที่เข้ามาอาศัยแต่ดั้งเดิม และได้รับสัญชาติไทย เล่าว่า คนเมืองกับคนไทยใหญ่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คนเมืองไม่ได้รังเกียจ ชาวไทยใหญ่ เพราะถือว่าพูดภาษาเดียวกัน นับถือศาสนาพุทธเหมือนกัน มีความเข้าใจกัน คนเมืองหลายคนได้แต่งงานกับคนไทยใหญ่ ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นญาติ หรือพวกเดียวกัน ทั้งนี้ในการนับถือศาสนานั้น ไม่ได้มีการแบ่งแยกทางด้านความเชื่อ หรือ การนับถือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อย่างชัดเจน ถึงแม้จะมีการนับถือพระพุทธศาสนาพุทธ แต่ก็มีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควบคู่กันยังมี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ควบคู่กับประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทาง ศาสนา เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีฝาย การบวชป่า การเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นต้น

ในส่วนของพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนนั้น ผู้คนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 95 นับถือศาสนาพุทธ ในการนับถือศาสนานั้น คนส่วนใหญ่จะนับถือตามบรรพบุรุษ ซึ่งได้นับถือ ศาสนาพุทธมาก่อน โดยมีศาสนสถาน หรือ วัด ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาชุมชน ละ 1 แห่ง ทั้งนี้การนับถือศาสนาพุทธของคนในชุมชนมักจะควบคู่กับการนับถือผี หรือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีปู่ย่า-อาฮัก ผีเสื้อบ้าน ผีเจ้านาย ผีเจ้าที่ เจ้าป่าเจ้าเขา ผีฝาย ผีขุนน้ำ- ขุนห้วย เทวบุตรเทวดา เจ้ากรรมนายเวร พ่อเกิดแม่เกิด เป็นต้น จึงมักมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องความเชื่อในการ นับถือผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ของคนในชุมชน เช่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่า-อาฮัก การเลี้ยงผีฝาย ผีขุนน้ำ การถวายทานแด่เจ้ากรรมนายเวร พ่อเกิดแม่เกิด เป็นต้น ส่วนศาสนาคริสต์นั้นมีผู้นับถือ ประมาณร้อยละ 5 ของประชากรในชุมชน

- ประเพณีที่สำคัญ

ประเพณี ของชุมชนในพื้นที่ศึกษา เกิดจากความเชื่อทางศาสนา การนับถือผี หรือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ โดยวัฒนธรรมประเพณี ที่สำคัญของชุมชน มีดังนี้

1. ประเพณีสงกรานต์ หรือประเพณีปีใหม่เมือง

ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีสำคัญของชาวเหนือ หรือ ชาวล้านนา อันสืบเนื่องมาจากอดีตกาลที่จะยึดถือเป็นช่วงเปลี่ยนศักราชใหม่ และ มีการรดน้ำดำหัวผู้หลัก ผู้ใหญ่ เพื่อแสดงความกตัญญู คนเมืองจึงเรียกประเพณีนี้ว่า “ป้าเวณีปีใหม่” หรือ ถือเป็นปีใหม่ สำหรับคนเมือง หรือ “ปีใหม่เมือง” ชาวล้านนาถือเป็นช่วงรื่นเริงของปี โดยมีการจัดงานประเพณี ระหว่างวันที่ 13 - 15 เมษายน ของทุกปี ความสำคัญของวันปีใหม่ของชาวล้านนา วันที่ 13 เมษายน ถือเป็นวันเริ่มต้นปีใหม่ของชาวล้านนา เรียกว่า “วันสังขารล่อง” หรือ “สังขารล่อง” ตอนเช้าชาวบ้านจะยิงปืน จุดประทัด ตั้งแต่ก่อนสว่าง เพื่อขับไล่ตัวสังขาร หรือ ตัวเสนียดจัญไร จากนั้นจึงเก็บกวาดบ้านเรือน ซักเสื้อผ้า ทำความสะอาดพระพุทธรูป ด้วยน้ำขมิ้น

สั้มปอย เพื่อความเป็นสิริมงคล วันที่ 14 เมษายน เรียกว่า “วันเนา” หรือ “วันเนา” วันนี้ต้องทำแต่สิ่งอันเป็นมงคล ห้ามคำทอหรือทะเลาะวิวาทกัน โดยเด็ดขาด และเตรียมทำขนมจ็อก (ขนมเทียน) ข้าวแต๋น (ขนมนางเล็ด) เพื่อนำไปทำบุญที่วัด และในตอนเย็นจะมีการขนทรายเข้าวัด เพื่อก่อเป็นกองทรายสำหรับปักตุง ที่จะนำมาถวายทานในวันรุ่งขึ้น วันที่ 15 เมษายน เรียกว่า “วันพญาวัน” เป็นวันสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านจะไปทำบุญที่วัด มีการถวายช่อ (ชงกระดาดรูปสามเหลี่ยม) ถวายตุง (ชงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว) และไม้ค้ำดันโพธิ์ ซึ่งเชื่อว่าเป็นการค้ำจุนพระศาสนา สรงน้ำพระพุทธรูป และพระธาตุสำคัญของชุมชน นำข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน หมากพลู บุหรี่ น้ำมันสั้มปอย และอาจมีเสื้อผ้า กางเกง ผ้าเช็ด ผ้าขาวม้า ตระเวนไปรดน้ำคำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ที่นับถือ และโอกาสนี้คนในชุมชนจะมีการรดน้ำคำหัวเจ้านาย (เสื้อบ้าน) ที่ปักปักรักษา คู่ครองคนในชุมชนอยู่เย็นเป็นสุขอีกด้วย

2. ประเพณีสลากภัต หรือประเพณีदानกัวยสลาก (ช่วงประมาณเดือน กันยายน)

เป็นประเพณีดั้งเดิม นิยมจัดขึ้นในเดือน 12 เหนือ หรือ ก่อนวันออกพรรษา เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ หรือผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือจะถวายทาน ไปให้เทวดา ทเวดา พ่อเกิด แม่เกิด ถวายทานไปในภพภาคหน้า (เชื่อว่าหลังจากที่ตายไปแล้วจะได้รับสิ่งของที่เคยได้ถวายเอาไว้) ตามความเชื่อที่ได้สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ โดยจะนำสิ่งของที่ถวายใส่ในกัวยสลาก (ชะลอม, ถัง, ถุง) ตามจำนวนที่จะทำบุญ โดยมีหลักการว่าจะทำเป็นสลาก มีชื่อเจ้าของกัวยสลากปักไว้ แล้วนำไปรวมกัน จากนั้นคณะกรรมการวัดจะสลับแจกจ่ายให้กับพระภิกษุ สามเณร ซึ่งเจ้าของกัวยสลากก็จะนำไปถวายแด่พระภิกษุ สามเณร ที่ได้รับสลากภัตของตนเอง สิ่งสำคัญของประเพณีदानกัวยสลาก คือ การได้พบปะ สังสรรค์ระหว่างญาติ พี่น้อง หรือ ผู้คนที่รู้จักสนิทสนมกัน โดยเป็นลักษณะของการเอามื้อ (การลงแขก) คือ เมื่อชุมชนใดจัดประเพณีขึ้น ชุมชนนั้นก็จะเป็นเจ้าภาพ คนในชุมชนอื่นๆ ใกล้เคียงก็จะมาช่วยงาน เรียกว่า ช่วยแต่งดา เช่น ทำขนม อาหาร ตกแต่งต้นสลาก และร่วมทำบุญเป็นเงิน ซึ่งเชื่อว่าจะได้พบกันอีกในภพชาติหน้า จากนั้นแต่ละชุมชนก็จะเวียนกันจัดไปจนเสร็จสิ้นฤดูกาลของประเพณีदानกัวยสลากในปีนั้นๆ ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

3. ประเพณีลอยกระทง หรือ ประเพณียี่เป็ง (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี)

4. ประเพณีบวชลูกแก้ว

5. ประเพณีปอยหลวง ซึ่งจะเป็นงานเฉลิมฉลองการก่อสร้างวัดอุทยานในวัด เช่น

วิหาร ภูฎิ กำแพง ศาลาโบสถ์ เป็นต้น

6. ประเพณีนมัสการพระธาตุสบฝาง

จัดขึ้นในวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เหนือ ประชาชนทั่วไป คนหนุ่มสาวจะ

พร้อมใจกันเดินขึ้นไปนมัสการพระธาตุสบฝาง ซึ่งเป็นพระธาตุที่มีอายุเก่าแก่ มีความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นที่เคารพศรัทธาของคนในชุมชนพื้นที่ลุ่มน้ำฝางอย่างมาก

7. ประเพณีทำบุญตามวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันอาสาฬหบูชา วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันพระ หรือ วันศีล เป็นต้น ซึ่งจะมีการใส่บาตร ฟังเทศน์ ฟังธรรม และ สนทนาธรรม ผู้สูงอายุจะไปจำศีลที่วัด นอกจากนี้จะมีประเพณีทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ที่ทุกคนในชุมชนได้ร่วมกันบริจาคจัดปัจจัยต่างๆ เพื่อสนับสนุนในการสร้างถาวรวัตถุ หรือ ทำกิจกรรมเพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนา

8. ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในวิธีการผลิตของคนในชุมชน เช่น

- ประเพณีตานข้าวใหม่ จีข้าวหลาม เป็นประเพณีที่จัดขึ้นหลังฤดูเก็บเกี่ยวช่วงประมาณเดือนมกราคม โดยจะนำข้าวที่ผลิตได้ในฤดูกาลนั้นไปถวายแด่พระก่อนที่ คนในครัวเรือน จะบริโภคกัน โดยเชื่อว่าจะทำให้ครอบครัวมีข้าว และอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ไม่ค่อยอยาก นอกจากนี้ ก็จะมีประเพณีตานหัวพระเจ้า มักจะทำในช่วงเดียวกันซึ่งเป็นฤดูหนาว โดยเชื่อว่าจะเป็นการถวายทานให้เกิดความอบอุ่น

- ประเพณีเลี้ยงผีฝาย, เลี้ยงผีขุนน้ำ เพื่อแสดงความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยคุ้มครอง ปกป้องรักษาป่าต้นน้ำและเหมืองฝาย ให้ชุมชนได้มีน้ำที่อุดมสมบูรณ์สำหรับการเพาะปลูก

- ประเพณีบวชป่า สืบชะตาต้นน้ำ เป็นการทำพิธีทั้งทางพุทธศาสนา และ ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ที่ปกป้องคุ้มครอง รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวย และหล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน อีกทั้งเป็นกุศโลบายเพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ใดเข้าไปทำลายป่า ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ

9. ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีความเป็นอยู่ในแต่ละช่วงชีวิต เช่น ประเพณีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานศพ สืบชะตาผู้ป่วย พิธีสูขวัญหรือพิธีฮ้องขวัญ เลี้ยงผีปู่ย่า เป็นต้น

การเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นพิธีกรรมที่ทำเป็นประจำทุกปีในเดือน 9 เหนือ และในโอกาสที่สมาชิกในครัวเรือนแต่งงาน หรือเจ็บป่วย โดยแต่ละครัวเรือนที่เป็นเครือญาติ หรือ มีผีปู่ย่าสายเดียวกัน จะนำเครื่องเช่นบูชา อันประกอบด้วย ไก่ต้ม 1-2 ตัว หรือบางที่ก็ใช้หัวหมู ของหวาน ข้าวเหนียว น้ำ เหล้าขาว ธูป เทียน น้ำส้มป่อย เป็นต้น ทั้งนี้เครื่องเช่นผีปู่ย่าของแต่ละครัวเรือนอาจเหมือน หรือ แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละเครือญาติว่าจะใช้อะไรเป็นเครื่องเช่น ซึ่งมักจะถ่ายทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ส่วนผู้นำในการประกอบพิธีกรรมมักเป็นผู้อาวุโส และเป็นบ้านเก่า หรือครัวเรือนหลักที่สืบทอดผีปู่ย่ามาโดยตรง ในการที่จะทำพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่าแต่ละครั้งนั้น จะมีการบอกข่าวให้กับครัวเรือนที่เป็นเครือญาติสายเดียวกัน เพื่อนำอาหาร และเครื่องเช่นต่างๆ มารวมกัน เมื่อทุกครัวเรือนนำสิ่งของมาพร้อมกัน

ในวันประกอบพิธี ซึ่งมักจะทำในตอนเช้า ผู้นำก็จะนำอาหารไปวางรวมกันบนแท่นที่ใช้ประกอบพิธี จากนั้นก็จะจุดธูปเทียน กล่าวคำถวาย เพื่อเชิญดวงวิญญาณของศิบรรพบุรุษมารับเครื่องเซ่น และ บอกวัตถุประสงค์ในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าว จากนั้นก็จะตั้งเครื่องเช่นต่างๆ ไว้ประมาณ 1 ชั่วโมง หรือ จนกว่ารูปที่จุดจะดับ เป็นอันเสร็จพิธี ส่วนอาหารและเครื่องเช่นต่างๆ ก็จะแจกให้กับแต่ละครัวเรือน นำกลับไปรับประทาน สำหรับน้ำสัมน้อยก็จะให้สมาชิกในแต่ละครัวเรือน ใช้พรมสีระชะเพื่อเป็นสิริมงคล ที่เหลือก็จะนำไปพรมอาคารบ้านเรือน คอกสัตว์ เพื่อให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข เพราะเชื่อว่าผีปู่ย่าจะช่วยคุ้มครอง ปกป้องรักษาให้รอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง

4.1.9 ประชากรและการปกครอง

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ครอบคลุมพื้นที่ 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอฝาง อำเภอแม่เฒ่า และอำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ แบ่งเขตการปกครอง และ ประชากรตามพ.ร.บ.ลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ.2547 ดังนี้

- อำเภอฝาง

แบ่งการปกครองเป็น 8 ตำบล 109 หมู่บ้าน ประกอบด้วย

1. ตำบลเวียง	19	หมู่บ้าน
2. ตำบลสันทราย	17	หมู่บ้าน
3. ตำบลม่อนปิ่น	15	หมู่บ้าน
4. ตำบลแม่คะ	13	หมู่บ้าน
5. ตำบลแม่จอน	14	หมู่บ้าน
6. ตำบลแม่สุน	12	หมู่บ้าน
7. ตำบลแม่จ่า	12	หมู่บ้าน
8. ตำบลโป่งน้ำร้อน	7	หมู่บ้าน

มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 103,880 คน เป็นชาย 52,589 คน เป็นหญิง 51,291 คน

- อำเภอแม่เฒ่า

แบ่งการปกครองออกเป็น 7 ตำบล 92 หมู่บ้าน ประกอบด้วย

1. ตำบลแม่เฒ่า	13	หมู่บ้าน
2. ตำบลมะลิกา	10	หมู่บ้าน
3. ตำบลท่าดอน	15	หมู่บ้าน
4. ตำบลแม่สาว	16	หมู่บ้าน
5. ตำบลแม่นาวาง	16	หมู่บ้าน

6. ตำบลสันตน์หมื้อ 12 หมู่บ้าน

7. ตำบลบ้านหลวง 10 หมู่บ้าน

มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 74,023 คน เป็นชาย 37,365 คน เป็นหญิง 36,658 คน

ซึ่งประชากรประมาณร้อยละ 30 เป็นบุคคลสัญชาติอื่น และบุคคลบนพื้นที่สูง

- อำเภอไชยปราการ

แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 ตำบล 43 หมู่บ้าน ประกอบด้วย

1. ตำบลหนองบัว 11 หมู่บ้าน

2. ตำบลปงดำ 8 หมู่บ้าน

3. ตำบลแม่ทะลบ 6 หมู่บ้าน

4. ตำบลศรีดงเย็น 18 หมู่บ้าน

มีประชากรทั้งสิ้น 45,051 คน แยกเป็นชาย 23,131 คน หญิง 21,920 คน

ประกอบด้วยกลุ่มคนหลายเผ่า ได้แก่ คนเมือง ไทยใหญ่ คนจีน กะเหรี่ยง มูเซอ และ ลีซอ

โครงสร้างทางการปกครอง

- ผู้นำชุมชน ผู้นำในชุมชนนั้นมีหลายประเภท ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งบทบาทของผู้นำ ขึ้นอยู่กับอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากองค์กร และชุมชน

ผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน ซึ่งมีหน้าที่ในการปกครอง ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชน

คณะผู้บริหาร อบต. สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล(ส.อบต.) ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนที่ได้รับเลือกตั้ง ประชาคมหมู่บ้าน และประชาคมตำบล ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกจากคนในชุมชน มีหน้าที่ในการนำเสนอข้อมูลปัญหา ความต้องการ และแนวทางในการพัฒนาด้านต่างๆ ของชุมชน

ผู้นำตามธรรมชาติ หรือ ผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ เจ้าอาวาส ไวยาวัจกร (แก้ววัด) มัคทายก (ปู่จารย์วัด) หมอเมือง หรือ ผู้ที่รักษาโรคด้วยองค์ความรู้แบบพื้นบ้าน และผู้สูงอายุซึ่งชาวบ้านได้ให้ความเคารพนับถือในฐานะญาติผู้ใหญ่ เป็นผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามท้องถิ่นสู่ลูกหลาน อีกทั้งยังเป็นผู้นำด้านพิธีกรรม ความเชื่อ และจิตวิญญาณของผู้คนในชุมชน

ผู้นำอีกประเภทหนึ่ง คือ ผู้ที่ได้รับเลือกมาเป็นประธานกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ซึ่งจะ เป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม เช่น ประธานกลุ่มแม่บ้าน ประธานกองทุนหมู่บ้าน หัวหน้าเหมืองฝาย (แก่เหมืองแก่ฝาย) ประธานชมรมผู้สูงอายุ ประธานชมรมฉาปนกิจสงเคราะห์

ประธานกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข เป็นต้น ซึ่งผู้นำเหล่านี้เป็นทั้งผู้นำอย่างเป็นทางการ และ ผู้นำตามธรรมชาติเนื่องจากได้รับความเชื่อถือ และความคาดหวังจากคนในชุมชน

4.2 ทรัพยากรธรรมชาติและจัดการของชุมชน

4.2.1 ทรัพยากรดิน และที่ดิน

นับตั้งแต่ผู้คนกลุ่มแรกได้อพยพโยกย้ายเข้ามาในชุมชน เพื่อแสวงหาที่ดินทำกิน ทำให้ผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ถูกโค่นล้ม เพื่อสร้างที่พักอาศัย และทำกิน ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ อากาศดี ฝนตกชุก มีสายน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิต เช่น แม่น้ำฝาง แม่น้ำกก และลำห้วยสาขามากมาย เป็นสิ่งสำคัญที่จูงใจให้ผู้คนจากหลายพื้นที่อพยพเข้าสู่ลุ่มน้ำฝาง เพื่อประกอบสัมมาชีพ

ซึ่งในอดีต ยังไม่มีระบอบกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกิน ผู้คนที่ถือครองที่ดิน และทำมาหากินในพื้นที่ดังกล่าว จะรับรู้กันในชุมชนว่าที่ดินตรงไหนเป็นของใคร ไม่มีการล่งล้ม หรือ ละเมิดพื้นที่ของบุคคลอื่นหรือหากมีการละเมิด บุกรุกที่ดินผู้อื่น ชุมชนก็จะเจรจาตกลงด้วยสันติวิธี หรือ ใช้หลักจารีตประเพณีของชุมชนในการตัดสิน จนกระทั่ง พ.ศ. 2497 รัฐบาลได้ออกกฎหมายที่ดิน เพื่อให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินแก่บุคคลที่ครอบครองและทำประโยชน์ในที่ดินมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้คนในชุมชนได้รับเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกิน โดยพื้นที่ราบลุ่ม และที่ราบเชิงเขา จะมีเอกสารสิทธิ์ประเภท โฉนด หรือ นส.3 ก ส่วนพื้นที่บนเนินเขา หรือพื้นที่ลาดชันบนภูเขา มักจะไม่มีเอกสารสิทธิ์ การเพิ่มขึ้นของประชากรกลุ่มต่างๆ จวบจนการเปิดสัมปทานป่า โดยรัฐบาลทำให้พื้นที่ป่าทั้งพื้นที่ราบ และเชิงเขา ถูกทำลายอย่างหนัก การเข้ามาของกลุ่มคนงาน ทั้งคนไทย และพม่าของบริษัทที่เข้ามาสัมปทานไม้ บางส่วนได้ตั้งรกราก ทำมาหากินอยู่ในชุมชน ผู้คนในลุ่มน้ำฝางที่ทวีจำนวนขึ้น เป็นเหตุให้มีการขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้น

แต่นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา การขยายตัวของระบบเกษตรพาณิชย์ขนาดใหญ่ในลุ่มน้ำฝาง ก่อให้เกิดการบุกรุกทำลายป่าแทบทุกพื้นที่ ทั้งเขตป่าสงวน ป่าดงน้ำนายทุนได้กว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้านเพื่อขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ นั่นคือ ส้มเขียวหวาน หรือ ส้มสายน้ำผึ้ง โดยอาศัยช่องว่าง หรือความหละหลวมทางกฎหมายจากการถือครองสิทธิ์แบบ สทก. และ สปก. ซึ่งยังไม่มีการพิสูจน์สิทธิ์ผู้ถือครองได้ชัดเจน อีกทั้งพื้นที่เพาะปลูกเดิมของชุมชนก็ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสวนส้มขนาดใหญ่

การใช้ที่ดิน และการถือครองที่ดินของชุมชนในพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน สามารถจำแนกได้ ดังนี้

- การใช้ที่ดิน

การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชาวบ้าน มีหลายลักษณะ ดังนี้

1. ที่สาธารณประโยชน์ หรือที่ดินของส่วนรวม เช่น ป่าช้า วัด โรงเรียน เป็นต้น
2. ที่อยู่อาศัย ใช้ประโยชน์ในการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน เพื่ออยู่อาศัยและประกอบกิจการต่าง ๆ
3. ที่ดินเพื่อการเกษตร ทั้งที่ดอนและที่ราบ โดยจะใช้ประโยชน์ทั้งการเพาะปลูกพืชผล และเลี้ยงสัตว์
4. พื้นที่ป่า เป็นในลักษณะของป่าหน้าห่ม ทั้งป่าไม้ใช้สอย ป่าสงวน ป่าต้นน้ำ และป่าอนุรักษ์

- การถือครองที่ดิน

ประชากรส่วนใหญ่ของทั้ง 2 ชุมชน มีขนาดการถือครองที่ดินทั้งที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัย ดังนี้ บ้านสันทรายคองน้อย ในอดีตครอบครัวหนึ่งจะมีที่ดินเฉลี่ยประมาณ 7-10 ไร่ ปัจจุบันชาวบ้านได้ขายให้กับผู้ประกอบการสวนส้ม และการถือครองที่ดินเฉลี่ยประมาณ 5 ไร่ต่อครอบครัว ทั้งนี้ ที่ดินสำหรับการทำงานและปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นนั้น มีประมาณ 2-3 ไร่ที่เหลือจะปลูกส้ม เนื่องจากคาดหวังว่าจะได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่ากว่าพืชเศรษฐกิจอื่น

บ้านหนองบัวงาม ในอดีตที่ดินส่วนใหญ่จะเป็นของชาวบ้าน การถือครองที่ดินเฉลี่ยประมาณ 5-7 ไร่ต่อครอบครัว ปัจจุบันที่ดินประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ชุมชนทั้งหมดอยู่ในความครอบครองของผู้ประกอบการสวนส้ม ส่วนที่ดินที่อยู่ในความครอบครองของชาวบ้านเฉลี่ยประมาณ 2-3 ไร่ต่อครอบครัว ซึ่งใช้ในการทำงานและปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น กระเทียม พริก เป็นต้น สำหรับที่ดอนนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่จะหันมาปลูกส้มแทบทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม หลายครอบครัวในชุมชนพื้นที่ศึกษา มีแต่เพียงที่อยู่อาศัยเท่านั้น ไม่มีที่ดินทำกินแล้ว เนื่องจากได้ขายให้กับผู้ประกอบการสวนส้ม และหันมาประกอบอาชีพรับจ้าง แทนการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

4.2.2 ทรัพยากรน้ำ

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีแม่น้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนคือ แม่น้ำฝาง ซึ่งมีต้นกำเนิดจากคอยขุนห้วยฝาง คอยหัวโท ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยเชียงดาว และ คอยเวียงผา อำเภอไชยปราการ ไหลขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านอำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และอำเภอแม่อาย ก่อนจะบรรจบกับแม่น้ำกก ที่บริเวณสบฝาง บ้านท่าดอน อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ ความยาวของลำน้ำฝางประมาณ 70 กิโลเมตร นอกจากนี้แม่น้ำฝางยังมีลำห้วยสาขามากมาย ที่มีต้นกำเนิดจากขุนเขาที่ล้อมรอบบริเวณ ไหลผ่านชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ตลอดทั้งปี ได้แก่

อำเภอไชยปราการ มีลำห้วยที่ไหลลงสู่แม่น้ำฝาง ดังนี้

- ลำน้ำขุนฝาง
- ห้วยแม่ทะลบ
- ห้วยบง
- ห้วยแม่ข่า
- ห้วยโจ้
- ห้วยหนองเป็ย

อำเภอฝาง มีลำห้วยที่ไหลลงสู่แม่น้ำฝาง ดังนี้

- ห้วยแม่มาว
- ห้วยแม่ใจ
- ห้วยงู
- ห้วยไคร้
- ห้วยแม่ข่า
- ห้วยแม่งอน
- ห้วยแม่สุน

อำเภอแม่เมาะ มีลำห้วยที่ไหลลงสู่แม่น้ำฝาง ดังนี้

- ลำน้ำแม่เมาะ
- ลำน้ำแม่สาว
- ลำน้ำแม่เหล็ก
- ห้วยป่าซาง
- ห้วยแม่วังน้อย
- ห้วยฮ่องห้า
- ห้วยม่วง
- ห้วยเตย
- ห้วยช้างสี
- ห้วยขุน

แหล่งน้ำชลประทาน ได้แก่ อ่างเก็บน้ำแม่วาง ชลประทานแม่สาว อ่างเก็บน้ำ

แม่เหล็ก ซึ่งคิดเป็นพื้นที่ในเขตชลประทานประมาณ 10 % ของพื้นที่อำเภอแม่เมาะทั้งหมด

- ระบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร

น้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ซึ่งได้ใช้ประโยชน์ทั้งด้านการอุปโภค บริโภค และการผลิต โดยเฉพาะวิธีการผลิตของเกษตรกรที่ต้องพึ่งพาน้ำ และ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งระบบ อีกทั้งน้ำในธรรมชาตินั้นมีหลายประเภท และแตกต่างกันในด้านปริมาณตามแต่ละฤดูกาล น้ำจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดรูปแบบการผลิตของเกษตรกรในแต่ละฤดูกาลอีกด้วย ดังนั้นรูปแบบการจัดการน้ำของจึงมีความแตกต่างหลากหลาย โดยคำนึงถึงความสมดุลในระบบนิเวศของทรัพยากรธรรมชาติ โดยได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและสอดคล้องกับระบบนิเวศของแต่ละท้องถิ่น ชุมชนล้านนาในอดีตประกอบอาชีพหลัก คือ การเพาะปลูกในไร่นา เลี้ยงสัตว์ จำต้องมีการใช้น้ำเพื่อการผลิตอย่างพอเพียง แต่ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสลับที่ราบ ซึ่งเกษตรกรจะใช้พื้นที่สองฝั่งแม่น้ำเป็นที่ทำกิน และในช่วงฤดูแล้งแม่น้ำจะลดระดับต่ำลง บรรพบุรุษของชาวล้านนาจึงได้คิดค้นวิธีการแก้ไขให้แม่น้ำมีระดับที่สูงขึ้น เอ่อไหลเข้าสู่ลำเหมืองเพื่อส่งไปยังพื้นที่การเพาะปลูกของตน เรียกว่า เหมืองฝาย

การจัดการระบบเหมืองฝาย

การสร้างฝาย และเหมืองนั้น เป็นการรวมกลุ่มในรูปแบบขององค์กรเหมืองฝายที่เกิดจากความผูกพันต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ในการแบ่งปันผลประโยชน์ และมีหน้าที่ร่วมกันในการดูแลรักษา มีส่วนในการประสานความสัมพันธ์ของกลุ่มเหมืองฝายให้คงอยู่มา อย่างมั่นคง มีข้อตกลงร่วมกันและกระทำปฏิบัติจนเป็นประเพณี กล่าวได้ว่าเป็นองค์กรชาวบ้าน ที่ทำหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนภาคเหนือ และ กลายเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการควบคุมทรัพยากรของท้องถิ่นเอง

การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย เป็นการจัดการน้ำที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง เป็นระบบการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ และ ดำรงอยู่คู่กับความเข้มแข็งของประวัติศาสตร์ชุมชนในภาคเหนือมาช้านาน ซึ่งในพื้นที่ภาคเหนือ มีสภาพภูมิประเทศที่แตกต่างหลากหลายทั้งภูเขาสูง ที่ดอน และที่ราบระหว่างภูเขา บรรพบุรุษของชาวล้านนาจึงได้คิดหาวิธีการที่จะนำทรัพยากรน้ำตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ลำห้วย หนอง น้ำซึม น้ำซับ ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์มาใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะด้านเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านในชนบท

การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน เป็นรูปแบบหนึ่งของเทคโนโลยีที่เหมาะสมในระบบเกษตรกรรมที่ถูกจำกัดด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบการจัดการน้ำระบบเหมืองฝายมีส่วนสัมพันธ์

กับการจัดการด้านแรงงาน เป็นงานวิศวกรรมขนาดเล็กเอนกประสงค์ แม้ระบบดังกล่าวจะมีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับการจัดการในรูปแบบชลประทานแต่กลับมีประสิทธิภาพสูง โครงสร้างทางวิศวกรรมเป็นงานที่มีโครงสร้างง่าย ๆ และอาศัยวัสดุท้องถิ่น สามารถปรับเปลี่ยนได้ง่าย ชุมชนสามารถลงทุนร่วมกันได้ และ โครงสร้างดังกล่าวเป็นประดิษฐกรรมที่พัฒนาสั่งสม และ ถ่ายทอดมาจากคนรุ่นก่อน ชุมชนจึงสามารถดูแลด้วยตนเองได้ ในขณะที่ระบบเกษตรกรรมของพื้นที่ราบภาคกลาง ต้องอาศัยระบบชลประทานขนาดใหญ่ของรัฐ ระบบเหมืองฝายต้องอาศัยการจัดการน้ำแบบการใช้สิทธิร่วมกันของบรรดาสมาชิกกลุ่ม ซึ่งมีส่วนร่วมที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน ต่างจากระบบชลประทานของรัฐที่เน้นความเป็นปัจเจกในการจัดการ

นอกจากนี้ ระบบการจัดการเหมืองฝายนั้น มีรูปแบบของการจัดการระเบียบของการใช้น้ำอย่างเป็นระบบ โดยมีองค์กรเหมืองฝายเป็นผู้บริหารหรือผู้ควบคุมดูแลการใช้น้ำ และมีกฎเกณฑ์รวมถึงบทลงโทษสำหรับผู้ละเมิดกฎดังกล่าวไว้ด้วย เรียกว่า สัญญาเหมืองฝาย ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์และมีประสิทธิภาพอย่างมาก มีการแบ่งปันน้ำ เก็บค่าน้ำ การเลือกหัวหน้าเหมืองฝาย และ วิธีการบริหารงานขององค์กรเหมืองฝาย รวมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง กับการจัดการระบบเหมืองฝาย เพื่อเป็นการต่อยอดและสืบทอดความสำคัญ ความศักดิ์สิทธิ์ และความหมายของการจัดการน้ำด้วยรูปแบบดังกล่าว ซึ่งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝายไม่ใช่ความมั่งงาย แต่เป็นการผลิตซ้ำและสืบทอดอุดมการณ์ สาระสำคัญของพิธีกรรมนั้นเป็นเรื่องลึกซึ้งที่เป็นความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างมีเหตุผล เป็นอุดมการณ์หรือวิถีคิดของชาวนาว่าธรรมชาติเป็นผู้ให้และมนุษย์เป็นผู้รับ คนที่ไปบุชาผีฝายหรือผีดินน้ำนั้น จึงเป็นเหมือนการร่วมสร้างพันธะสัญญาการแลกเปลี่ยน และการพึ่งพาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติระหว่างผู้ใช้น้ำกับแหล่งน้ำ รวมถึงเป็นการแสดงความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อในเรื่องดังกล่าว เป็นการสร้างให้เกิดความเคารพต่อการใช้ทรัพยากร และก่อให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรที่ยุติธรรม

ศักยภาพของระบบเหมืองฝาย

1. เป็นระบบชลประทานขนาดเล็กซึ่งไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อพื้นที่ป่าไม้ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และพื้นที่ทำกินของชาวบ้านแต่อย่างใด
2. ศักยภาพในการผันน้ำเข้าพื้นที่นาโดยรวม มีปริมาณสูงกว่าระบบชลประทานขนาดใหญ่ กล่าวคือ ในภาคเหนือตอนบนจะมีระบบเหมืองฝายมากกว่า 4,000 ระบบ อยู่กระจัดกระจาย ตามลุ่มน้ำต่างๆ รวมแล้วมีพื้นที่รับน้ำไม่ต่ำกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่เกษตรกรรมของภาค หรือ ประมาณมากกว่า 5 ล้านไร่ ในขณะที่พื้นที่รับน้ำของระบบชลประทานของรัฐมีเพียงร้อยละ 20 หรือ ประมาณ 1 ล้านไร่เศษ

3. ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเต็มที่ นับเป็นสิ่งสำคัญของเหมืองฝาย โดยเริ่มจากการศึกษาค้นสร้างตัวฝาย ขุดลำเหมือง การจัดระบบส่งน้ำ ดูแลรักษาระบบค่าตอบแทนคณะกรรมการเหมืองฝาย และสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ควบคุมซึ่งกันและกันอย่างทั่วถึงเป็นธรรมในลักษณะสัญญาประชาคม ซึ่งในแง่ดีเป็นการพึ่งตนเองของชุมชนนั่นเอง

4. ระบบเหมืองฝาย เป็นระบบที่อ่อนนุ่มต่อธรรมชาติ มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งระบบอย่างเป็นองค์รวม เนื่องจากความสมบูรณ์และคงอยู่ของทรัพยากรน้ำจะต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศที่มีความหลากหลาย เป็นการผสมผสานองค์ความรู้ในการจัดการดิน น้ำ ป่าไม้ เข้าด้วยกัน แสดงให้เห็นถึงองค์ความรู้ของบรรพบุรุษชาวล้านนาที่เข้าใจถึงความเกื้อกูลในระบบนิเวศวิทยาได้อย่างลึกซึ้ง

5. ระบบเหมืองฝาย เป็นระบบการจัดการที่มีความยืดหยุ่นในการจัดการสามารถปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของพื้นที่ได้อย่างสมดุล

- การจัดการในระบบเหมืองฝายในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

ระบบเหมืองฝาย จึงเป็นการจัดระบบชลประทานท้องถิ่นโดยภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดจากการศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติทั้งลักษณะภูมิประเทศ ปริมาณน้ำและความต้องการน้ำของพื้นที่เพาะปลูกในแต่ละฤดูกาล และบูรณาการความรู้ที่เป็นศิลปวิทยาการในการควบคุมกระแส น้ำ ซึ่งในอดีตจะใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ก้อนหิน ใบตองตึง กิ่งไม้ ดิน เป็นต้น โดยจะสร้างตัวฝายเป็นชั้นๆ ขวางลำน้ำเอาไว้ เมื่อน้ำไหลมาประทะก็จะเอ่อล้นสูงขึ้น และไหลเลาะเข้าลำเหมืองคูไร่นาของเกษตรกร สิ่งสำคัญ คือ ตัวฝายที่สร้างจากหลักไม้ไผ่และวัสดุธรรมชาติ ซึ่งจะมีช่องให้ก้อนหิน ดิน ทราบไหลลอดผ่านไปได้โดยไม่ทับถมที่หน้าฝายมากเกินไป ทำให้ตัวฝายคงอยู่ได้นานโดยไม่ตื้นเขิน หรือ ทำให้ฝายแตก นอกจากนี้สัตว์น้ำก็ยังสามารถเดินทางผ่านฝายเพื่อวางไข่ในฤดูผสมพันธ์ หรือ หาดอาหารได้เป็นปกติ โดยไม่ก่อให้เกิดการเสียดุลของระบบนิเวศแหล่งน้ำ ในแต่ละฝายก็จะมีลำเหมือง เพื่อส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตรของสมาชิกผู้ใช้น้ำอย่างทั่วถึง ซึ่งฝายแต่ละฝาย จะมีจำนวนลำเหมืองส่งน้ำมากบ้าง น้อยบ้างขึ้นอยู่กับพื้นที่รับน้ำของฝายนั้นๆ

ลำน้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในลุ่มน้ำฝาง คือ แม่น้ำฝาง มีระบบเหมืองฝายสายหลักตลอดลำน้ำถึง 11 ลูก ดังนี้

- ฝายลูกที่ 1 ฝายบ้านร่องธาร หมู่ 6 ต.ศรีดงเย็น อ.ไชยปราการ
พื้นที่รับน้ำ 1,590 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 150 ครัวเรือน

- ฝายลูกที่ 2 ฝายวัดเชียงมัน บ้านอ้าย ต.ศรีดงเย็น อ.ไชยปราการ
พื้นที่รับน้ำ 2,560 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 420 ครัวเรือน

- ฝ่ายลูกที่ 3 ฝ่ายปงคำ หมู่ 1 ต.ปงคำ อ.ไชยปราการ
พื้นที่รับน้ำ 1,679 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 156 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 4 ฝ่ายสบข่า หมู่ 5 ต.แม่ข่า อ.ฝาง
พื้นที่รับน้ำ 2,745 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 286 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 5 ฝ่ายวังมะหลอด ต.แม่สูน อ.ฝาง
พื้นที่รับน้ำ 2,856 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 486 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 6 ฝ่ายปางสัก ต.แม่สูน อ.ฝาง
พื้นที่รับน้ำ 1,560 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 350 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 7 ฝ่ายต้นลุง หมู่ 7 ต.แม่สูน อ.ฝาง
พื้นที่รับน้ำ 2,050 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 223 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 8 ฝ่ายรুব่วน บ้านสองแคว ต.สันทราย อ.ฝาง
พื้นที่รับน้ำ 2,000 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 300 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 9 ฝ่ายกาวิละ หมู่ 7 ต.แม่สาว อ.แม่เอย
พื้นที่รับน้ำ 780 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 107 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 10 ฝ่ายสันตันหม้อ ต.สันตันหม้อ อ.แม่เอย
พื้นที่รับน้ำ 5,000 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 388 คร้วเรือน
- ฝ่ายลูกที่ 11 ฝ่ายฮ่องถอน หมู่ 10 บ้านฮ่องถอนพัฒนา ต.แม่่นาวาง อ.แม่เอย
พื้นที่รับน้ำ 6,780 ไร่ จำนวนสมาชิกผู้ใช้น้ำ 520 คร้วเรือน

ปัจจุบันแม้ว่าฝ่ายทั้ง 11 ลูก ดังกล่าวจะได้เปลี่ยนเป็นฝ่ายคอนกรีตตามแนวทางการจัดการน้ำของกรมชลประทานแล้วก็ตาม กระนั้น ชุมชนยังคงมีการสืบทอดจารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาด้านการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย เอาไว้อย่างแนบแน่น อำนวยการบริหารจัดการนั้นขึ้นอยู่กับ แก่ฝาย ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับเลือกจากสมาชิกผู้ใช้น้ำ มีหน้าที่ในการดูแลตัวฝาย และ ระบบการจัดสรรน้ำทั้งหมด จะเป็นผู้ที่ควบคุมการใช้น้ำ การซ่อมแซมฝาย และเป็นผู้นำในการเลี้ยงฝายในทุกๆปี แก่ฝาย จะมีผู้ช่วย คือ แก่เหมือง หรือผู้ดูแลเหมือง ซึ่งแยกออกมาจากฝายอีกทีหนึ่ง ในแต่ละฝายอาจจะมี แก่เหมืองหลายคน ขึ้นอยู่กับจำนวนเหมือง ลูกข่ายของฝายนั้นๆ แก่เหมืองมีหน้าที่เช่นเดียวกับ แก่ฝาย คือ ดูแลตัวเหมืองทั้งสาย และจัดสรรน้ำให้กับผู้ใช้น้ำในลำเหมืองของตนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ทั้งนี้ แก่ฝายแต่ละคนจะมี ล่ามฝาย หรือ ล่ามนา เพื่อช่วยป่าวประกาศเรื่องราวต่างๆ ของเหมืองฝายให้สมาชิกผู้ใช้น้ำได้รับรู้เพื่อให้เข้าร่วมกิจกรรม เช่น การประชุมเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาการจัดสรรน้ำ การซ่อมแซมเหมืองฝาย การขุดลอกลำเหมืองร่วมกัน เป็นต้น โดยสมาชิกของเหมืองฝายจะมีการให้ค่าตอบแทนใน

การดูแลเหมืองฝายแก่ แก่ฝาย แก่เหมือง และล้ามนาด้วย ในอดีตจะให้ค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือก แต่ปัจจุบันจะให้เป็นเงินแทน ซึ่งค่าตอบแทนที่เก็บจากสมาชิกนี้จะขึ้นอยู่กับจำนวนของพื้นที่เพาะปลูกของแต่ละครัวเรือน โดยคิดอัตราต่อไร่ละ 20 -25 บาท /ปี เงินจำนวนดังกล่าวจะนำเอามาแบ่งเป็นส่วน ๆ คือ แบ่งให้กับ แก่ฝาย แก่เหมือง ให้ล้ามนาและผู้ช่วย ส่วนเงินที่เหลือจะนำเข้ากองกลาง สำหรับจ้างคนมาทำการพัฒนาฝาย ในกรณีที่สมาชิกตกลงว่าจะจ้างแรงงานแทนการจะมาลงแรงช่วยกัน อีกส่วนหนึ่งจะใช้ในการเลี้ยงฝาย

การเลี้ยงฝาย

การเลี้ยงฝาย นั้นนับได้ว่าเป็นอุบายที่แยบยล ที่จะทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมรักษาฝายได้พบปะสังสรรค์ พุดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การซ่อมแซมฝายที่ชำรุด การขุดลอกฝาย ล้าเหมืองให้คงสภาพที่สามารถใช้งานได้ดีตลอดไป ซึ่งการเลี้ยงฝายจะทำในเดือน 9 เหนือ หลังฤดูการทำนา หรือประมาณเดือนมิถุนายน – กรกฎาคมของทุกปี ในการเลี้ยงฝายนั้น จะไปทำพิธีที่บริเวณฝายน้ำ ซึ่งการเลี้ยงฝายในอดีต จะใช้ “กวางค้ำ” (สุนัขสีดำ) เพราะตามความเชื่อดั้งเดิม เชื่อว่าฝาย เป็นลี้วะ ชอบเครื่องเช่นเป็นเนื้อสุนัข โดยเฉพาะสุนัขสีดำสนิท แต่ในปัจจุบันเครื่องเช่นที่ใช้ในพิธีกรรมเลี้ยงฝาย เปลี่ยนเป็นไก่ต้ม หรือหัวหมู เนื่องจากสุนัขสีดำหายาก และ ผู้คนก็ไม่นิยมที่จะฆ่าสุนัขเพื่อเป็นอาหาร เพราะเห็นว่าเป็นสัตว์เลี้ยงที่คู่กับมนุษย์ช้านาน เครื่องเช่นที่ใช้ในพิธีกรรมเลี้ยงฝาย ประกอบด้วย ไก่ต้ม 2 ตัว หรือ หัวหมูหนึ่ง ผลไม้ ของหวาน ข้าวสุก หมาก เมี่ยง บุหรี่ เหล้าขาว เหล้าแดง กระจบอกใส่ น้ำข้าวตอก ดอกไม้ โดยผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นผู้เตรียมเครื่องเช่นสังเวดต่างๆ ส่วนแก่ฝายจะเป็นผู้ทำพิธี อัญเชิญเทวดา แม่ธรณี เจ้าที่ให้มารับของเช่นไหว้ จากนั้นจึงบนบานกับเจ้าที่ขอให้ให้น้ำทำอุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกได้ผลดี

กฎระเบียบของเหมืองฝาย

ในแต่ละเหมืองฝายจะมีการตั้ง กฎระเบียบของเหมืองฝาย เพื่อป้องกันและแก้ไข ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากการขโมยน้ำของสมาชิกผู้ใช้น้ำได้ เช่น ถ้ามีการบังน้ำ หรือลักน้ำ จะมีการปรับ ซึ่งถ้าเป็นเหมืองใหญ่แพงกว่าเหมืองเล็กอีกเท่าหนึ่ง ในการพัฒนาเหมืองฝาย ผู้ใช้น้ำคนใด ไม่ไปเข้าร่วมจะปรับคนละ 150 บาท เป็นต้น

ปัญหาของเหมืองฝายในปัจจุบัน

เนื่องจากฝายในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีต ไม่มีช่องระบายทรายทำให้กรวด ทรายและดินตะกอนและเศษวัสดุต่างๆ ทับถมบริเวณหน้าฝาย ทำให้เกิดการตื้นเขินต้องจ้างรถแทรกเตอร์มาขุดทุกปี ฝายและล้าเหมืองหลายแห่งเกิดการทรุดตัวของผนังด้านข้าง

จากแรงกระแทกของกระแส น้ำ ชาวบ้านต้องแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าด้วยใช้กระสอบเป็นจำนวนมากมาทับเป็นพนังกั้นน้ำไว้

4.2.3 ทรัพยากรป่าไม้

ลุ่มน้ำฝาง เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ มีพื้นที่ผืนป่าขนาดใหญ่ติดกับแนวพื้นที่อำเภอเชียงดาว พื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าตามกฎหมาย ได้แก่ ป่าสงวนแห่งชาติป่าลุ่มน้ำแม่ฝาง ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 213 (พ.ศ.2510) มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 1,000,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 3 อำเภอ เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่หลักหมื่น ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 682 (พ.ศ.2517) อยู่ในเขตอำเภอฝาง และอำเภอแม่เฒ่า และเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่สูน ตามกฎกระทรวงฉบับที่ 1,187 (พ.ศ.2529) มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3,906 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอฝาง และอุทยานแห่งชาติแม่ฝาง ตามพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 เนื้อที่ 327,500 ไร่ ครอบคลุมทั้ง 3 อำเภอ นอกจากนี้ ยังมีเขตอุทยานแห่งชาติที่มีพื้นที่ครอบคลุมป่าลุ่มน้ำฝางบางส่วน เช่น อุทยานแห่งชาติดอยเวียงผา และอุทยานแห่งชาติเชียงดาว

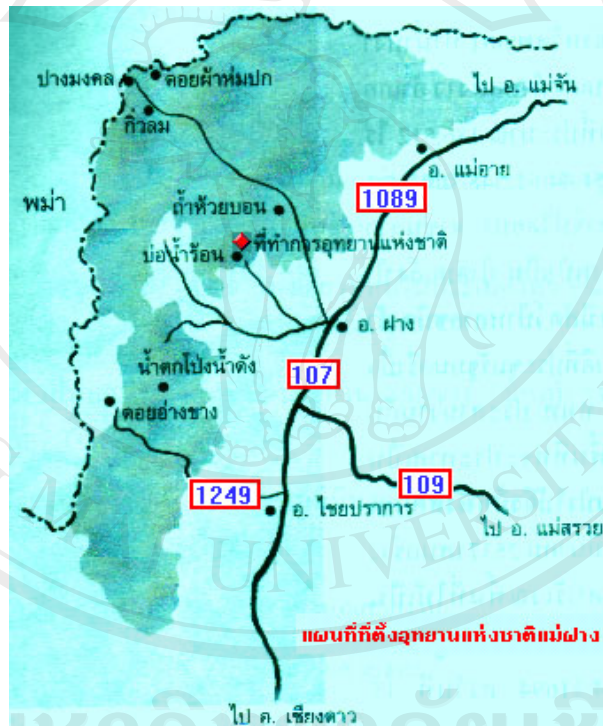
ป่าเวียงดั่ง หรือป่าสงวนแห่งชาติดงแม่หลักหมื่น ตั้งชื่อตามลำห้วยแม่หลักหมื่น อันเกิดจากลำธารหลายสายที่ไหลรินจากขุนน้ำในเขตป่าต้นน้ำมารวมกันนี้ ถูกแบ่งเขต (zone) ออกตามการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 10 และ 17 มีนาคม พ.ศ.2535 เขตอนุรักษ์ (C) ของป่าเวียงดั่งจะอยู่สูงขึ้นไปในเขตป่าต้นน้ำ มีเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้คอยดูแลรักษาระวังป้องกันมิให้ผู้ใดมาตัดไม้ทำลายป่า ชั้นป่าบริเวณดังกล่าวจะมีความชุ่มชื้นหนาที่มากกว่าป่าชั้นล่างๆ ซึ่งได้แก่ เขตพื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ(E) เขตพื้นที่ป่าที่เหมาะสมกับการเกษตร(A) อันเป็นลักษณะป่าเต็งรังผสมสนซึ่งพิเศษกว่าป่าแห่งอื่น กล่าวคือ มีลักษณะป่าเบญจพรรณที่ค่อนข้างโปร่งสลับกับสนในแถบที่อยู่สูงขึ้นไป มีต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้สัก ไม้ตะเคียนทอง เต็ง รัง พลวง เหียง มะค่า ไม้เภาวัลย์ กระจายสลับกับไม้เล็ก ไม้พุ่ม

อุทยานแห่งชาติแม่ฝาง ได้มีประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกาเล่ม 117 ตอนที่ 81ก วันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2543 ให้ที่ดินป่าลุ่มน้ำแม่ฝาง ในท้องที่ตำบลแม่เฒ่า ตำบลแม่สว ตำบลมะลิกา ตำบลท่าตอน อำเภอแม่เฒ่า ตำบลโป่งน้ำร้อน ตำบลม่อนปิ่น ตำบลเวียง ตำบลแม่สูน ตำบลแม่ฮอน อำเภอฝาง และ ตำบลปงดำ ตำบลหนองบัว อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ ให้เป็นอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2543 มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 380 ตารางกิโลเมตร หรือ 237,500 ไร่

อุทยานแห่งชาติแม่ฝาง มีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อนทอดยาวในแนวเหนือ - ใต้ โดยเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาแดนลาว มีระดับความสูงตั้งแต่ 400 - 2,285 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีภูเขาที่สำคัญ คือ ดอยปู่หมื่น ดอยแหลม

และ คอยผ้าห่มปก เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาแดนลาว มีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วย พืชพรรณ และ สัตว์ป่าหายากหลากหลายชนิด มีจุดเด่นทางธรรมชาติที่งดงาม เช่น บ่อน้ำพุร้อน ห้วยแม่ใจ ถ้ำห้วยบอน น้ำตก ไป่งน้ำดิ่ง น้ำตกตาดหลวง เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด เชียงใหม่ โดยเฉพาะคอยผ้าห่มปก คอยที่สูงเป็นอันดับสองของประเทศไทย ด้วยความสูง 2,285 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง จากยอดคอยจะเห็นทิวทัศน์ที่สวยงาม เช่น ทะเลหมอก และถนนบนสันเขา ขนานกับชายแดนไทย - พม่า ซึ่งถือเป็นถนนที่สร้างขึ้นเพื่อความมั่นคง ระหว่างประเทศ ที่สำคัญยังเป็นสถานที่ตั้งโครงการในพระราชเสาวนีย์ “บ้านเล็กในป่าใหญ่”

ภาพที่ 4.1 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งอุทยานแห่งชาติแม่ฝาง

ที่มา : กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช

อุทยานแห่งชาติคอยเวียงผา เป็นอุทยานแห่งชาติที่อยู่ระหว่างการเตรียมประกาศ ขั้นตอนการดำเนินการได้ผ่านคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติแล้ว ปัจจุบันอยู่ในขั้นตอนนำเสนอ ต่อคณะกรรมการกฤษฎีกา มีพื้นที่ครอบคลุมพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าลุ่มน้ำแม่ฝาง ท้องที่ตำบล ศรีดงเย็น ตำบลแม่ทะลบ อำเภอไชยปราการ ท้องที่ตำบลแม่ข่า ตำบลแม่คะ อำเภอฝาง

จังหวัดเชียงใหม่ และป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ลาวฝั่งซ้าย ท้องที่ตำบลป่าแดด ตำบลศรีถ้อย ตำบลท่าก้อ จังหวัดเชียงราย มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 583 ตารางกิโลเมตร หรือ 364,375 ไร่

มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อน วางตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ เป็นแนวแบ่งเขต จังหวัดเชียงใหม่-เชียงราย มียอดคอยสูงสุดคือ คอยเวียงผา มีความสูง 1,834 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าต้นน้ำลำธารและแหล่งกำเนิดของลำห้วยใหญ่ๆ ที่สำคัญ โดยเฉพาะเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำฝาง และสาขาหนึ่งของแม่น้ำลาว เช่น ห้วยแม่ฝางหลวง ห้วยแม่ฝางน้อย น้ำแม่ยางมื่น สถานที่ที่น่าสนใจ คือ น้ำตกห้วยทรายขาว น้ำตกคอยเวียงผา น้ำตกแม่ฝางหลวง

ภาพที่ 4.2 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งอุทยานแห่งชาติคอยเวียงผา

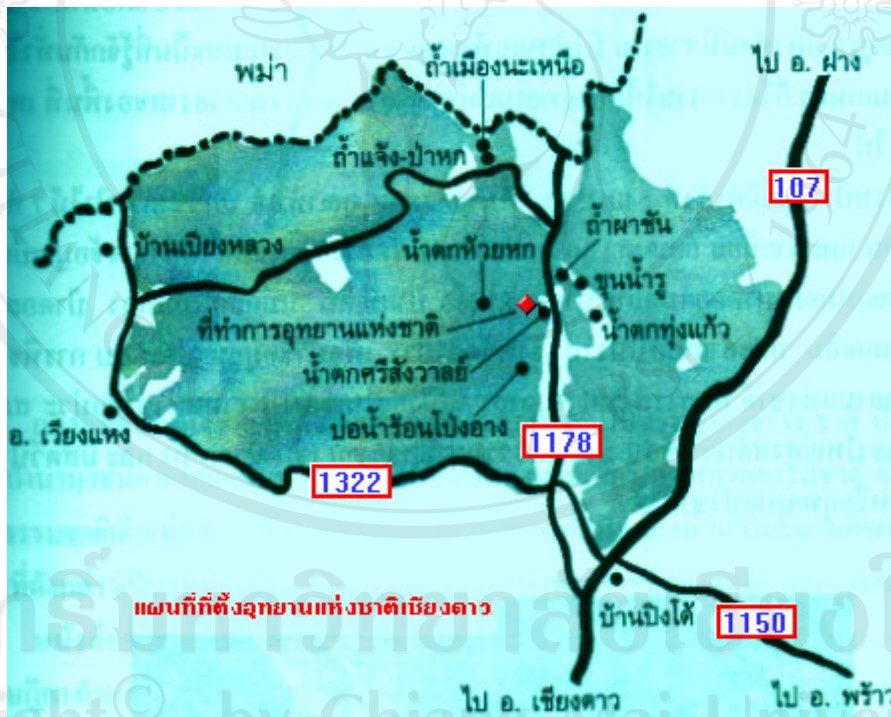

ที่มา : กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช

อุทยานแห่งชาติเชียงดาว ได้มีประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่ม 117 ตอนที่ 98 ก วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2543 ให้บริเวณป่าเชียงดาว ในท้องที่ตำบลเมืองนะ ตำบลทุ่งช้างพวง ตำบลปิงโค้ง อำเภอเชียงดาว ตำบลเปียงหลวง ตำบลแสนไห ตำบลเวียงแหง

อำเภอเวียงแหง และ ป่าลุ่มน้ำแม่ฝาง ในท้องที่ตำบลหนองบัว ตำบลศรีดงเย็น อำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอุทยานแห่งชาติเชียงดาว เป็นแนวเทือกเขาติดต่อกับดอยเชียงดาว และดอยผาแดง เป็นป่าผืนเดียวกันกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเชียงดาว และอุทยานแห่งชาติศรีลานนา ซึ่งรวมเรียกว่า ป่าทางด้านเหนือของประเทศ เป็นต้นน้ำลำธารของแม่น้ำปิงและแม่แตง เรียกว่าขุนน้ำปิง และ ขุนน้ำแม่แตง มีลักษณะภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อน สภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ มีจุดเด่นทางธรรมชาติที่น่าสนใจคือ น้ำตกศรีสังวาลย์ น้ำตกปางตอง น้ำรูนิเวศน์ ถ้ำเกลบ ถ้ำดับเต่า โป่งน้ำร้อน ดอยผาดั่ง ดอยผาแดง เป็นต้น มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 1,248 ตารางกิโลเมตร หรือ 780,000 ไร่

ภาพที่ 4.2 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งอุทยานแห่งชาติเชียงดาว

ที่มา : กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช

- การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน

ชุมชนในทุกพื้นที่ที่จะมีระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่เหมาะสมกับสภาพธรรมชาติ และ วิถีการดำรงชีวิตของตน โดยคำนึงถึงความจำเป็น ความเป็นธรรม และการดำรงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นรากฐานของการดำรงชีพ

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของบ้านสันทรายคองน้อย ตามคำบอกเล่า ของชาวบ้านชุมชนได้มีการใช้ประโยชน์ ควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มาอย่างยาวนาน และ มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อแสดงตัวตนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างจริงจังเมื่อ ปี พ.ศ.2536 โดยเริ่มจากเจ้าอาวาส “วัดคลองศิลา” บ้านสันทรายคองน้อย ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ได้ออกไปหาที่สงบเพื่อเจริญสมาธิภาวนา บริเวณวัดร้างโบราณที่อยู่บนคอยธาตุ ซึ่งเป็นจุดที่สูงที่สุด และอยู่ใจกลางป่าเวียงดิ่ง ตามประวัติศาสตร์ของเมืองฝางระบุว่า “เวียงดิ่ง” เป็นเมืองโบราณตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำฝาง ลุ่มรั้งมากกว่าห้าร้อยปี จนถูกป่าไม้กลบกลืน แต่ก็ยังคงหลงเหลือซากปรักหักพังของอาคารบ้านเรือน ฐานเจดีย์ วิหารของวัดวาอารามกว่า 40-50 วัด รวมทั้งข้าวของเครื่องใช้ เช่น ถ้วยชาม ไปป์ยาสูบ ปัจจุบันหลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ถูกทำลายลงด้วยการกระทำของกลุ่มมิชชันนารี ที่เข้าไปขุดหาสิ่งของมีค่าต่างๆ โดยเฉพาะหลังการเปิดสัมปทานป่าที่บริษัทออร์เนียวเบอร์มา เข้ามาตั้งค่ายพักอยู่ริมแม่น้ำฝาง ได้ทำเส้นทางสู่พื้นที่ป่า และทำการชักลากไม้จากป่าเวียงดิ่ง ผ่านบ้านสันทรายคองน้อยและหมู่บ้านใกล้เคียง จากเดิมที่คนในชุมชนไม่มีใครกล้าเข้าไปในป่าลึกเพราะกลัวสัตว์ป่าที่ดุร้าย เช่น หมี เสือ หมูป่า หรือกลัวผีเข้าป่าเข้าเขา แต่เมื่อมีการเข้าไปตัดต้นไม้ของบริษัทที่ได้รับการสัมปทาน ทำให้ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนเปลี่ยนไป ความมีศรัทธาของป่าคงคืบที่รกทึบ เต็มไปด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่หนาแน่นในอดีต เหลือเพียงต้นไม้ เศษซากของกิ่งก้าน และรอยเท้าช้างที่ใช้เข้ามาชักลากซุง ความกลัวของชาวบ้าน ถูกกลบด้วยภาพความเสียหายของป่าไม้ เมื่อบริษัทสัมปทานป่าได้ออกจากพื้นที่ไปแล้ว การเข้าไปตัดไม้ แผ้วถางป่าเพื่อบุกเบิกที่ดินทำกินเพิ่มของชาวบ้านขยายตัวอย่างรวดเร็ว

ระยะทางประมาณ 9-10 กิโลเมตร ที่ท่านเจ้าอาวาส ได้ยাত্রาผ่านพื้นที่ชุมชน ป่าไม้เพื่อบำเพ็ญภาวนาบนคอยธาตุนั้น ทำให้ได้เห็นสภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างเด่นชัด อีกทั้งเมื่อท่าน ได้มองลงมาจากคอยธาตุซึ่งเป็นจุดที่สูงที่สุดของป่าเวียงดิ่ง ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของป่าที่เสื่อมโทรมอย่างหนัก ผืนดินที่แตกกระแหงจนน่าหดหู่ ซึ่งสาเหตุมาจากการทำลายป่าเพื่อบุกเบิกที่ดินทำกินของชาวบ้านในชุมชน ชาวเขาบนที่สูง และจากนายทุนในพื้นที่ ท่านได้เล่าถึงสภาพการบุกรุกทำลายป่า ความแห้งแล้งของผืนดินที่ได้พบเห็น ให้กับผู้เฒ่าผู้แก่ และคนในหมู่บ้าน เพื่อปรึกษาหารือและร่วมกันคิดหาแนวทางในการอนุรักษ์ พื้นที่ป่าเวียงดิ่ง ซึ่งเป็นทั้งป่าต้นน้ำ และแหล่งอาหารของชุมชน กอปรกับการที่ท่านเจ้าอาวาสได้ฟัง

พระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ตรัสไว้กับปวงชนชาวไทยว่า “พระเจ้าอยู่หัวเป็นน้ำ ฉันจะเป็นป่า ป่าที่จะจงรักภักดีต่อน้ำ พระเจ้าอยู่หัวสร้างอ่างเก็บน้ำ ฉันจะปลูกป่า” ทำให้เกิดแรงบันดาลใจ และมุ่งมั่นที่จะฟื้นฟูและอนุรักษ์ผืนป่าดังกล่าวเอาไว้

เจ้าอาวาส เริ่มต้นการอนุรักษ์ป่าด้วยการปลูกจิตสำนึก และกระตุ้นเตือนให้ชุมชน ได้ใคร่ครวญถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ต่อระบบนิเวศของท้องถิ่น ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน เพราะบ้านสันทรายคองน้อย และ หมู่บ้านใกล้เคียงเป็นชุมชนเกษตรกรรม วิถีการผลิตต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ หากส่วนหนึ่งส่วนใดเกิดความเสียหายก็ย่อมส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นๆ รวมทั้งความเป็นอยู่ของผู้อยู่ในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ วิถีการอนุรักษ์ของท่านดำเนินไปพร้อมกับการปฏิบัติกิจของสงฆ์ เช่น การเทศนาธรรมในโอกาสต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา งานศพ งานบวช ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ท่านเจ้าอาวาส จะบอกเล่าสภาพผืนป่าที่ท่านไปพบเห็นให้ชาวบ้านได้รับรู้ พยายามเชื่อมโยงเหตุและผลของปัญหาการทำลายทรัพยากรป่าไม้ ที่จะส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ท่านใช้ภาษาเรียบง่าย ให้ชาวบ้านเข้าใจและเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจน พร้อมทั้งให้แง่คิดด้านอนุรักษ์ ความสำคัญ ความจำเป็นที่ต้องเร่งฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ จนชาวบ้านค่อย ๆ ซึมซับแนวความคิดและเห็นถึงความเหมาะสมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนเอาไว้ จากนั้นชุมชนได้ขยายแนวคิดต่อคนในครอบครัว เพื่อนบ้าน และได้ปรึกษา หาแนวทางในอนุรักษ์ร่วมกันอย่างเป็นทางการ วิถีทางพลิกฟื้นผืนป่าเวียงดั่งจึงได้เริ่มขึ้นด้วย พิธีบวชป่าตามความเชื่อของชาวเหนือ เวลาเมื่อใครเจ็บป่วยหรือไม่สบาย ญาติพี่น้องจะทำพิธีสืบชะตา สะเดาะเคราะห์ เป็นการปิดเป่าเคราะห์ หรือสิ่งไม่มีต่างๆ ออกไปจากตัว ทั้งยังเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับคนป่วยด้วย ชุมชนจึงนำความเชื่อนี้มาผสมผสานกับพิธีกรรมบวชป่า ด้วยคิดว่าป่าไม้ของชุมชนก็กำลังป่วยเหมือนกัน จึงตกลงกันว่าจะทำพิธีบวชป่า ชาวบ้านจึงเลือกบริเวณคอยธาตุ บ้านโป่งถึบใน พื้นที่ 1,200 ไร่ เป็นจุดบวชป่าจุดแรก เนื่องจากเป็นต้นน้ำของลำห้วยแม่หลักหมื่น ที่ไหลลงไปหล่อเลี้ยงผู้คนหลายชุมชน

พิธีบวชป่าในครั้งนั้นมีชาวบ้านจาก 6 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสันทรายคองน้อย, บ้านใหม่คองน้อย, บ้านปางฝั้ง, บ้านท่าสะแล, บ้านโป่งถึบนอก, บ้านโป่งถึบใน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านสันทรายคองน้อย ได้ใช้ประโยชน์จากป่าเวียงดั่ง และลำห้วยคองแม่หลักหมื่น เข้าร่วมกิจกรรมด้วย อีกทั้งชุมชน 6 หมู่บ้านดังกล่าว ก็เป็นเครือญาติกันแทบทั้งสิ้น เกิดจากการขยายตัวของชุมชนดั้งเดิม มีการไปมาหาสู่ รู้จักคุ้นเคยและช่วยเหลือกันมาตลอด โดยรวมตัวกันก่อตั้งเป็น “กลุ่มชุมชนอนุรักษ์ป่าเวียงดั่ง (ดงแม่หลักหมื่น)” มีการแต่งตั้งตัวแทนแต่ละหมู่บ้าน ร่วมกันเป็นคณะกรรมการดำเนินงาน และมีเจ้าอาวาส เป็นประธาน ในพิธีกรรมบวชป่า

การสืบชะตาป่าหรือบวชป่าครั้งแรกนี้ ตั้งชื่อว่า **“โครงการป่าไม้ชุมชนอนุรักษ์เฉลิมพระเกียรติ”** เพื่อรักษาผืนป่า และเป็นกิจกรรมสาธารณประโยชน์ถวายแด่ในหลวง โดยมีการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มสตรีแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำ กลุ่มศรัทธาชาวบ้านที่สนิทสนมไปมาหาสู่กัน คณะสงฆ์ เจ้าคณะอำเภอ ครู - นักเรียนจากโรงเรียน ทั้ง 6 หมู่บ้านที่ได้รับเชิญมาเข้าร่วม โดยมีผู้อำนวยการศึกษานอกโรงเรียน เจ้าหน้าที่จากองค์การบริหารส่วนตำบล มาร่วมด้วย

นับจากวันนั้นเป็นต้นมา ก็ไม่มีใครกล้าเข้าไปตัดไม้บริเวณนั้นอีก อาจเป็นเพราะคนในชุมชนยังคงยึดมั่นในความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ ผสานกับพิธีกรรมทางศาสนา ฝาโลงศพ และผ้าจีวรที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความมีพลัง อำนาจของธรรมชาติ และอาณาเขตหวงห้าม ซึ่งชุมชนเชื่อว่าหากมีใครไปตัดต้นไม้ที่บวชแล้วจะทำให้ผู้นั้นมีอันเป็นไป หรือเกิดอุปมงคลในชีวิต ทั้งนี้ชุมชนไม่ได้มีข้อห้ามในการเข้าไปเก็บหาของป่ามาใช้ประโยชน์ในครอบครัวแต่อย่างใด การบวชป่าจึงเป็นกุศโลบายที่แยบยลของคนรุ่นก่อน ที่ผสมผสานเอาความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติและความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกันเพื่ออนุรักษ์ และคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเอาไว้ ทั้งนี้บริเวณป่าที่ได้บวชแล้วนั้น เมื่อไม่มีผู้ใดเข้าไปทำลาย ก็จะทำให้ป่าค่อยๆฟื้นตัว กลับคืนสู่สภาพป่าที่สมบูรณ์ได้อีกครั้ง ก่อให้เกิดความชุ่มชื้น ความอุดมสมบูรณ์ต่อผืนดิน พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ต่างๆ ก็จะเพิ่มจำนวน และความหลากหลายมากขึ้น

นอกจากการบวชป่าแล้ว ชาวบ้านยังมีการแบ่งหน้าที่ลาดตระเวน สอดส่องดูแลไม่ให้ใครลักลอบตัดไม้ ถางป่า มีการปลูกป่าเสริมลงในพื้นที่เสื่อมโทรมและทำแนวกันไฟป้องกันไฟป่าควบคู่กันไปด้วย นอกจากนี้ท่านยังได้ไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ปิง อำเภอเชียงดาว และได้ประสานงานกับสำนักงานประถมศึกษาอำเภอฝาง ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอฝาง องค์การบริหารส่วนตำบลต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง เพื่อเชิญมาร่วมกิจกรรม ทั้งนี้ก็เพื่อขยายแนวคิดให้ทุกภาคส่วนในสังคมได้เข้ามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และยังเป็นการขยายแนวคิดให้ชุมชนอื่นได้ร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชนของตนด้วย เพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่ป่าเวียงดั่งทั้ง 3 หมื่นไร่

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2538 เรื่องราวของพระรักษาป่าเป็นที่รับรู้ในวงกว้างมากขึ้น ได้มีโครงการปลูกป่าจากกรมศาสนาส่งต่อมายังศึกษาธิการอำเภอฝาง ซึ่งทราบเรื่องการอนุรักษ์ป่าของท่านเจ้าอาวาส จึงได้มอบหมายให้ท่านดำเนินการ กิจกรรมอนุรักษ์ครั้งที่ 2 ชื่อ **“โครงการปลูกบำรุงรักษาสวนป่าอุทยานธรรม”** ยังคงอยู่ในบริเวณคอยธาตุของป่าเวียงดั่ง ทว่ากลับเป็นกิจกรรมที่

ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ต้องเรียไรเงินเพื่อดำเนินกิจกรรมเองเช่นเดิม ซึ่งได้ทำพิธีบวชป่าเพิ่มอีก 500 ไร่ ร่วมกับการปลูกต้นไม้

จนกระทั่ง ปี พ.ศ 2543 มีพ่อค้ายาสมุนไพร ได้พาคนมาขุดเอาพืชสมุนไพรหลายชนิดจำนวนมากที่อยู่ในป่าห้วยป่าซาง อันเป็นป่าในเขตหมู่บ้านท่าสะแล ไม่ไกลจากสันทรายคองน้อยนัก เพื่อแปรรูปเป็นยาสมุนไพร แล้วนำมาเร่ขายทั่วไปตามชุมชนต่างๆ ชาวบ้านจึงมาบอกเล่ากับเจ้าอาวาส ท่านจึงริเริ่มรักษาพืชสมุนไพรเอาไว้ ด้วยการดำเนินกิจกรรมบวชป่าครั้งที่ 3 ที่ห้วยป่าซางเพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรอันมีค่าของท้องถิ่น โดยใช้ชื่อว่า “โครงการอนุรักษ์สวนป่าสมุนไพรเฉลิมพระเกียรติ” พื้นที่ 400 ไร่ จากการบวชป่าดังกล่าว ได้เกิดกิจกรรมห้องเรียนธรรมชาติขึ้น ในพื้นที่ป่าห้วยป่าซางที่เต็มไปด้วยพืชสมุนไพรหลายชนิด กลุ่มเป้าหมายเป็นเด็กนักเรียน ซึ่งเป็นลูกหลานของชาวบ้านในชุมชน ผู้ที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ก็ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นปราชญ์ท้องถิ่นที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรหลายสิบคน มีหมอปรุงยาสมุนไพร 4-5 คน ทำให้เด็กนักเรียนได้สนุกสนานกับกิจกรรมการปลูกป่า บวชป่า ตามรอยต้นน้ำ เดินป่าศึกษาธรรมชาติ เป็นต้น การที่เด็กได้เรียนรู้และสัมผัสกับประสบการณ์จริง ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และสร้างทัศนคติที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนต่อไป

นับจากพิธีบวชป่าครั้งแรก กลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำต่างเล็งเห็นความสำคัญของป่าเจ้าอาวาส จึงมีแนวความคิดที่จะฟื้นฟูพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ และผีเหมืองฝายขึ้นตามประเพณีโบราณ แม้ว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำจะทำพิธีเลี้ยงผีฝายกันทุกปีแล้วก็ตาม แต่ความเชื่อตามประเพณีดั้งเดิมนี้กำลังจะเลือนหาย และหมดความสำคัญลงไปทุกขณะ ท่านเจ้าอาวาสจึงได้ปรึกษารื้อกับผู้เฒ่าผู้แก่ และคนในชุมชน เพื่อจัดให้มีการทำพิธีเลี้ยงผีและเผยแพร์ เชิญชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมด้วย ประเพณีการเลี้ยงผีของคนล้านนานั้น มิใช่เป็นความงมงายในเรื่องจิตวิญญาณ หากแต่เป็นการแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ และ ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ เมื่อผู้คนมีความเคารพ ยำเกรงดุจดั่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็ย่อมจะไม่รุกรานทำลายธรรมชาติอย่างเห็นแก่ตัว

นอกเหนือจากพิธีกรรมทางจิตใจ กลุ่มชุมชนอนุรักษ์ป่าเวียงดั่ง (ดงแม่หลักหมื่น) ได้วางเป้าหมายที่จะบวชป่าต้นน้ำให้ครบทุกลำห้วยสาขา ที่ไหลมารวมกันเป็นลำห้วยแม่หลักหมื่น ซึ่งไหลรินยาวกว่า 20 กิโลเมตร หล่อเลี้ยงผู้คนฝั่งตะวันออกของเมืองฝาง ก่อนไหลลงรวมกับแม่น้ำฝาง หากป่าต้นน้ำคงความอุดมสมบูรณ์ก็ย่อมจะทำให้ตาน้ำ ลำห้วย ที่หล่อเลี้ยงไร่นา บ่อน้ำ หนองน้ำ ชีมน้ำจืดจะไม่มีวันขาดแคลน หรือ เหือดแห้ง การบวชป่าและสืบชะตาป่าครั้งที่ 4 ใช้ชื่อว่า “โครงการอนุรักษ์ต้นน้ำป่าแม่เฉลิมพระเกียรติ” อยู่ในบริเวณป่า ห้วยหนองบัวเวียงดั่ง หมู่ 6 บ้านสันทรายคองน้อย พื้นที่ 3,500 ไร่ การบวชป่าครั้งนี้มีผลสืบเนื่องเห็นได้ชัดเจน

เนื่องจากเป็นป่าที่อยู่ในเขตชุมชน เมื่อป่าฟื้นฟูสภาพ เริ่มกลับมาอุดมสมบูรณ์ ทำให้หนองน้ำซับ 3-4 แห่ง ที่ชาวบ้านดึงน้ำมาทำการประปาหมู่บ้าน ก็มีน้ำอยู่เต็มหนองแม้แต่ในช่วงหน้าแล้ง

ในปี พ.ศ. 2544 ทางกลุ่มชุมชนอนุรักษ์ป่าเวียงดิ่ง (ดงแม่หลักหมื่น) ได้ส่งเรื่องราวของเจ้าอาวาส กับการอนุรักษ์ป่าไปร่วมประกวดรางวัลลูกโลกสีเขียว ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติของ ปตท. และท่านก็ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทบุคคล ทำให้กลุ่มได้รับเงินสนับสนุนจากภายนอกเป็นครั้งแรก นอกจากนี้ท่านยังได้รับรางวัลฟอร์ด ด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ของบริษัทฟอร์ดมอเตอร์ พ.ศ.2544 โล่รางวัลเจ้าอาวาสดีเด่นด้านการอนุรักษ์ จากเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่ รวมทั้งรางวัล เหรียญ “เจริญ วัคอักษร” ที่ทางมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน ได้มอบให้

ทางกลุ่มและชุมชนยังได้ดำเนินโครงการบวชป่า สืบชะตาป่าอย่างต่อเนื่องโดยโครงการที่ 5 ชื่อ “โครงการอนุรักษ์ต้นไม้ป่าไม้ชุมชนเฉลิมพระเกียรติ” บริเวณป่าหนองป่าหญ้าข้าวนก หมู่ 17 บ้านใหม่คองน้อย พื้นที่ 1,500 ไร่ และโครงการที่ 6 ชื่อ “โครงการอนุรักษ์ต้นไม้ป่าไม้ต้นน้ำแม่ น้ำ พืชพันธุ์และสัตว์ป่า” บริเวณน้ำตกตาดหลวงเวียงดิ่ง บ้านโป่งถีนอก พื้นที่ 1,000 ไร่

ด้วยความที่ชาวบ้านสันทรายคองน้อย นับถือและเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงให้ความเคารพนับถือต่อพระภิกษุสงฆ์ ที่เป็นเสมือนผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน ดังนั้นไม่ว่าชุมชนจะกระทำการใด หรือเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นกับชุมชน ชาวบ้านก็จะมาแจ้งให้เจ้าอาวาส และมาปรึกษาหารือกับท่านอยู่เสมอ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นกับชุมชนจากกิจการสวนส้ม ท่านเจ้าอาวาสจึงเป็นทั้งผู้ให้คำปรึกษา ชี้แนะ เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้าน อีกทั้งท่านยังใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนามาช่วยเตือนสติให้ชาวบ้านอดทน มีเหตุผล ไม่วุ่นวาย และดำเนินการด้วยสันติวิธี

ลานหน้ากุฏิของ เจ้าอาวาส จึงเป็นสถานที่พบปะ ประชุมปรึกษากันของชาวบ้านแทบทุกวัน ลานนี้จะมีน้ำชา ไว้ให้ชาวบ้านและผู้ที่เกี่ยวข้องมาติดต่อธุระได้ดื่มอยู่เสมอ เนื่องจากคนในชุมชนนิยมดื่มชากันมาแต่บรรพบุรุษ และก็จะต้อนรับแขกด้วยน้ำชาอยู่เป็นประจำ จนกระทั่งมีการจัดตั้งเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝางขึ้น และได้ใช้สถานที่เดิมของศูนย์เลี้ยงเด็กประจำหมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดคลองศิลาด้านทิศเหนือ เป็นศูนย์ประสานงาน ลานน้ำชาจึงได้ย้ายจากหน้ากุฏิของเจ้าอาวาส มาอยู่ใต้ร่มไม้หน้าศูนย์ประสานงานเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำฝางแทน

ในส่วนที่บ้านหนองบัวงามนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า ต้นไม้แทบทุกต้นจะเป็นขนหมด แต่ละต้นมีขนาดใหญ่มากประมาณ 2-3 คนโอบ ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าด้วยการเก็บของป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ พืชสมุนไพร ผักพื้นบ้านที่ขึ้นตามธรรมชาติ การล่าสัตว์ป่าเพื่อเป็นอาหาร และ

ใช้ไม้มาสร้างที่อยู่อาศัย ซึ่งการสร้างบ้านนั้นก็จะไม่สร้างหลังใหญ่ เนื่องจากในอดีตไม่มีเครื่องจักร เครื่องยนต์ในการตัด เลื่อยไม้ อีกทั้งการขนย้ายไม้ออกมาจากป่าก็ทำได้ลำบาก เพราะไม่มีพาหนะที่แข็งแรง ชาวบ้านต้องใช้วิธีแบกหาม หรือใช้เถาวัลย์ลากไม้ออกมาทีละเล็กละน้อย สะสมไว้จนกว่าจะพอสร้างบ้าน บางที่บ้านหลังหนึ่งต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะสร้างเสร็จ นอกจากนี้บ้านหลังหนึ่งก็จะอยู่อาศัยกันเป็นครอบครัวใหญ่ คือ มีปู่ย่า ตายาย ลุง ป้า น้า อา ลูก หลาน อาศัยอยู่ร่วมกัน ในชุมชนเองจะมีการตั้งกฎ ระเบียบเพื่อไม่ให้คนในชุมชนทำลายทรัพยากรมากเกินไป หรือเพื่อป้องกันไม่ให้คนเห็นแก่ตัวหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ จะไม่มีการอนุญาตให้สร้างบ้านหลายหลัง เพื่อให้ครอบครัวเล็กๆ ที่มีเพียงพ่อ แม่ ลูกอยู่อาศัย นอกจากจะมีการแยกเรือนของคู่แต่งงานใหม่เท่านั้น

จนกระทั่งมาถึงช่วงที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติ ประมาณ พ.ศ.2516 ได้มีบริษัทบอร์เนียวเบอร์มา เข้ามาสัมปทานป่าไม้ในเขตอำเภอฝาง โดยในตอนนั้นได้เอาช่างมาลากไม้ซุงเป็นท่อนๆ และช่างยังได้กินพืชผักของชาวบ้านที่ปลูกไว้ รื้อเพิงที่พักของชาวบ้าน ได้รับความเสียหายอย่างมาก บางครั้งชาวบ้านที่ไปหาของป่าก็ถูกช่างไล่ทำร้าย เพราะทางบริษัทจะผูกซุงไว้ในป่าใกล้ๆ บริเวณที่ตัดไม้ ทำให้ไม่กล้าเข้าไปในป่าอีก บริษัทได้ตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ไปจนแทบหมดป่า เหลือไว้แต่ต้นไม้ ต้นไม้ใหญ่นั้นยังล้มทับต้นไม้เล็กๆ และพืชพันธุ์ต่างๆ ในป่าตายไปด้วย เหมือนที่ชาวบ้านเรียกว่า “ไม้ใหญ่ตายร้อย ไม้ย่อยตายพัน” อีกทั้งการชักลาก ท่อนซุงขนาดใหญ่ออกมาจากป่ายังทำให้พืชพันธุ์ในป่าถูกทำลาย แหล่งอาหารของชาวบ้านก็ลดลงมีการแผ้วถางเพื่อเปิดเส้นทางให้ชักลากซุงได้สะดวก เมื่อบริษัทสัมปทานป่าไม้ออกไปจากพื้นที่แล้ว ชาวบ้านที่เห็นการกระทำของบริษัทก็จึงตัดไม้ไปขายบ้าง การนำไม้ออกจากป่าก็ทำได้ง่ายขึ้น เพราะทางบริษัทได้ทำเส้นทางไว้แล้ว ทำให้เกิดการทำลายป่าเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ภายหลังจากที่ได้เปิดสัมปทานป่าไม้ของประเทศไปเป็นจำนวนมาก รัฐบาลก็ประกาศเขตป่าสงวน เพื่อรักษาป่าไม้ที่เหลืออยู่เพียงน้อยนิดเอาไว้

หลังจากนั้นประมาณ พ.ศ.2521 ได้มีหน่วยจัดการต้นน้ำโล๊ะป่าไคร้ เข้ามาดูแลพื้นที่ป่าในเขตตำบลแม่नावง อำเภอแม่เมาะ ซึ่งทางหน่วยจัดการต้นน้ำได้ตัดต้นไม้ธรรมชาติที่มีในป่าลงจนหมด แล้วก็เอากล้าไม้อื่นๆ ไปปลูกทดแทน จากนั้นก็มีการทำลายทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น

ในพ.ศ.2540 จนถึงปัจจุบัน มีการเข้ามากว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านใกล้เขตป่าสงวนของนายทุนผู้ประกอบการสวนส้ม ได้มีการตัดต้นไม้เพื่อขยายพื้นที่ของตนเข้าไปในเขตป่าเพิ่มขึ้นทุกวัน โดยในตอนแรกจะปลูกต้นส้มเว้นระยะห่างจากเขตป่าประมาณ 2 เมตร เพื่อเป็นแนวกันไฟ แต่ในตอนกลางคืนจะให้คนงานขุดหลุมปลูกส้มบริเวณที่ทำเป็นแนวกันไฟ และถางป่าเพิ่มเข้าไป

อีก 2 เมตร เพื่อทำแนวกันไฟ ซึ่งจะทำให้ไม่สามารถรู้ได้ว่าการถางป่า แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มานาน รู้จักพื้นที่เป็นอย่างดีเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ได้ชัดเจน จึงมีการร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของชุมชนเอาไว้

4.2.4 ทรัพยากรสัตว์ป่า

ในอดีตพื้นที่ลุ่มน้ำฝางอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้ง ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืชพันธุ์ธัญญาหาร สิ่งสารสัตว์มากมายหลายชนิด ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า ประมาณ พ.ศ.2480 ในแม่น้ำ ลำห้วย หนองต่างๆ นั้นมีปลาและสัตว์น้ำอาศัยอยู่อย่างชุกชุม ปลาขนาดเล็กชาวบ้านจะไม่จับมากิน ต้องรอให้ตัวโตเต็มที่ก่อน การหาปลาและล่าสัตว์ของชาวบ้านนั้นจะเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น แต่หากจับได้มากก็จะแบ่งปันให้ญาติพี่น้อง ส่วนในป่านั้นเป็นป่าที่บึงมีสัตว์จำนวนมาก ทั้งแก้ง กวาง หมูป่า นก หนู ลิง อีเห็น ฯลฯ ชาวบ้านจะไม่ค่อยเข้าไปล่าสัตว์ หรือหาของป่าเนื่องจากกลัวถูกสัตว์ป่าทำร้าย โดยเฉพาะเสือ หมี งู เป็นต้น เป็นการชี้ให้เห็นว่าในอดีตพื้นที่นี้มีสัตว์ป่า และสัตว์น้ำอาศัยอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์

4.2.5 ทรัพยากรแร่ธาตุ

พื้นที่ลุ่มน้ำฝางนอกจากจะมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า พืชพันธุ์ต่างๆ แล้ว ยังมีทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญ ได้แก่ น้ำมันดิบ เป็นแหล่งน้ำมันดิบที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ มีการสำรวจขุดเจาะและเก็บกลั่นน้ำมันโดย กรมการพลังงานทหาร กระทรวงกลาโหม ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลแม่คะ สำหรับแหล่งน้ำมันที่ขุดได้ อยู่ในเขตตำบลสันทราย ตำบลแม่สุ่น และตำบลแม่คะ อำเภอฝาง นอกจากนี้ยังมีบ่อน้ำพุร้อน ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ฝาง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของอำเภอ

4.3 ผลกระทบจากการขยายตัวของระบบเกษตรพาณิชย์ต่อชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง

4.3.1 ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

การขยายตัวของระบบเกษตรพาณิชย์ หรือเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ทำให้ระบบเศรษฐกิจโดยรวมของท้องถิ่น และประเทศเติบโตอย่างรวดเร็ว รัฐให้ความสำคัญกับมูลค่าทางเศรษฐกิจจำนวนมากที่เกิดขึ้น โดยมีการประกาศว่า พื้นที่ลุ่มน้ำฝางเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมอย่างมากในการเพาะปลูกส้ม ทำให้กลุ่มทุนขนาดใหญ่ต่างๆ ให้ความสนใจเข้ามาประกอบกิจการสวนส้มมากขึ้น อีกทั้งยังมีการขยายฐานการผลิตของกลุ่มผู้ประกอบการเดิมเป็นอุตสาหกรรมเกษตรแบบครบวงจร ผลจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกส้ม สร้างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาลแก่นักธุรกิจ แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน มีดังนี้

1. ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรดิน การใช้ที่ดิน และกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

การขายพื้นที่ปลูกส้มของผู้ประกอบการ มักจะผ่านนายหน้าซึ่งเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือผู้ที่มีอำนาจในชุมชน เป็นคนมากว้างซื้อที่ดินจากชาวบ้าน ในช่วงแรกนั้นจะซื้อที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ก่อน จากนั้นก็ขยายไปยังพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ โดยจะซื้อที่ดินติดกันเป็นผืนใหญ่ หากอยากได้ที่ดินแปลงไหนก็จะซื้อแปลงรอบๆ ก่อนในราคาปกติ ไร่ละประมาณ 3-4 หมื่นบาท ส่วนแปลงที่อยู่ด้านใน เมื่อไม่มีทางผ่านเข้าออก กลายเป็นที่ตาบอดก็จะถูกครราค่า หากไม่ยอมขาย นายทุนก็จะมียุทธวิธีหลายรูปแบบทั้งมาเจรจาต่อรอง ช่มชู้ ในที่สุดชาวบ้านก็จำต้องขายที่ดินในราคาที่นายทุนเสนอให้

สำหรับพื้นที่ลาดชันบนภูเขา หรือที่ดอนนั้น มักจะไม่มีเอกสารสิทธิ์ในการครอบครอง หรือบางแห่งก็จะเป็นพื้นที่ สทก.(สิทธิทำกิน) และที่ดิน สปก. โดยในช่วงที่ชาวบ้านทำกินบนที่ดินเหล่านี้ ก็จะปลูกพืชไร่ เช่น ข้าว ถั่วเหลือง มะม่วง ลิ้นจี่ และลำไย ส่วนใหญ่จะใช้จอบขุด เพราะพื้นที่ค่อนข้างลาดชัน บางฤดูกาลก็จะอ้างรถแทรกเตอร์ มาไถพรวนบ้างแต่ก็ต้องทำในช่วงกลางคืนเท่านั้น ส่วนพื้นที่ที่อยู่ติดถนนสายหลัก จะไม่สามารถนำเครื่องจักรกล หรือรถแทรกเตอร์เข้ามาทำการไถได้ เพราะจะถูกเจ้าหน้าที่ดำเนินคดีข้อหาบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน เมื่อมีการติดต่อขอซื้อ โดยให้ราคาดี อีกทั้งผลผลิตที่ได้ในแต่ละปีไม่ค่อยคุ้มค่ากับการลงทุนด้วยแล้ว ทำให้ชาวบ้านตัดสินใจขายที่ดินดังกล่าวให้กับนายทุน ถึงแม้จะเป็นที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ก็ตาม พอที่ดินเหล่านี้เปลี่ยนไปเป็นของนายทุน ก็ได้นำเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ เช่น รถแบ็คโฮ รถแทรกเตอร์ ขึ้นไปเพื่อปรับพื้นที่เป็นแปลงปลูกส้มขนาดใหญ่ แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐกลับไม่เข้าไปตรวจสอบเลย การปลูกส้มในพื้นที่ลาดชัน ยังทำให้หน้าดินถูกกัดเซาะ อีกทั้งการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีอย่างเข้มข้น ส่งผลให้คุณภาพดินเสื่อมลง กระทบต่อปริมาณและคุณภาพของผลผลิตในอนาคต

เมื่อเข้ามาดำเนินกิจการสวนส้มในพื้นที่ของชุมชนแล้ว นายทุนยังเบียดบังเอาที่สาธารณะ เช่น ที่วัดร้างของบ้านหนองบัวงาม อำเภอแม่สาย โดยขยายพื้นที่ปลูกส้มลงลำเขาไปในพื้นที่ดังกล่าว ถนนของบ้านสันทรายคองน้อย อำเภอฝาง ซึ่งผู้ประกอบการได้ซื้อที่ดินทั้งสองฝั่งถนน จากนั้นได้ล้อมรั้วปิดเส้นทางดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้เส้นทางนี้ได้อีก แต่หากจะผ่านเข้าออกต้องได้รับการอนุญาตไม่เช่นนั้นจะถือว่าชาวบ้านบุกรุกพื้นที่สวนส้ม นอกจากนี้ยังมีการแอบอ้างเข้ามาใช้และแย่งชิงทรัพยากรที่ดินในเขตป่าของชุมชน เพื่อทำสวนส้ม

2. ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ

- ผลกระทบต่อระบบลุ่มน้ำ เส้นทางน้ำ และระบบเหมืองฝาย

เนื่องจากส้มเป็นพืชที่ต้องการน้ำอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงหน้าแล้งที่ต้องให้น้ำเกือบทุกวัน ผู้ประกอบการสวนส้มจึงจะต้องขุดสระเพื่อกักเก็บน้ำให้เพียงพอ ซึ่งวิธีการของผู้ประกอบการคือ จะขุดสระน้ำขนาดใหญ่และลึกเพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำได้ในปริมาณมาก โดยจะขุดติดกับลำเหมืองสาธารณะที่ไหลผ่านลงมาสู่พื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน จากนั้นจะฝังท่อซีเมนต์ หรือท่อ PVC ขนาดใหญ่จากลำเหมืองไปยังสระน้ำ บางแห่งก็แค่จะเปลี่ยนเส้นทางไหลของน้ำ โดยจะขุดร่องน้ำของตนลึกกว่าลำเหมืองของชุมชนเพื่อให้น้ำไหลลงสระของตนได้สะดวก หรือการที่ผู้ประกอบการซื้อที่ดินล้อมรอบหนองน้ำสาธารณะ และยึดหนองน้ำของหมู่บ้านไว้เป็นของตน หรือการสร้างฝายกั้นน้ำเหนือหมู่บ้าน เพื่อเก็บกักน้ำไว้ในสวนส้มของตน บางแห่งก็ใช้เครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่กำลังแรงสูบน้ำมาเก็บกักไว้ในสระขนาดใหญ่กลางสวนส้ม ส่งผลให้น้ำที่เคยไหลมาหล่อเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูกของชุมชนขาดแคลนสร้างความเสียหายให้กับพื้นที่เพาะปลูกของชุมชนอย่างมาก จากที่เคยทำนาปีละ 2 ครั้ง แต่ตั้งแต่ พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ชาวบ้านต้องทำนาปีละครั้งเท่านั้น เพราะน้ำไม่เพียงพอสำหรับทำนาปรังในช่วงฤดูแล้ง

นอกจากนี้ ในพื้นที่บ้านสันทรายคองน้อย ผู้ประกอบการสวนส้มคือบริษัทเชียงใหม่ ธารธร จำกัด ยังได้ทำการถมลำเหมืองสาธารณะเพื่อทำถนน และเปลี่ยนเส้นทางน้ำให้ไหลลงไปยังสระในสวนของตน ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มกันไปขุดท่อซีเมนต์ออก ทำลำเหมืองให้เหมือนเดิม แต่กลับถูกผู้ประกอบการแจ้งความจับข้อหาบุกรุก และทำลายทรัพย์สิน การกระทำของผู้ประกอบการแสดงให้เห็นว่า ไม่ได้ใส่ใจกฎระเบียบของเหมืองฝาย ไม่เคารพกฎ กติกาของชุมชนเลยแม้แต่น้อย การแย่งชิงน้ำระหว่างเกษตรกรรายย่อย กับผู้ประกอบการขนาดใหญ่ จึงขยายตัวขึ้นในหลายชุมชน และเพิ่มความรุนแรงขึ้นทุกขณะ

- ผลกระทบต่อน้ำเพื่ออุปโภคและบริโภค

แต่เดิมชุมชนมีแหล่งน้ำเพื่ออุปโภค บริโภคของครัวเรือน คือ บ่อน้ำตื้น บ่อน้ำบาดาล น้ำฝนและประปาหมู่บ้าน โดยแต่ละครัวเรือนมักจะขุดบ่อน้ำตื้นของตนเองไว้ น้ำจากบ่อน้ำตื้น บ่อน้ำบาดาล และประปาหมู่บ้าน นั้นจะใช้ประโยชน์ด้านอุปโภค เช่น ชักล้าง ทำความสะอาดสำหรับน้ำดื่ม หรือน้ำบริโภคนั้นก็จะเป็นน้ำฝน หรือน้ำจากบ่อน้ำตื้น แต่หลังจากมีสวนส้มเกิดขึ้นในชุมชน ชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่ต้องซื้อน้ำดื่ม และ ในช่วงฤดูฝนเมื่ออาบน้ำจะมีอาการคันเป็นตุ่ม ฝิ บางแห่งก็จะได้กลิ่นสารเคมีในบ่อน้ำตื้น หลายครัวเรือนไม่ใช้บ่อน้ำตื้นเพื่ออุปโภคบริโภคแล้ว เพราะกลัวว่าจะไม่ปลอดภัยต่อสุขภาพของตนเอง

3. ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้

พื้นที่ลุ่มน้ำฝาง แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็นหลายประเภท ได้แก่ ป่าอุทยาน ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเฉลิมพระเกียรติ ป่าเสื่อมโทรม ป่าชุมชน ป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ เป็นต้น ซึ่งป่าเหล่านี้ในปัจจุบันบางส่วนได้ถูกบุกรุกเข้าไปปลูกส้มบ้างแล้ว โดยในช่วงพ.ศ. 2540-2545 ที่ส้มสายน้ำผึ้งได้รับความนิยมจากผู้บริโภคอย่างมาก ซึ่งราคาส้มเฉลี่ย กิโลกรัมละ 30 – 40 บาท ช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีการขยายพื้นที่ปลูกส้มมากที่สุด

ปัจจุบันสวนส้มในลุ่มน้ำฝางมีพื้นที่เกือบ 300,000 ไร่ อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนประมาณ 100,000 ไร่ ไม้เว้นแม้กระทั่งป่าไม้ที่มีการอนุรักษ์ดูแล เช่น ป่าเวียงคิ่ง ซึ่งถูกผู้ประกอบการสวนส้มเช่าที่ป่าไม้ในเขตเศรษฐกิจ รุกเข้าไปจนถึงป่าต้นน้ำในเขตอนุรักษ์ ซึ่งเริ่มต้นด้วยการซื้อที่ดินแปลงย่อย ๆ จากชาวบ้าน หรือการบังคับให้ขาย หรือ โดยการขอเช่าที่จากกรมป่าไม้ จากนั้นก็ขยายพื้นที่ปลูกส้มเข้าไปในเขตป่าโดยใช้วิธีการทำแนวกันไฟขยับเข้าไปในเขตป่าไปปีละนิด จนภูเขาทั้งลูกกลายเป็นสวนส้ม ดังกรณี บ้านหนองบัวงาม ซึ่งเมื่อชาวบ้านเกิดความไม่พอใจในการเลือกปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐ ที่ละเลยไม่ตรวจสอบ เอาผิดกับผู้ประกอบการสวนส้มชาวบ้านจึงรวมกลุ่มชักชวนกันไปเผ้วถางพื้นที่ป่า เพื่อทำกินบ้าง กลับถูกเจ้าหน้าที่จับไปดำเนินคดีขออนุญาตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

อีกประการหนึ่ง คือ ทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้จะปล่อยข่าวให้ใครก็ตามที่อยากได้ที่ดินทำกินในเขตป่าให้ไปเผ้วถางเอาตรงไหนก็ได้ แต่ต้องมาทำเรื่องเช่ากับทางหน่วยจัดการป่าไม้ที่อยู่ในพื้นที่ โดยคิดค่าเช่าไร่ละประมาณ 500 – 600 บาทต่อปี ซึ่งชาวบ้านที่หลงเชื่อพากันไปเผ้วถางจับจอง วิธีการดังกล่าวทำให้พื้นที่ป่าที่สมบูรณ์กลายเป็นป่าเสื่อมโทรม เมื่อจัดสรรที่ดินกันลงตัวแล้ว ชาวบ้านก็เริ่มเข้าไปทำกิน ก็จะมีนายหน้าเข้ามาติดต่อเพื่อซื้อที่ดินไปปลูกส้ม เมื่อเห็นว่าเป็นที่ดินได้เปล่า อีกทั้งชาวบ้านยังไม่แน่ใจว่าทางราชการจะออกเอกสารสิทธิให้ หรือไม่ จึงขายที่ดินแปลงให้กับผู้ประกอบการ สุดท้ายพื้นที่ป่าของชุมชนก็จะถูกทำลายเพิ่มขึ้นจากนั้นก็ปรับเปลี่ยนเป็นสวนส้ม และผู้ประกอบการก็จะยื่นขอเอกสารสิทธิในการครอบครอง

- ผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์จากป่า

ชุมชนมีการพึ่งพาและใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่ามายาวนาน นับเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของชุมชน โดยเฉพาะป่าพลวง ซึ่งชาวบ้านได้อาศัยเก็บใบพลวงหรือใบตองตึง ซึ่งจะหล่นในช่วงฤดูหนาว ชาวบ้านจะไปเก็บในตอนเช้ามืด เพราะน้ำค้างในช่วงเช้า ทำให้ใบตอง ไม่แตก กรอบและหัก โดยจะเลือกเอาใบที่มีขนาดใหญ่ ไม่มีรู จากนั้นจะนำมาสานหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ไผตอง เพื่อนำมามุงหลังคาบ้านเรือน เมื่ออาคารบ้านเรือนเปลี่ยนมาใช้

หลังคากระเบื้องแทนตองตึง ชาวบ้านจึงเก็บใบตองตึงมาไฟเพื่อส่งขายให้โครงการหลวง และเกษตรกรผู้ปลูกสตรอเบอร์รี่ในอำเภอสะเมิง ปีหนึ่งทำรายได้ให้กับชุมชนประมาณ 2 – 3 แสนบาท หลังจากมีการขยายพื้นที่สวนส้มก็ไม่สามารถเก็บใบพลวงได้อีก เนื่องจากถูกแมลงเจาะทะลุเป็นรูหมดทั้งป่า ชาวบ้านเล่าว่า ตั้งแต่เกิดไม่เคยเห็นใบตองตึงเป็นอย่างนี้มาก่อน อาจเป็นเพราะ ในอดีตนั้น พื้นที่ป่ายังสมบูรณ์ แมลงเหล่านี้ก็กระจายกันไปกัดกินต้นไม้อื่นๆ บ้าง แต่เมื่อสวนส้มรุกพื้นที่ป่าเข้าไป อีกทั้งยังมีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น จึงทำให้แมลงต้องหนีเข้าไปอาศัยในป่าพลวง และกัดกินใบพลวงจนเสียหายอย่างหนัก รายได้จากเห็ดที่ขึ้นในป่าเคยมีมูลค่าถึง ปีละ 30,000 กว่าบาท ภายหลังจากที่สวนส้มผุดขึ้นรอบ ๆ ก็ลดลงเหลือประมาณ 10,000 บาท ส่วนอาหารป่า จำพวก มดแมลง ผีเสื้อ ซึ่งอาศัยอยู่ในดิน ลักษณะคล้ายจอมปลวกก็หาไม่พบอีก มดแดงที่ชาวบ้านใช้ใบทำอาหารพอลงเหลืออยู่บ้าง ส่วนพวกตัวต่อ นั้นก็ลดน้อยลง จากที่เคย ทำรายได้ปีละ 25,000 - 30,000 บาท เหลือเพียง 6-7 พันบาท เท่านั้น

ที่สำคัญ การปลูกส้มจะต้องใช้ไม้ไผ่ เพื่อค้ำยันต้นส้มไม่ให้ล้ม หรือกิ่งส้มหัก ในช่วงที่กำลังให้ผลผลิต เพราะกิ่งส้มจะเปราะและหักง่าย โดยส้ม 1 ต้น ต้องใช้ไม้ไผ่ไร้ค้ำยันประมาณ 10-15 ลำ อายุการใช้งานของไม้ไผ่ประมาณ 1-2 ปี และในพื้นที่ 1 ไร่ จะปลูกส้มประมาณ 80 ต้น ฉะนั้นพื้นที่ 1 ไร่จะต้องใช้ไม้ไผ่ค้ำยันประมาณ 800-1,200 ลำ ดังนั้นพื้นที่ปลูกส้ม 100,000 ไร่ ในลุ่มน้ำฝาง ต้องใช้ไม้ค้ำยันประมาณ 80-120 ล้านลำต่อปี เป็นการทำลายป่าไผ่ธรรมชาติ และทำให้หน่อไม้ซึ่งเป็นอาหารและรายได้ของชาวบ้านลดลงอีกด้วย ปัจจุบันไม้ไผ่ในพื้นที่ได้ลดลงอย่างมาก ผู้ประกอบการต้องหาซื้อไม้ไผ่จากแหล่งอื่น เช่น จังหวัดลำปาง เชียงราย เป็นต้น

4. ผลกระทบต่อคุณภาพอากาศ

การฉีดพ่นสารเคมีเพื่อป้องกันโรคและแมลงรบกวนต้นส้มนั้น จะต้องฉีดพ่นทุกๆ 7 – 10 วัน โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน เพราะอากาศที่ชื้นแฉะ จะทำให้เกิดเชื้อรากับกิ่งและผลส้มได้ง่าย จึงต้องมีการพ่นสารเคมีป้องกัน และถ้าหากชุมชนไหนที่อยู่ติดกับสวนส้ม และทิศทางลมพัดเอาสารเคมีปลิวเข้ามาทางชุมชน ก็จะได้กลิ่นของสารเคมีอย่างรุนแรง ทำให้ชาวบ้านเกิดอาการต่างๆ เช่น ปวดศีรษะ เวียนศีรษะ เป็นหวัด น้ำมูกไหล เกิดผื่นคัน เป็นต้น หลายชุมชนที่เดือดร้อนเรื่องกลิ่นเหม็นของสารเคมี ผู้ประกอบการก็จะเปลี่ยนให้คนงานมาฉีดพ่นในช่วงกลางคืน หรือใกล้รุ่ง เวลาประมาณ 02.00 น. – 05.00 น.

ปัจจุบันสารเคมีที่นำมาใช้ในสวนส้มกลิ่นจะไม่ค่อยมีกลิ่นรุนแรง แต่ชาวบ้านกลับคิดว่า สารเคมีที่กลิ่นไม่รุนแรง หรือไม่มีกลิ่นยังเป็นอันตรายมากกว่า เพราะจะทำให้ไม่สามารถรับรู้ได้เลยว่า มีการฉีดพ่นสารเคมีเมื่อใด อาจจะทำให้สูดดมเอาสารเคมีเข้าไปในปริมาณมากก็ได้

ที่สำคัญ คือ ละอองสารเคมีเหล่านั้นปลิวลงไปในแหล่งน้ำของชุมชน เช่น แม่น้ำ ลำห้วย บ่อน้ำตื้น ถึงเก็บน้ำฝน ปนเปื้อนในแหล่งน้ำ และอาหารตามธรรมชาติ

4.3.2 ผลกระทบด้านสุขภาพอนามัย

- **อาหารธรรมชาติ** การทำลายพื้นที่ป่า และการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างเข้มข้น ทำให้อาหารธรรมชาติของชุมชนปนเปื้อนสารเคมีอันตราย และลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว อาหารที่เคยหาได้ในพื้นที่ป่าธรรมชาติทั้งเห็ด หน่อไม้ แมลง และสัตว์ต่างๆ ก็ลดปริมาณลง การสะสมของสารเคมีทางการเกษตรในดิน แหล่งน้ำ อากาศ ส่งผลต่อวงจรชีวิตของสัตว์น้ำ นก หนู แมลง และสัตว์อื่น หลายครั้งหลังจากที่มีการฉีดพ่นสารเคมีในสวนส้ม ฝนจะก็ตก และได้ชะล้างเอาสารเคมีลงมาสู่แหล่งน้ำ ชาวบ้านพบปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ หรือแม้กระทั่งปลาที่เลี้ยงไว้ในบ่อตายลอยเกลื่อน พืชผักพื้นบ้านที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่ชาวบ้านปลูกเอาไว้ ใบหูกงอ เหี่ยว หรือมีคราบสีขาวเกาะตามยอดและใบของพืชผัก ทำให้ไม่กล้าเก็บมาทำอาหาร เพราะเกรงว่าจะทำให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพ นอกจากนี้ยังมีการทิ้งขยะอันตรายจากสวนส้มในที่สาธารณะ และแหล่งน้ำของชุมชน เช่น ถูขี้เยิ้ม กระจังบรรจุสารเคมีทางการเกษตร ส่งกลิ่นเหม็นรบกวนชาวบ้าน เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค และทำให้สารเคมีแพร่กระจายลงสู่แหล่งน้ำ

- **พืชสมุนไพร** ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง มีวิถีความเป็นอยู่แบบธรรมชาติ เมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยก็มักจะใช้วิธีการแบบพื้นบ้าน ด้วยยาสมุนไพรและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควบคู่กันไป ซึ่งเป็นวิธีการแบบดั้งเดิม เป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากคนรุ่นก่อน สมุนไพรที่ใช้ก็จะได้มาจากพื้นที่ป่าธรรมชาติ หรือบางส่วนก็จะปลูกเอง วิธีการรักษาแบบพื้นบ้านนี้ ช่วยให้คนไข้หายจากอาการเจ็บป่วยทางกายด้วยพืชสมุนไพร และสุขภาพจิตใจก็จะดีขึ้นจากการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เช่น การเสก เป่าคาถา การสูบขี้มูล สะเดาะเคราะห์ และการสืบชะตา แต่เมื่อพื้นที่ป่าถูกทำลาย ทำให้พืชสมุนไพรหลายชนิดลดปริมาณลง หรือบางชนิดก็สูญหายไปจากท้องถิ่น ประกอบกับการสะสมของสารเคมีต่างๆในร่างกาย ทำให้คนในชุมชนมีอาการเจ็บป่วย ที่รุนแรงมากขึ้น หรือเจ็บป่วยด้วยโรคใหม่ๆ ที่ไม่สามารถจะรักษาให้หายได้จากการใช้ยาสมุนไพร หรือการรักษาตามแบบการแพทย์สมัยใหม่

- **สุขภาพกาย** การศึกษางานวิจัย เรื่อง การกำหนดขอบเขตและแนวทางการประเมินผลกระทบสุขภาพจากการทำพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง โดย สถาบันเกษตรกรรมยั่งยืน และ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขสุขภาพ พบว่าคนในชุมชนรอบๆ สวนส้มทั้งระยะใกล้ กลาง และไกล ได้รับผลกระทบจากการใช้สารเคมีในสวนส้ม มีอาการของโรค 3 ระบบ คือ กลุ่มโรคระบบทางเดินหายใจ โรคระบบทางเดินอาหาร และโรคระบบกล้ามเนื้อและโรคผิวหนัง และที่สำคัญ คือ พบอาการแพ้ลูก และคลอดก่อนกำหนดเพิ่มขึ้น

ส่วนข้อมูล รายงานการดำเนินงานสาธารณสุขอำเภอฝาง งานชีวอนามัยภาคเกษตรกรรม (เพื่อระวังสารเคมีกลุ่มยาฆ่าแมลง)ในอำเภอฝาง อำเภอแม่ฮวย และอำเภอไชยปราการ จังหวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ.2540 - 2545 ได้มีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผลการตรวจเลือดของเกษตรกรเพื่อหาสารเคมี ผลการศึกษา พบว่า เกษตรกรมีความเสี่ยงและไม่ปลอดภัยเพิ่มมากขึ้น สาเหตุอาจเป็นเพราะเกษตรกรมีการใช้สารเคมีมากขึ้น และการป้องกันตัวเองจากสารเคมียังไม่ดีพอ หรือ เป็นผลกระทบจากการใช้สารเคมีในสวนส้มที่มีการขยายพื้นที่เป็นจำนวนมาก ในพื้นที่ 3 อำเภอ และมีการใช้สารเคมีทางการเกษตรเป็นจำนวนมาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้คุกคามต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนและสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก

- **สุขภาพจิตใจ** นอกจากทางด้านสุขภาพกายแล้ว การศึกษาสุขภาพทางจิต พบว่า คนในชุมชนระยะใกล้สวนส้มประสบภาวะเครียด โวยวาย ก้าวร้าว มากที่สุด อันมีสาเหตุหลักมาจากการหมั่นกลิ่นของสารเคมีทางการเกษตร ซึ่งในระยะแรกที่เริ่มมีการทำสวนส้มในเขตชุมชนทางสวนจะฉีดพ่นสารเคมีในช่วงเช้า และช่วงเย็นแทบทุกวัน เมื่อชาวบ้านทนไม่ไหว ก็จะเอาหนังสือเข้าไปในสวนบ้าง เอาก้อนหินขว้างปาบ้าง บางครั้งก็ถึงกับเอาปืนแก๊ปยิงเข้าไปในสวน จนกระทั่งสวนส้มเปลี่ยนมาฉีดพ่นสารเคมีในตอนใกล้รุ่ง แต่ก็ยังมีปัญหาตามมาโดยตลอด ดังกรณีบ้านหนองบัวงาม มีชาวบ้านลุกขึ้นมายิงปืนขึ้นฟ้า เพื่อระบายความเครียดจากการหมั่นกลิ่นสารเคมีจากสวนส้ม

- **ศีลธรรมหรือจิตวิญญาณ** คนในชุมชนเอาเปรียบกัน เห็นแก่ตัวมากขึ้น หลายครอบครัวอพยพโยกย้ายไปอยู่ที่อื่น เกิดการละทิ้งถิ่นฐานและชุมชนของตน และผู้คนส่วนใหญ่ต้องการที่จะย้ายออกจากชุมชน เยาวชนที่มีโอกาสออกไปเรียนหนังสือ หรือทำงานในเมืองจะไม่อยากกลับบ้าน

- **ผลกระทบต่อผู้บริโภค** การใช้สารเคมีปริมาณมาก ยังทำให้เกิดการตกค้าง ปนเปื้อนในผลส้มส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคด้วย สารเคมีที่ใช้ในกระบวนการผลิตส้มแบ่งออกเป็น 5 กลุ่มคือ

1. กลุ่มสารเคมีกำจัดศัตรูพืช
2. กลุ่มอาหารเสริม หรือ ฮอร์โมน
3. กลุ่มสารกำจัดเชื้อรา
4. กลุ่มสารเคมีฆ่าหญ้า
5. กลุ่มปุ๋ยเคมี

ข้อมูลจาก สถาบันเกษตรกรยั่งยืน ระบุว่า สารเคมีในกลุ่มที่อันตรายมากและยังมีการใช้ในกระบวนการผลิตส้ม คือ กลุ่มสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เช่น ท็อปแลน (ชื่อการค้า)

เป็นสารเคมีประเภท 1a (Extremely hazardous) องค์การอนามัยโลก (WHO) จัดให้เป็นกลุ่มสารเคมีที่มีพิษร้ายแรงสูงมาก และ อะบาแม็กดิน (ชื่อการค้า) กรั่มม็อกโซน (ชื่อการค้า) เป็นประเภทที่พิษร้ายแรงสูง เป็นต้น บางชนิดมีการตกค้างยาวนาน เช่น คีดีที มีผลกระทบต่อสุขภาพของผู้บริโภคด้วยเช่นกัน

4.3.3 ผลกระทบด้านสังคม

ไม่เพียงแต่ผลกระทบด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาด้านสุขภาพของชุมชนเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อส่งออก ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ระบบเงินตราเข้ามาแทนที่การช่วยเหลือแบ่งปัน การร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี หรือกิจกรรมทางสังคม ลดน้อยลง บทบาทของผู้เฒ่าผู้แก่ที่คอยสั่งสอนอบรมด้านศีลธรรม จารีตประเพณี องค์กรความรู้ต่างๆ ของชุมชนค่อยๆ เลือนหายไป คนรุ่นใหม่หันไปให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตสมัยใหม่ ที่เน้นความสะดวกสบาย ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และนวัตกรรมต่างๆ

ไม่เพียงเท่านั้น ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนเดียวกันที่เกิดขึ้น ยังสะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในปัจจุบันด้วย ความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันระหว่างนายหน้าซื้อที่ดิน และกลุ่มชาวบ้านผู้เสียผลประโยชน์ ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับผู้ประกอบการสวนส้มที่มีสาเหตุมาจากปัญหาการใช้สารเคมีในสวนส้ม การแย่งชิงน้ำเพื่อการเกษตร การบุกรุกพื้นที่ป่าที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน ถนน ลำเหมือง ที่วัดร้าง เป็นต้น

ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐ ที่เกิดจากการเลือกปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อเอื้อประโยชน์ให้กับนายทุนหรือผู้ประกอบการ มีการข่มขู่ คุกคามแกนนำของชุมชนที่ต่อสู้เรียกร้องสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร และแก้ไขปัญหาลี้ภัยลี้ภัยของชุมชน จนต้องอพยพครอบครัวไปอยู่ที่อื่น นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนกับแรงงานในสวนส้ม ที่มักจะก่อปัญหาทะเลาะวิวาท การลักขโมย และยาเสพติด เป็นต้น สิ่งที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนเกิดความแตกแยก แบ่งออกเป็นสองฝ่าย ไม่ช่วยเหลือเกื้อกูล บางคนถึงกับไม่ยอมคบหา เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดั้งเดิม แกนนำหลายคนถูกคนในชุมชนกล่าวหาว่าเป็นผู้ที่สร้างความเดือดร้อน และชักนำปัญหาเข้าสู่ชุมชน